

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ORTA DOĞU'DA RADİKAL AKIMLARIN
DEVLETLERARASI İLİŞKİLERE ETKİSİ:
SELEFİLİK – VAHHABİLİK ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yıldırım DENİZ

**Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Murat ALAKEL

HAZİRAN - 2016

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ORTA DOĞU'DA RADİKAL AKIMLARIN
DEVLETLERARASI İLİŞKİLERE ETKİSİ:
SELEFİLİK – VAHHABİLİK ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yıldırım DENİZ

**Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler**

Bu tez 28.06.2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Murat ALAKEL

Jüri Başkanı

- ☐ Kabul
- ☐ Red
- ☐ Düzeltme

Prof. Dr. Mim Kemal ÖKE

Jüri Üyesi

- ☐ Kabul
- ☐ Red
- ☐ Düzeltme

Prof. Dr. Ertan EFEGİL

Jüri Üyesi

- ☐ Kabul
- ☐ Red
- ☐ Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Yıldırım DENİZ
10.05.2016

ÖNSÖZ

Orta Doğu, sahip olduğu petrol ve doğalgaz gibi maddi ve semavi dinlerin merkezlerini barındırması cihetiyle manevi zenginlikler nedeniyle tarihin her döneminde bir cazibe merkezi olmuştur. Kendi içinde birçok farklı kültürü barındıran bölge, bir de dış güçlerin müdahaleleri eklenince, tarihin hemen her döneminde çatışmalara ve savaşılara sahne olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya genelinde oluşan istikrar ortamı, ne yazık ki Orta Doğu’da hala oluşamamıştır; tersine bölgede yaşanan gerginlik, günden güne artmaktadır.

Orta Doğu’da uluslararası ilişkilere dair yaşanan olayların açıklanabilmesi ve anlamlandırılabilmesi için klasik yaklaşımların ortaya koyduğu güç veya refah gibi faktörler, bölgeyi izah etmede yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden, bölgenin sahip olduğu iç dinamiklerin iyi bilinmesi gereklidir. Bölgede yaşanan olaylarda etkili olan iç dinamiklerden bir tanesi de “Selefi” dini anlayıştır. Selefilğin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, hangi tarihsel süreçlerden geçerek günümüze ulaştığı, Selefilğin türlerinin neler olduğu, bölgede yaşayan insanları nasıl etkilediği gibi soruların cevabı verilmeden, bölgede yaşanan bir kısım olayların ve çatışmaların nedeni anlaşılamayacaktır.

Son yıllarda dünya gündemini de yakından ilgilendiren bir konu haline gelen Selefilik konusu, bu tezin de temel konusudur. Bu tezde Orta Doğu’daki devletlerin dış politikalarında son dönemde Selefilğin nasıl etkili olduğu anlatılmaya çalışılacaktır.

Bu tezin yazılmasında, hayatımın birçok alanında bana esin kaynağı olan sayın M. İlyas BOZKURT beyefendiye; tez yazımı boyunca çalışmalarımı takip eden ve beni yönlendirmeleriyle ufkumu açan çok değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Murat ALAKEL ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali UĞUR’a ve yüksek lisans eğitimim boyunca bana destek olan ve benimle geçirecekleri vakitlerinden fedakârlık gösteren eşime ve kızıma şükranlarımı sunuyorum.

Yıldırım DENİZ
25.05.2016

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR	iii
ŞEKİL LİSTESİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ.....	1
Çalışmanın Amacı	6
Çalışmanın Konusu	7
Çalışma Yöntemi	15
BİRİNCİ BÖLÜM.....	17
1 ORTA DOĞU	17
1.1 Tarihin Başladığı Coğrafya	17
1.2 Her Dönemde Dünyanın Merkezi	19
1.3 Kutsal Coğrafya: Orta Doğu	21
1.4 Orta Doğu’da Toplumsal ve Kültürel Yapı	23
İKİNCİ BÖLÜM	27
2 EMEVİ MİRASI BİR DİN ANLAYIŞI: SELEFİLİK	27
2.1 Selefî Düşüncenin Tarihi	27
2.1.1 İlk Mezheplerin Ortaya Çıkışı.....	27
2.1.2 Selefiliğin Ortaya Çıkışı	29
2.1.3 Selefiliğin Felsefi Altyapısı	32
2.1.4 Selefiliğin Kilometre Taşları.....	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	38
3 SELEFİLİĞİN FARKLI YORUMLARI	38
3.1 Vahhabilik.....	40
3.1.1 Vahhabiliğin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Süreç	40
3.1.2 Vahhabiliğin Fikri Altyapısı	43
3.1.3 Suudi Arabistan’ın Kuruluşu.....	45
3.2 Müslüman Kardeşler	48
3.2.1 Müslüman Kardeşler’in Tarihi	48
3.2.2 Müslüman Kardeşler’in Fikri Altyapısı	50

3.2.3	Müslüman Kardeşler'in Ortadoğu'da Etkileri	57
3.3	Diğer Selefi Akımlar	59
3.3.1	İlmi Selefilik	60
3.3.2	Siyasi Selefilik.....	61
3.3.3	Cihadi Selefilik.....	62
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....		63
4	SELEFİLİĞİN ORTA DOĞU'YA ETKİLERİ	63
4.1	Orta Doğu'da Selefi - Şii Mücadelesi.....	63
4.1.1	Şiiliğin Kısa Bir Tarihi	65
4.1.2	Selefi - Şii Rekabetinin Tarihi Arka Planı	68
4.1.3	Yemen İç Savaşı	73
4.1.4	Suriye İç Savaşı	77
4.1.5	Orta Doğu'da Silahlanma Yarışı.....	81
4.1.6	Son Dönem Suudi Arabistan – İran Dış Politika Analizi	85
4.2	Terör ve Vahhabilik	88
4.2.1	Terörün Küreselleşmesi ve Yeşil Tehdit.....	90
4.2.2	Modern Zamanların Terör Örgütü: El Kaide	94
4.2.3	Irak - Şam Eksenindeki Terör: DAEŞ	98
4.3	Arap Baharı ve Müslüman Kardeşler	108
4.3.1	Mısır	110
4.3.2	Libya	112
4.3.3	Bahreyn.....	114
4.3.4	Filistin	115
4.3.5	Suriye	116
4.3.6	Arap Baharı ve ABD.....	118
SONUÇ		121
KAYNAKÇA.....		131
ÖZGEÇMİŞ		142

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAAS	: Arap Sosyalist Diriliş Partisi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BİLGESAM	: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi
Bkz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BP	: British Petroleum
CIA	: Merkezi Haberalma Teşkilatı – Central Intelligence Agency
DAEŞ	: Irak ve Şam Devleti - ad-Dawlah fil-‘Iraq wa ash-Sham
GCC	: Körfez İşbirliği Konseyi - Gulf Cooperation Council
GORAM	: Gazi Üniversitesi Ortadoğu ve Orta Asya Araştırma Merkezi
HAMAS	: İslami Direniş Hareketi - Harekat el Mukaveme el İslamiye
Hz	: Hazreti
İİD	: Irak İslam Devleti
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
LTM	: Libya Temsilciler Meclisi
MEDAM	: Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi
ODAM	: Ankara Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
ORMER	: Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü
ORSAM	: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PYD	: Partiya Yekitiya Demokrat-Demokratik Birlik Partisi
SAM	: Stratejik Araştırmalar Merkezi
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SIPRI	: Uluslararası Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü - Stockholm International Peace Research Institute
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TESAM	: Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi
USAK	: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu
YPG	: Yekîneyên Parastina Gel-Halk Savunma Birlikleri

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: 1997-2014 arasında Körfez Ülkelerinin Askeri Harcamaları 83

YAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Orta Doğu'da Radikal Akımların Devletlerarası İlişkilere Etkisi: Selefilik-Vahhabilik Örneği	
Tezin Yazarı: Yıldırım DENİZ	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Murat ALAKEL
Kabul Tarihi: 28.06.2016	Sayfa Sayısı: VI (ön kısım) + 142 (tez)
Anabilimdalı: Uluslararası İlişkiler	Bilimdalı: Uluslararası İlişkiler
ÖZET Orta Doğu, günümüzde dünyanın en karışık bölgelerinden bir tanesi haline gelmiştir. Orta Doğu'da yaşanan olayların anlaşılabilmesi için bölgenin önemli bir gerçeği olan Selefilğin iyi anlaşılması gerekir. Bu çalışma, özelde Orta Doğu coğrafyasının dini, tarihi ve kültürel dokusunun bir ürünü olmakla birlikte gelinen noktada Uluslararası İlişkiler disiplinde merkezi bir noktaya yerleşmiş olan Selefilğin Orta Doğu'daki devletlerin dış politikalarına etkilerini ele almaktadır. Bu çalışmada giriş ve sonuç bölümlerinin yanı sıra dört bölüm bulunmaktadır. Birinci bölümde Selefi düşüncenin ortaya çıktığı coğrafya olan Orta Doğu anlatılmaktadır. Selefi düşüncenin daha iyi anlaşılabilmesi için bölgenin tarihi, jeopolitik, dini ve kültürel boyutu bu bölümde kısaca ele alınmıştır. İkinci bölümde tarihi, felsefi alt yapısı ve bu düşünceye yön veren önemli isimler bağlamında Selefilğin ne olduğu anlatılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Selefi düşüncenin günümüzdeki farklı yorumları anlatılmıştır. Dördüncü bölümde ise Selefilğin Orta Doğu'da Uluslararası İlişkilere yansımaları ele alınmıştır. Bu bölümde önce Selefi – Şii mücadelesinin kökleri ve bu anlaşmazlığın bugüne yansımaları, ardından Soğuk Savaş sonrası dönemde yükselişe geçen Vahhabilik ile terör ilişkisi ve son olarak da Arap Baharı sırasında yükselişe geçen Müslüman Kardeşler örnekleri ele alınmıştır.	
Anahtar kelimeler: Selefilik, Vahhabilik, Müslüman Kardeşler, Suudi Arabistan, Şii-Selefi Çatışması.	

Yalova University Insitute of Social Sciences Master/PhD Thesis Summary

Thesis Title: Impacts of Radical Movements in the Middle East on the Interstate Relations: Salafi – Wahhabi Example	
Thesis Author: Yıldırım DENİZ	Advisor: Yrd. Doç. Dr. Murat ALAKEL
Date of Acceptance: 28.06.2016	Total Number of Pages: VI(pre text) + 142 (main body)
Department: International Relations	Field of Study: International Relations
ABSTRACT Middle East becomes the one of the most complex regions in the world today. In order to understand the events taking place in the Middle East, it needs Salafism to be understood which is an important fact in the region. This study, exclusively represents the religious, historical and cultural fabric of the Middle East geography as well as deals with the impacts of the Salafism, which is located in the centre of the international relations discipline, to foreign policies of the governments in the Middle East. In this study, there are four chapters ride along with the introduction and conclusion chapters. At first chapter, the Middle East, which is the geography that the Salafism idea revived from, is explained. It's been considered briefly in this chapter in order to understand the Salafism idea with its historical, geopolitical, religious and cultural aspects. In the second chapter, its historical and philosophical substructure and after explained what is the Salafism in the context of important names dominate to this idea, it's been mentioned Wahhabism and Muslim Brotherhood movements which are the two different aspects of this idea in the present day. In the fourth chapter, it's been considered the reflections of the Salafism to the international relations in the Middle East. In this chapter, firstly the routes of the Salafism - Shiah conflicts and the reflections of these conflicts to the present day, after that, Wahhabism, which started to rise at the period after the Cold War, and with its terrorism relations, and lastly the Muslim Brotherhood which started to rise during the Arab spring, examples have been explained.	
Keywords: Salafism, Wahhabism, Muslim Brotherhood, Saudi Arabia, Salafism-Shiah Conflicts.	

GİRİŞ

Bu tezin üzerinde durduğu temel konu olan ‘Selefilik’, esasen ilahiyat disiplininin incelediği bir konudur. Ancak, günümüzde özellikle Orta Doğu coğrafyasında yaşanan gelişmeleri ve bunların Uluslararası İlişkilere yansımalarını anlayabilmek için, Selefilik konusunun iyi anlaşılması gerekmektedir. Orta Doğu coğrafyasında uzun bir süreç içerisinde şekillenerek günümüze gelen Selefilik, birçok farklı disiplini ilgilendiren bir konu haline gelmiştir. Günümüzde geline nokta Tarih, Sosyoloji, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler gibi akademik disiplinler de, bu konuyu ele almaya başlamıştır.

Selefilik üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, konuyla ilgili yakın geçmişe kadar yapılan çalışmaların çoğunlukla İlahiyat alanında yapıldığı, konunun genel olarak teolojik tartışmalar çerçevesinde ele alındığı dikkat çekmektedir. İlahiyat alanında yapılan çalışmaların Uluslararası İlişkiler disiplinine yansımalarına bakıldığında ise, genel olarak Selefi düşüncenin yüzeysel olarak ele alındığı görülmektedir. Uluslararası İlişkiler literatüründe konunun çıkış noktasının ve kökenlerinin değil, sonuçlarının dikkate alınarak çalışıldığı; bunun neticesinde ise meseleye bütüncül bir bakış açısı getirilemediği görülmektedir.

Bunun istisnası denebilecek çalışmalar da yok değildir. Sözgelimi Selefilik konusunu derinlemesine ele alan Akgün, Selefi düşüncenin ortaya çıkışında ve daha sonraki dönemlerde yeniden popüler olmasında, İslam dünyasının yaşadığı büyük medeniyet krizlerinin etkili olduğunu, tarihsel süreçte yaşanan kırılma dönemlerinde Selefi düşüncenin güç kazanarak geniş kitlelere yayıldığını ifade etmiştir. Avrupa’nın güçlendiği, buna nispetle İslam Dünyasının zayıfladığı, buna ek olarak yine Batının sömürgecilik faaliyetlerinden zamanla nasibini aldığı 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak ve 1991’den itibaren de ABD öncülüğündeki Batılı güçlerin Irak’a yönelik operasyonları çerçevesinde Orta Doğu’ya yerleşmesi sürecinde, bu akımın yeniden güçlendiği görülmüştür (Akgün ve Bozbaş, 2013).

Selefi düşüncenin anlaşılabilmesinin belki de en önemli şartı, bu düşünce sisteminin ortaya çıktığı coğrafyanın iyi analiz edilmesidir. Bu açıdan, özellikle Orta Doğu tarihi

çok iyi bilinmelidir. Selefi düşüncenin ortaya çıktığı, tarihsel aşamalardan geçerek günümüze kadar ulaştığı ve bugün de yaşandığı coğrafya olan ‘Orta Doğu’, bugüne kadar Uluslararası İlişkiler disiplinde, birçok çalışmanın konusu olmuştur. Ancak özellikle 11 Eylül 2001’den itibaren dünyanın gündemine gelen “radikal İslam ve terör” bağlantısına dair güçlü algı nedeniyle dikkatleri üzerine çeken Orta Doğu ve Selefi akımlar üzerine, özellikle de bu tarihten sonra yapılan çalışmaların sayısında artış olduğu görülmektedir.

2000’li yıllardan itibaren ülkemizde sayıları artan ‘Araştırma Merkezleri’nin etkisiyle Orta Doğu bölgesine yönelik yayınların bu tarihten itibaren arttığı dikkat çekmektedir. Yine aynı artış Selefilik ile ilgili çalışma sayısına da yansımıştır. BİLGESAM, ORSAM, SAM, SETA, TESAM, USAK ve 21. Yüzyıl Enstitüsü gibi araştırma merkezlerinin yanı sıra, üniversitelere bağlı olarak kurulan ODAM (Ankara Üniversitesi), GORAM (Gazi Üniversitesi), ORMER (Sakarya Üniversitesi), Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü (Marmara Üniversitesi), MEDAM (Bahçeşehir Üniversitesi) gibi enstitüler de son dönemde Orta Doğu konusunun daha fazla çalışılmasında etkili olmuştur.

Bu araştırma merkezlerinin de etkisiyle, son yıllarda Selefilik konusunda daha fazla çalışma yapılmaya başlanmıştır. Ancak yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında Selefilik kavramı hakkında farklı bakış açılarının bulunduğu görülmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde geniş olarak ele alınacak olan Selefilik, Orta Doğu’daki olayların anlaşılabilmesi ve açıklanabilmesi için çok iyi bilinmesi gereken bir kavramdır.

Orta Doğu’da yaşayan toplumlar, tarih boyunca yalnızca İslamiyet’in geldiği ilk yüzyıllarda kendi coğrafyasına hâkim olabilmıştır. 7. yüzyılda başlayıp 11. yüzyıla kadar süren bu dönem dışında bölgeye sürekli olarak dış güçler hâkim olmuştur. Bölgede uzun bir süre Türkler, ardından da İngilizler ve günümüzde de ABD ve Rusya söz sahibi olmuştur. Orta Doğu’da modern devletler sistemlerinin kökenleri, I. Dünya Savaşı’nın ardından gelen jeopolitik yerleşimde yatmaktadır. I. Dünya Savaşı’ndan sonra, Avrupa dışı dünyada sömürgecilik karşıtı, milliyetçi bir siyaset

ortaya çıkmıştır (Bromley, 2011: 599). Bu durum, Orta Doğu’da Arap milliyetçiliğinin yükselişine neden olmuştur.

Özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren bölgede sömürgeci Avrupalı devletlere karşı bir bağımsızlık rüzgârı esmişse de, bunun meyveleri ancak II. Dünya Savaşı sonrası dönemde toplanabilmiştir. 1945 sonrası dönemde bölgede, dünya genelinde olduğu gibi yeni bir düzen arayışı yaşanmış, eski ve yeni hegemonik güçlerin çıkar çatışmalarının neticesinde bölge haritası yeniden şekillenmiştir. 1945-1962 yılları arasında çoğu Arap ülkesi siyasi olarak bağımsızlığını kazanmıştır. 1945’te kurulan ve Arap ülkeleri arasındaki işbirliğini hedefleyen Arap Birliği’ne bu yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerin tümü üye olmuştur (Choueiri, 2011: 365).

1945 sonrası dönemde Orta Doğu’da Arap milliyetçiliği fikri yayılmaya başlamıştır. Temelde var olan devlet sistemini korumaya dayanan, aynı zamanda da dış müdahalelere yönelik genel yaklaşımı da koordine etmeye çalışan Pan-Arabizm adıyla da anılan bu yeni akım, ortaya çıktığı andan günümüze kadar Suriye ve Mısır’ın kısa süreli birleşmesi, Körfez Şeyhliklerinin 1971’de bir araya gelmesi ve Güney ve Kuzey Yemen’in birleşmesi haricinde (Choueiri, 2011: 365) bölgede somut elle tutulur bir adım atılmasına yaramamıştır.

1970’li yıllardan itibaren bölgedeki Arap sosyalizmi ve buna bağlı seküler milliyetçilik anlayışı, siyasi ve toplumsal etkileri bakımından sürekli bir aşınma yaşamıştır. Milliyetçilik akımı, kültürel hâkimiyetini resmi ve halk düzeylerinde korusa da, bir yandan İslami köktendinciliğin, bir yandan da demokratik reform çağrılarının tehdidi altındadır (Choueiri, 2011: 367).

1990’lı yıllarda Soğuk Savaş’ın bitimiyle beraber oluşan yeni koşullar, Orta Doğu’yu doğrudan etkilemiştir. Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan Yeşil Kuşak Projesi ile ABD Sovyetler Birliği’ni çevrelemek istemiş, bunun için de başta Orta Doğu olmak birçok Müslüman ülkeden binlerce savaşçıyı Sovyetler’e karşı askeri cihatta bulunmaya yönlendirmiştir (Yılmaz, 2010: 72). Ancak Soğuk Savaş’ın sona ermesi, ABD ve Batı için olduğu gibi Orta Doğu için de, daha önce bölgede kısmen etkili

olabilmiş bir tehdidin daha da büyümesine ve küresel anlamda yükselişe geçmesine sahne oldu: Dini söyleme dayalı Uluslararası Terör.

“Müslümanlığın görkemli dönemi, yavaş yavaş güç kaybetmesi, Batı’nın yükselişi, Müslüman dünyasının Batılı emperyalist güçlerin eline geçmesi, sömürgecilik karşıtı mücadele, günümüzde Batı’nın neo-emperyalist kontrol ve müdahale politikalarına duyulan öfke” şeklinde Fuller’in ifade ettiği (2011: 261) sürecin sonunda, geline nokta Orta Doğu’da radikal akımlar güçlenmiş ve bölgede önemli bir unsur haline gelmişlerdir.

Batı’nın, dünya üzerinde Orta Doğu kadar yoğun ve sürekli müdahale ettiği bir başka coğrafya yoktur. 1914 yılına gelindiğinde Avrupalı ülkeler, Orta Doğu’nun neredeyse tamamını kapsayacak şekilde, dünya yüzeyinin %85’lik kısmını sömürgeleştirmişlerdir (Said, 1982: 10). Bu müdahalecilik tarihinin yarattığı öfke, hüsrana ve radikalizm birikimini, günümüzde bölge üzerinde net bir şekilde görmek mümkündür. Bu noktada belki de asıl sorulması gereken soru, 11 Eylül saldırılarının nasıl gerçekleştiği değil, neden daha önce gerçekleşmemiş olduğudur (Fuller, 2011: 287).

Orta Doğu’da radikal söylemlerin ortaya çıkışı aslında yeni değildir. Tarihe bakıldığında, 11.-13. yüzyıllar arasında günümüzdeki radikal söylemlerin temeli olan Selefi düşüncenin canlandığı görülür. İslam dünyasında mezhep taassubunun yaygınlaştığı bu dönemde Haçlı Seferleri ve Moğol istilaları ile Orta Doğu coğrafyası istikrarsızlaşmış (Çakmaktaş, 2016: 89), merkezi devletlerin etkinliği ve gücünün azalması ve zayıflamalarıyla birlikte bölgede günümüzdekine benzer bir dönem yaşanmıştır.

Çıkış itibarıyla İslami bir fırka olmaktan çok, İslam’ın en orijinal haliyle yaşandığı dönem olarak kabul edilen Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemini içeren Asr-ı Saadet dönemindeki din anlayışını muhafaza etmeye çalışan bir bakış açısı veya dini bir söylem (Kubat, 2004: 235) olarak görülen Selefi düşüncenin yıldızı, Emeviler’in iktidara geldiği dönemde parlamıştır. Siyasal iktidarı, Hz. Peygamber’in damadı ve

manevi evladı olan son Râşit halife Hz. Ali'den uzun ve kanlı bir mücadelenin sonunda alan, ardından da Kerbela olayı gibi kanlı eylemleri ve izledikleri sert politikalar sonucunda Müslümanların gönüllerinde yaralar açan Emeviler, ilk yıllarında doğal olarak bir meşruluk sorunu yaşamışlardır. Dini, kendi siyasal iktidarını meşrulaştırmada bir araç olarak gören Emevi rejimi; akli, düşünmeyi ve sorgulamayı reddeden Selefi anlayışı destekleyerek, bu düşünce sisteminin kendi dönemlerinde temellerinin atılmasını sağlamıştır. Selefilik, bu dönemde özellikle Ahmet bin Hanbel ismi üzerinden Emevi rejiminin desteğini arkasına alarak mezhepleşmeye başlamışsa da, özellikle 13. yüzyılda İbn Teymiye'nin öncülüğünde (İşcan, 2014: 32) sistemleşmiş bir ekol haline gelmiştir.

13. yüzyılda görülen Moğol istilasından sonraki karmaşa döneminde, İslam Hukukunda içtihat kapısının kapanmasıyla birlikte, yeni durumlara ilişkin İslam dünyasında genel olarak hukuki, siyasi ve dini anlamda geleneksel bir anlayış hâkim olmuştur. Sonraki yüzyıllarda özellikle Batı'daki modernleşme ve teknolojik gelişim karşısında geri kalan ve sömürgeleşen Orta Doğu'daki Arap-İslam ülkelerinde, Reşit Rıza'nın öncülük ettiği "Asr-ı Saadet" döneminde yaşanan İslam'ın en saf haline dönüşü amaçlayan Selefilik anlayışı yayılmıştır. Temelde Arap-İslam ülkelerinin siyasi ve dini olarak tekrar bağımsızlığını kazanması için "Asr-ı Saadet" dönemini referans alan, genelde Hanbeli ve Maliki mezheplerinin hâkim olduğu alanlarda etkisini gösteren, daha çok geleneksel Arap kabile anlayışını yücelten ve dini konularda Hadisi ve önceki İslam âlimlerinin ortaya koyduğu hükümlerin tekrarını esas alan bu akım, bu dönemde siyasi bir boyut da kazanarak modern siyasi-dini bir akım haline gelmiştir. Hatta bu yüzden Batı modernliğini örnek alan Seküler-Sosyalist Arap milliyetçiliğini reddeden bu akım, Soğuk Savaş yıllarında, Orta Doğu'daki Arap ülkelerinde yayılan Baas rejimleri tarafından en önemli tehdit olarak görülmüştür. Zira Selefi düşünceye göre, İbn Teymiye'nin "Fetava-i Mardiniye" diye bilinen bir dizi fetvasına istinaden, yeri geldiğinde hedefe ulaşmak için silahlı mücadele ve şiddete başvurmakta bir beis yoktur.

İtikadi konular başta olmak üzere, dini tüm hususlarda, erken dönem anlayış ve uygulamalarını esas alan ve inanca dair hususlarda akli izahlara kesinlikle imkân

vermeyen, geçmiş âlimlerin inanç ve düşüncelerini tıpatıp benimseyip, onları hiçbir konuda aşmamayı öngören bu görüş (Kubat, 2004: 236), 2000’li yıllara kadar Hanbeli, Maliki ve Vahhabi mezhepleri ile yalnızca Arap halkları arasında ve Orta Doğu coğrafyasında tutunabilmiş bir yaklaşım iken, bugün Batı karşıtlığı ve “anti-Amerikan” söylemlerin İslam dünyası geneline yayılmasıyla birlikte dünyanın her yanında taraftar kazanmaya başlamıştır. Son yıllarda İslam dünyasının birçok yerinde yaşanan terör eylemlerinin arka planında da, bu düşünce sisteminin yattığı görülmektedir. El Kaide, Boko Haram, Eş Şebab ve DAESH gibi terör örgütlerinin bu düşünceye sahip kişiler tarafından kurulması ve yönetim kademelerinden alt kadrolara kadar her kademede büyük bir çoğunlukla bu akımı benimsemiş insanların bulunması bir tesadüf değildir.

Yukarıda sayılan terör örgütlerinin eylemleri neticesinde günümüzde geline nokta “İslam” ile “terör” kelimeleri artık yan yana anılmaya başlanmıştır. İslam dini, esasında İslam kelimesinin de anlamı olan ‘barış’ ve ‘esenlik’ dinidir. Ancak her dinde olduğu gibi, İslam dini de, farklı coğrafyalardan, farklı kültürlerden gelen farklı milletler ve topluluklar tarafından farklı şekillerde yorumlanmış ve neticede ortaya Selefilik gibi radikal bir kısım akımlar ve yorumlar çıkabilmiştir.

Orta Doğu, hem iç hem de dış dinamiklerin karşılıklı olarak sürekli bir çatışma içerisinde olduğu bir coğrafyadır. Tarih boyunca bu durum sürmüştür. Özellikle de dünya enerji kaynaklarının önemli bir bölümünün bu coğrafyada bulunması ve Sanayi Devrimi sonrasında dünya genelinde artan enerji ihtiyacı, bölgeyi daha da önemli hale getirmiştir. Orta Doğu öyle önemli bir coğrafyadır ki, bölgenin kaderi bölge insanının eline bırakılmamaktadır (Yılmaz, 2016: 101). Hal böyle olunca tarih boyunca bu bölgedeki iç dinamikleri büyük ölçüde şekillendiren, ancak Osmanlı döneminde kontrol altında tutulmuş olan Selefilik, yakın dönem Uluslararası İlişkilerde daha çok görünür hale gelmiştir.

Çalışmanın Amacı

Orta Doğu tarihine bakıldığında, bugüne kadar birçok mezhep ve dini görüşün ortaya çıktığı ve bunların belli dönemlerde, belli coğrafyalarda etkili olmalarına rağmen,

zaman içerisinde mevcudiyetlerini yitirerek tarih oldukları görülmektedir. Bunda ise, hiç kuşkusuz bu mezheplerin arkalarına devlet desteğini almaları etkili olmuştur. Mezhepler tarihi olarak adlandırılan bilim dalı, aslında “din kisvesine bürünmüş aşiret karakterli siyasal çekişmelerin” bir tarihidir. Toplumsal bunalımları meşrulaştıran “dini” konuları, esasa inildiği zaman teolojik olmaktan çok sosyolojik niteliktedir (İşcan, 2013: 152). Bu sorunların kökenine inildiğinde, çatışma nedeni olan şeylerin aslında günümüzde hiçbir hükmü kalmamış, tarihin tozlu yaprakları arasında kaybolup gitmesi gereken hususlar olduğu görülecektir.

İslam’ın henüz ilk yüzyılında ortaya çıkan Selefi düşünce de yukarıda ifade edilen bir siyasal çekişme ve toplumsal krizin neticesidir. Bu çalışmanın amacı, İslam’ın henüz ilk yüzyılında ortaya çıkan dini akımlardan bir tanesi olan Selefilik, tarihsel olarak nasıl bir süreçten gelerek günümüze ulaştığını ortaya koymak suretiyle günümüzde Orta Doğu coğrafyasında yaşanan olayların daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesine yardımcı olmaktır.

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmanın temel sorusu, Selefilik Orta Doğu’da siyasi ve askeri istikrarsızlıklara sebep olan radikal hareketlerin güçlenip gelişmesine ve bölge ülkelerinin dış politikalarına siyasi ve askeri etkilerinin olup olmadığının araştırılmasıdır. Bu çalışma, literatürde Selefilik konusundaki boşluğu doldurma konusuna katkı sağlama amacındadır. Çalışmada Orta Doğu’da son dönemde Uluslararası İlişkilerde Selefilik ne denli etkili olduğu, örnek olaylar ışığında ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada ayrıca Selefilik nasıl bir coğrafyanın ürünü olduğu üzerinde de durulacaktır. Selefilik günümüze yansımaları üzerinde durularak, bu akımın, Orta Doğu’daki olayların anlaşılmasında ne kadar önemli bir yeri olduğu anlatılacaktır. Selefilik, özelde Orta Doğu’nun tarihi, dini ve kültürel dokusunun özel bir ürünü olmakla birlikte, günümüzde hem bölgenin dünya açısından önemi ve hem de Batı dünyasının ideolojiler sonrası kendisine yeni bir karşı duracağı unsur arayışından dolayı Uluslararası İlişkiler disiplini içinde merkezi bir noktaya yerleşmiştir.

Orta Doğu, tarihin hemen her döneminde dünyanın geri kalanının ilgisini çekmiş önemli bir coğrafyadır. Bölge özellikle İslamiyet'in gelişinden sonra daha da önemli bir hale gelmişse de, günümüzdeki önemi Sanayi Devrimi sonrasında artan enerji ihtiyacına paralel olarak artmıştır. Bölgenin tüm dünya için bir cazibe merkezi olmasına tezat bir şekilde, bölgede siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda istikrar zemini bir türlü oluşmamaktadır.

Orta Doğu'da devlet ve benzeri modern kurumların gelişimi, Batı'dan farklı bir seyirde gelişme göstermiştir. Bölgede demokrasinin gelişme çizgisi de Batı'dakinden farklı ilerlemiştir. Kışlalı'nın da belirttiği (1987: 25) gibi siyasi yaşamı belirleyen koşulları doğa, insanlar ve bu ikisinin etkileşimi sonucu ortaya çıkan teknolojik-ekonomik "alt yapı" ve kurumsal ve kültürel etkenlerden oluşan "üst yapı" kavramları içerisinde değerlendirmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında Orta Doğu'da Batılı anlamda bir siyasi gelişimden bahsetmek mümkün değildir. Bunun da neticesinde bölgede modern bir demokrasinin varlığından söz edilemez. Zira çoğulcu bir demokrasi, ancak çoğulcu bir toplumsal yapıda gelişebilir. Oysa Orta Doğu gibi geleneksel yapının ağırlığını koruduğu yerlerde çoğulcu değil, ancak tekilci toplumlardan söz edilebilir (Kışlalı, 1987: 424).

Orta Doğu'da demokrasinin gelişimi, dünyanın diğer bölgelerinden farklı bir çizgide olmuştur. Zira bölgenin dinamikleri, dünyada demokrasilerin geliştiği diğer yerlerden çok farklıdır. Bölgede Türkiye, İsrail ve İran hariç olmak üzere tüm ülkelerde mezhebe, kabileye ve aileye dayalı bir patrimonyalizmin bulunması, bölgedeki monarşiler ve cumhuriyetler arasındaki ayrımı belirsiz hale getirmektedir (Bromley, 2011: 620).

Demokrasinin kökeni ve gelişimi, Orta Doğu'dakinden çok farklı bir tarihi tecrübenin ürünüdür. İlk defa eski Yunan kent devletlerinde ortaya çıkan demokrasi, yaklaşık iki bin beş yüz yıllık bir serüvenin sonunda Batı merkezli bir şekilde gelişerek günümüzdeki noktaya ulaşmıştır (Güney, 2005: 10-17). Batı dünyasının sahip olduğu iç dinamikler, tarihsel mücadeleler ve toplumsal yaşanmışlıkların genel bir sonucu olan bu kavramın, Batı haricindeki yerlere yerleşmesi ve buralarda kök salması,

Batı'daki gibi olmamıştır. Orta Doğu'nun son yüzyıldaki tarihi, bunun en güzel örneğidir. Orta Doğu'da bugünkü koşullarda bireylerin sivil ve siyasi haklarını teminat altına alıp hükümet değişiminde demokratik yollara başvurmak şöyle dursun, halk nezdinde yerleşik bir meşruiyet sağlayabilmiş devlet sayısı çok azdır (Bromley, 2011: 621). Bölgenin gelişmemesinde etkili bazı önemli faktörden söz edilebilir. Bunlar halkının dini duyarlılıklarına karşı hassas, demokratik siyaset kurallarına göre işleyen modern bir devlet yapısının eksikliği, toplumsal kapsayıcılığa belli bir derecede önem veren ve ekonomik reforma yönelik kalkınma modelleri ile halkın refahını yükseltmeye yönelik bir çaba içerisinde olan yönetimlerin yokluğu şeklinde sıralanabilir (Bromley, 2011: 621).

Yukarıda sayılan faktörlerin yanı sıra bölgede demokrasinin gelişmemesinin bir başka nedeni de dini akımlardır. Her ne kadar İslam düşünce tarihinde Ebu Hanife, Ebu Mansûr el Maturidi gibi bir kısım düşünürlerin demokrasiyi, cumhuriyeti, teoloji ile bağdaştıran birey odaklı açılımları mevcut ise de (Güney, 2005: 10), bu tezin de konusu olan ve bahsi geçen din âlimlerinin tersine, bireyi değil, geleneksel kurumları ve devleti öncelikli kılan Selefî İslam anlayışının Orta Doğu'da yaygın olması, bölgede demokrasi kültürünün geç oturmasına neden olan önemli bir faktör olarak görülmektedir.

Orta Doğu'da günümüzde yaşanan Uluslararası İlişkileri açıklamada, geline nokta da mevcut Uluslararası İlişkiler teorilerinin yaşadığı sıkıntı, aslında yukarıda ifade edilen tarihsel ve sosyal unsurların göz ardı edilmesinde yatmaktadır ki bu noktada Tarihsel Sosyoloji, Postkolonyal Teori ve Sosyal İnşacı yaklaşımlar önem kazanmaktadır. Soğuk Savaş sonrası gelişmelerin ve küresel düzendeki değişimi açıklamada “rasyonalist ve materyalist bir çizgiye sahip olan ve merkezinde disiplinin ana-akımı konumunda bulunan neo-neo sentezin yer aldığı pozitivist teoriler” (Kaya, 2008: 91) yetersiz kalmış ve bundan sonra yaşanan olayları anlamlandırmada mevcut kuramlara alternatif olarak bir dizi post-pozitivist kuramlar ortaya konmuştur. Bu dönemde yaşanan gelişmelerin neoliberal ve neorealist anlamdaki rasyonalist teoriler tarafından öngörülememesi ve açıklanamaması, Tarihsel Sosyoloji, Postkolonyal Teori ve Sosyal

İnşacı yaklaşım gibi farklı bakış açılarının yükselişinde oldukça etkili olmuştur (Arı, 2013: 500).

19. yüzyıldan itibaren Avrupa merkezli gelişen “pozitivist sosyal bilim anlayışı” çerçevesinde özellikle modern ulus devletin ortaya çıkmasına müteakip gelişen Uluslararası İlişkiler disiplini sosyoloji ve tarih disiplininden bağımsız olarak ilerlemiştir. Bu çerçevede ortaya çıkan ana akım Uluslararası İlişkiler kuramı “şimdilik, pozitivism ve toplum karşıtlığı” ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. Kenneth Waltz, Martin Wight, Hedley Bull gibi ana akım Uluslararası İlişkiler kuramcıları, uluslararasıının özgüllüğünü insanların sosyal yaşantılarının dışında bir yere konumlandırmış, bunu yaparken de jeopolitik düzenlilikleri tarihsel süreçlerden ve bunların içinde olduğu toplumsal ilişkilerden soyutlayarak esas açıklanması gerekeni kendisine başlangıç noktası olarak almıştır (Yalvaç, 2014: 307).

II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler neticesinde sosyal bilimlere dair birçok varsayım yeniden ele alınmıştır (Gulbenkian Komisyonu, 2012: 37). Kendisinin doğa bilimleri kadar bilim olduğunu ispatlama eğiliminde olan ve neticede de tartışmasız bir kısım yasalar vasıtasıyla sosyal olayları açıklama eğiliminde olan 19. yüzyılın pozitivist sosyal bilim anlayışları (Fildiş, 2015: 789), 1945’ten itibaren önemli bir değişim sürecine girmiştir. Her bir disiplinin kendisini diğer disiplinlerden ayırarak farklı bir yerde kendini konumlandırmaya çalıştığı daha önceki dönemden farklı olarak bu tarihten itibaren disiplinler arası sınırlar sorgulanmaya başlamıştır.

Uluslararası İlişkiler disiplininde karşılaşılan değişiklikleri anlama ve anlamlandırma çabalarının sonucunda, II. Dünya Savaşı veya Soğuk Savaş’ın sona ermesi gibi belli kırılma noktalarında yeni yaklaşımlar disipline dâhil edilmekte ve hatta disiplinin dışından farklı yaklaşımların bakış açıları da disipline kazandırılmaktadır. Bunda en önemli neden, mevcut yaklaşımların olayları anlamada ve izah etmede yetersiz kalmasıdır. Sözgelimi son yıllarda Orta Doğu coğrafyasında yaşanan gelişmelerin mevcut Uluslararası İlişkiler yaklaşımları çerçevesinde izah edilmesi mümkün değildir. Mevcut yaklaşımlar çerçevesinde Orta Doğu’da yaşananların izah edilmesinde yaşanan bazı güçlükler şöylece özetlenebilir:

Öncelikle Uluslararası İlişkiler teorisinin çıkış yeri, diğer birçok sosyal bilimde olduğu gibi “Batı”dır. Temeli Roma felsefesi üzerine kurulu, bireyi esas alan ve özellikle 16. yüzyıldan itibaren etki alanını dünya genelinde genişleten Batı, sosyal bilimleri kendi bakış açısı ve öncülleri ile şekillendirme gayretine girmiştir. Hatta Batı, toplumsal ve uluslararası dinamiklerin kökeni ve başlangıç noktası olarak görülmektedir. Bu “ben merkezli” bakış, Batı’nın Uluslararası İlişkilerin tek öznesi olarak kabul edilmesini (Yalvaç, 2014: 312), Batı kaynaklı her türlü gelişmenin aynı zamanda “barış” getirdiğini, modernitenin karanlık yüzü olan emperyalizmin de gelişmiş bir dünyadan gelişmemiş bir dünyaya demokrasi ihracı olarak görülmesini ve buraların dışlanması netice vermektedir. Olaylara bu tek taraflı ve dışlayıcı bakış, Batı’nın Doğu’yu anlayamamasını ve dolayısıyla da yaşanan sorunların derinleşmesini netice vermektedir.

İkinci olarak Orta Doğu’da bugün yaşananları anlamak için, mevcut yaklaşımlar çerçevesinde şimdiyi açıklamaya çalışmak yeterli değildir. Zira bölgede bugün yaşanan olayların anlaşılmasında tarihsel arka planın çok önemli bir yeri vardır. Ancak Uluslararası İlişkiler disiplininin önde gelen düşünürlerinin tarih algısı, genellikle tarihi bir araç olarak ele alma şeklinde olmuştur. Buna göre tarih, Uluslararası İlişkilerin şimdiciliğine koşturuk olarak günümüze ilişkin teorileri teyit etmek için kullanılan bir araç olarak ele alınmıştır. Hâlbuki günümüzde yaşananları anlayabilmenin en önemli koşullarından birisi, olayların tarihsel kökenlerine inerek şimdiyi yeniden düşünmektir.

Tarihsel Sosyoloji, özellikle Uluslararası İlişkiler disiplininde pek çok akademisyenin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Zira bu akım, “şimdiliklik” olarak adlandırılan alışkanlıktan, yani kısa dönemli ufuklara ve hali hazırda olan olaylara odaklanma eğiliminden kurtulmayı sağlar (Linklater, 2014: 190).

Üçüncü olarak Orta Doğu coğrafyasında yaşananların anlaşılmasında bölgedeki iç dinamiklerin, yani sosyal gerçekliklerin çok iyi bilinmesi gerekir. Modern devlet yapısına ancak 20. yüzyılda kavuşan Orta Doğu coğrafyasında, Uluslararası İlişkiler kuramcılarının yaklaşımlarının yaşananları izah etmede yetersiz kaldığı

görülmektedir. Bu noktada Kenneth Waltz, Martin Wight, Hedley Bull gibi ana akım Uluslararası İlişkiler kuramcıları uluslararasıının özgüllüğünü iç toplumdan olan farklılığı üzerine inşa ederken; Comte, Durkheim, Weber gibi klasik toplum kuramcılarının toplumsal alandaki değişimi uluslararası bir toplumdan bağımsız, yalnızca toplumların iç dinamikleri ile açıklama gayretlerinin (Yalvaç, 2013: 6) bulunduğu görülmektedir. Yani iki disiplin arasında bir “içselcilik” veya “indirgemecilik” söz konusudur. Bir başka ifadeyle aslında olayları açıklamada birbirini tamamlayabilecek iki disiplin, birbirini dışlamak suretiyle, bazı soruların cevapsız kalmasına neden olmuşlardır.

Yukarıda Orta Doğu özelinde ifade edilen sıkıntılar, gelinen noktada birçok açıdan Uluslararası İlişkiler disiplinin yaşadığı genel bir sorunu da ifade etmektedir. Esasında ilgi alanları itibariyle sosyoloji ve tarih ile iç içe bir disiplin olan Uluslararası İlişkiler disiplini, ortaya çıktığı ilk günden itibaren sosyolojiden bağımsız bir çizgi takip ederken, tarihten de ihtiyacı oranında istifade eden bir disiplin olmuştur. Hâlbuki tarih her zaman Uluslararası İlişkilerin “bir aracı” olarak yerini korumuş ve bizzat gelişiminde etkili olmuşken, sosyoloji de kavramsal manada disiplinin gelişimine katkı sağlamıştır.

Tarih ve sosyolojinin bir kesişim alanı olarak düşünülebilecek olan (Fildiş, 2015: 789) “Tarihsel Sosyoloji”, aslında bizzat Uluslararası İlişkiler teorisi olmayıp, açıklayıcı teoride giderek etkisini artıran referans noktaları haline gelen çeşitli bakış açılarının oluşturduğu bir blok (Linklater, 2014: 188) olarak karşımıza çıkmaktadır. Marx’a göre “geniş ölçekli yapıları ve kapsamlı değişim süreçlerini inceleyen bilim dalı” olan Tarihsel Sosyoloji, kısa dönemli zaman dilimlerine ve güncel olaylara odaklanan yaklaşımlardan ayrılmaktadır (Linklater, 2014: 187). Buna göre bu yaklaşım, büyük yapılarla gündelik olaylar arasındaki ilişkileri incelemektedir.

Tarihsel Sosyoloji, 19. yüzyılın pozitivist sosyal bilim anlayışının 1945 sonrası geçirdiği değişimin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ortamında Sosyal Bilimsel iklimin hem tarih hem de sosyoloji disiplini içerisinde

yarattığı iç-sorgulamaların yarattığı sinerji neticesinde Tarihsel Sosyoloji, 19. yüzyılın ayrıksı atmosferinin tersine iki disiplinin birbiriyle ilişki kurmasını sağlamış ve disiplinler arası yeni bir alanın ortaya çıkmasını sağlamıştır (Fildiş, 2015: 790). Tarihsel Sosyoloji, herhangi bir normatif teoriyi hayata geçirme amacından daha çok, dünyayı açıklama amacı (Linklater, 2014: 189) taşıması nedeniyle de diğer teorilerden ayrılmaktadır.

Özellikle 1980’li yıllardan itibaren Uluslararası İlişkiler disiplininin birçok akademisyen, uluslararası siyasetin değişen unsurlarına ışık tutmak amacıyla Tarihsel Sosyolojiye yönelmiştir (Linklater, 2014: 215). Bu bağlamda Uluslararası İlişkiler disiplinine Tarihsel Sosyoloji merceklerinden bakılması, disiplini bir yandan zenginleştirirken, bir yandan da sosyal bilimler arasında çok daha sağlam bir konuma yerleşmesini sağlamıştır (Yalvaç, 2013: 21). Günümüzde Tarihsel Sosyoloji, Avrupa-merkezcilik ve Hegel, Marx ve Comte tarafından geliştirilen 19. yüzyıl ilerlemeciliğini bir kenara bırakarak, çok uzun bir zaman dilimini içeren sosyal gelişmelere akademik ilginin yeniden artması yolunda çaba göstermektedir (Linklater, 2014: 194).

Orta Doğu’yu ele alırken, bölgede özellikle son yüzyılda yaşananları anlamlandırmada bize yardımcı olacak bir başka yaklaşım da, Postkolonyal Teoridir. İnsanlık tarihiyle beraber gelişen ve Postkolonyal Teorinin ilgilendiği kolonyalizm, Avrupalı devletler tarafından 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar dünyanın geri kalan birçok yeri ile beraber bu tezin konusu olan Orta Doğu coğrafyasında da uygulanmış bir yönetim biçimidir (İpek ve Oyman, 2015: 412). Aydınlanma çağı ve Sanayi Devrimi ile dünyanın geri kalanı ile arasındaki gelişmişlik seviyesi bakımından farkı açan Avrupalı devletler, Orta Doğu’daki zengin enerji kaynaklarına ve dünyadaki en önemli ticaret yollarının kesiştiği kavşak noktalarına sahip olmak için bölgeyi sömürgeleştirmişlerdir.

Postkolonyal Teorinin ortaya çıkışı, II. Dünya Savaşı sonrası döneme rastlar. 1945 sonrası dönemde Avrupalı kolonyal devletlerin yerine küresel arenada ABD ve Sovyetler Birliği almaya başlamış, bu değişimin de etkisiyle dünyanın birçok yerinde

daha önce Avrupalı devletlerin kontrolünde olan yerler, bu kolonyalizmden kurtulmaya başlamışlardır.

Postkolonyal Teori, Avrupa merkezci Uluslararası İlişkilerin, içerisinde Orta Doğu'nun da bulunduğu Üçüncü Dünyayı anlamlandırmada yetersiz kalması sonucunda ortaya çıkan bu boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Bünyesinde barındırdığı normatif yapı sayesinde Avrupa merkezçiliği eleştiren Postkolonyal Teori, Orta Doğu ve diğer Üçüncü Dünyaya hak ettiği nesnel değeri tekrar kazandırmayı amaçlamaktadır (İpek ve Oyman, 2015: 423).

Postkolonyal Teorinin temel söylemi, Batı eksenli uluslararası sistem, düzen, norm, kurum ve örgütlerin, Batı'nın üstünlüğünün, farklı çıkar ve menfaatlerinin yeni taktik ve stratejilerle devam ettirilmesini ifade eder. Bu nedenle Üçüncü Dünya ülkelerinde Batı merkezli liberal demokratik değer ve kurumlara yaklaşım şüpheyile olmuştur. Bu da var olan monarşik ve totaliter rejimlerin toplumlar nezdinde meşrulaşmasını sağlamıştır.

Uluslararası İlişkilerde her dönemde karşılaşılan değişiklikleri anlama ve anlamlandırma çabalarının sonucunda, belli kırılma noktalarında yeni kuramlar disipline dâhil edilmiştir. Global bir köy haline gelen dünyada, giderek karmaşıklaşan bir zeminde, çok aktörlü, çok yönlü etkileşimler neticesinde oluşan Uluslararası İlişkileri anlamada, meseleyi 'güç' veya 'refah' gibi unsurlardan daha fazlası ile açıklamaya çalışan Sosyal İnşacı yaklaşım, 1990'lı yıllardan sonra ortaya çıkmıştır. Sosyal inşacı kuram, Uluslararası İlişkiler alanındaki her türlü olayın temelinde "güç" faktörünün yerine fikirler, normlar, kültürel değerler ve kimlikleri kullanma eğilimindedir. Sosyal inşacı kuram, devletlerin, sahip oldukları toplum ile birlikte anlamlandırılabilceğini, aksi halde münferiden ele alınamayacağını iler sürer.

Bu yeni kuramsal yaklaşım, güvenlik çalışmalarına bir kısım yeni kavramlar eklemiştir. Bunlardan bazıları "kimlik, norm, cinsiyet, göç, insan hakları ve sosyal refah" gibi toplum tabanlı değişkenlerdir. Bu açıdan Sosyal İnşacılık, Realist kuramın güç merkezli ele aldığı güvenlik konusunu, özneler arası bir süreç olarak ele alır ve

konuya kimlik merkezli bir yaklaşım oturtmaya çalışır. Bu yönüyle askeri ve ekonomik kapasite gibi maddi güç unsurları ikinci plana atılmakta ve toplumsal kimlikler güvenlik çalışmalarının merkezine taşınmaktadır (Tüysüzoğlu, 2013: 119).

Bu çalışmada Orta Doğu özelinde Uluslararası İlişkileri anlamada, Tarihsel Sosyoloji yaklaşımı ve Postkolonyal Teori çerçevesinde bölgeye bakılarak yüzyıllar öncesinde temelleri atılan fikir akımlarının, günümüzde yaşanan olayları nasıl etkilediği örneklerle anlatılmaya çalışılacaktır. Ayrıca bölgede yüzyıllar içerisinde oluşan kimlikler, Sosyal İnşacı yaklaşım çerçevesinde değerlendirilerek, bunların bölgede günümüzde yaşanan olaylara etkileri incelenecektir. Bölgede bu denli etkili olan bir akımın hangi toplumsal dinamiklerin etkisiyle ortaya çıktığı günümüzde farklı ülke topraklarında yer alan toplulukları nasıl benzer şekilde etkiledikleri üzerinde durulacaktır.

Çalışma Yöntemi

Bu çalışmanın hazırlık sürecinde, araştırılması hedeflenen olgu ve olaylarla ilgili yazılı materyallerin toplanması, yorumlanması ve analizini içeren dökümantasyon yöntemi ve teknikleri kullanılarak hazırlanmıştır. Dini bir fikir akımı niteliğinde olan Selefi düşüncenin kökenleri ile bu akımın tarihsel süreç içerisinde olduğu bölge olan Orta Doğu coğrafyası hakkında detaylı bir literatür taraması yapıldıktan sonra elde edilen verilerin kapsamlı bir analizi yapılmıştır. Selefilik konusu ele alınırken nitel (*qualitative*) bir araştırma tekniği kullanılmıştır. Zira burada insan ve toplumların davranışları ele alınacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle tarihsel ve betimsel araştırma teknikleri kullanılarak Selefilikğin tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Selefilik konusu ile ilgili kitaplardan, bilimsel makalelerden, gazetelerden, bu konuda çalışmalar yapan araştırma merkezlerinin internet sitelerinden ve yüksek lisans/doktora tezlerinden yararlanılarak veri toplama tekniği kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Selefi düşüncenin olduğu ve zaman içinde şekillendiği coğrafya olan Orta Doğu anlatılacaktır.

İkinci bölümde Selefilikğin nasıl ortaya çıktığı, felsefi altyapısı ve bu düşünce akımını şekillendiren önemli isimler ele alındıktan sonra, üçüncü bölümde bu akımın günümüzdeki önemli yorumları ele alınacaktır.

Çalışmanın son bölümünde ise Selefilikğin Orta Doğu'daki devletlerin dış politikalarına etkileri analiz edilecektir. Bu çerçevede özellikle son yıllarda artan Selefi-Şii gerilimi, bölgede dozajı her geçen gün artan terör ve özellikle “Arap Baharı” sonrasında yükselişe geçen Müslüman Kardeşler konuları ele alınacak, böylece zamanla kendi içinde yorum farklılıklarına giden bu radikal akımın fikri coğrafyasının geleceğine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 ORTA DOĞU

1.1 Tarihin Başladığı Coğrafya

İnsanlık tarihine bakıldığında, insanlığın medeniyet anlamında yaşadığı ilklerin neredeyse tamamının Orta Doğu coğrafyasında gerçekleştiği görülür. Orta Doğu’da insanlığın ilk defa yerleşik hayata geçmesiyle birlikte, yerleşik hayatın M.Ö. 6 binli yıllara kadar gittiği görülmektedir. Nil, Fırat ve Dicle nehirlerinin etrafındaki bereketli topraklar, Mısır, Sümer, Babil ve Asur gibi ilk medeniyetlerin kurulduğu yerler olmuştur.

İnsanlığın ilk defa yerleşik hayata geçmesi, tarımla ilgili atılan ilk adımlar, yazının bulunması, ilk dinlerin ortaya çıkışı, ilk defa siyasi örgütlenme ve devlet yapılarının ve devlet sistemlerinin kurulması, ilk yazılı kanunlar, devletlerarası ilişkilerin ilk defa başlaması gibi birçok ilk, Orta Doğu’da yaşanmıştır. İlklerin coğrafyası olan Orta Doğu’nun, bölge dışında yaşayan insanların da dikkatini üzerine çekmesi ve bölge üzerinde yaşanan hâkimiyet mücadeleleri de tarihin ilk dönemlerine kadar dayanmaktadır.

Önce Makedonyalı İskender (M.Ö. 356-323) döneminde bölge Makedon hâkimiyetine girmiş, İskender’in ölümünden sonra bölgede Mısır, İran ve Suriye’de farklı krallıklar kurulmuştur. Ardından Hristiyanlık çağının başlangıcında bölgenin Boğaziçi’nden Nil deltasına kadar uzanan Doğu Akdeniz kıyısındaki ülkeleri içine alan batı yarısı Roma İmparatorluğu (sonrasında Bizans), doğu yarısı ise kimilerince ikinci Pers İmparatorluğu olarak da anılan Sasanilerin kontrolüne girmiştir (Lewis, 2011: 27). Bu dönemden itibaren 7. yüzyılda Arapların bölgede söz sahibi olmaya başlamasına dek Orta Doğu toprakları, Bizans ve Sasani mücadelesine sahne olmuştur.

3. yüzyıldan itibaren yaşanan ekonomik çöküntüden¹ Orta Doğu da etkilenmiş, hatta 4. ve 6. yüzyıllar arasında Arabistan bir nevi karanlık dönem yaşamıştır. Bu dönem “bedevileşme” ve “yoksullaşma” çağı olmuştur (Lewis, 2011: 56). Tarihçilere göre bu dönem, İslam kaynaklarında da ‘Cahiliye’ dönemi olarak anılan karanlık bir dönemin başlangıcıydı. Çalışmanın ana konusu olan Selefi düşüncenin temellerini oluşturan Arap kültürü de, aslında bu dönemlerde oluşmuş bir kültürdür.

7. yüzyıla kadar tarih sahnesinde etkin/belirleyici görülmeyen Araplar, İslamiyet ile birlikte Orta Doğu bölgesinde hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Bu dönemden itibaren İslamiyet’in yayılışına paralel bir şekilde, bu dinin öncüleri olan Araplar’ın dil ve kültürü de Fas’tan İran’a kadar olan geniş coğrafyaya yayılmıştır. Orta Doğu’nun bundan sonraki tarihini şekillendiren ana unsur İslam dini ve İslam’ın yorumlanmasında etkili olan Arap kültürü olmuştur. İslami fetihler, aynı zamanda Arapça’nın yeni bölgelerde yayılarak Aramice, Kiptice, Yunanca, Pehlevice (Orta Farsça) ve diğer dillerin yerini almasını hızlandırmıştır. (Donner, 2011: 55).

8. yüzyıldan sonra sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Fatimiler, Memlükler, Selçuklular ve Osmanlılar Orta Doğu’da hâkim güç olmayı başarırken, bölgede sürekli bir istikrar söz konusu olmamıştır. Bu dönemde mezhepsel farklılıklara dayalı iç karışıklıkların yanı sıra, önce 11. yüzyılın sonundan (1096) itibaren Batı Hristiyanlığının düzenlediği Haçlı seferleri, ardından da 13. yüzyılın başlarından (1206) itibaren Moğolların saldırıları Orta Doğu’yu bir savaş meydanına çevirmiştir. Bu dönemde özellikle Moğol saldırıları ve Haçlı seferleri, Selefi düşüncenin şekillenmesinde son derece önemli bir etken olmuştur (Bozkurt, 2016: 17; Çakmaktaş, 2016: 89).

Bölgenin hiç kuşkusuz en istikrarlı dönemi Osmanlı hâkimiyetinde geçen dönemdir. Türklerin İslam devletini ve İran platosunu hâkimiyet altına aldığı dönemden itibaren geri plana çekilen gerginlik, Osmanlı’nın 19. yüzyılda gücünü kaybetmesiyle birlikte geri dönmüştür. Bölgedeki bu sakin dönem, Avrupalı sanayileşmiş devletlerin

¹ Üçüncü Yüzyıl Krizi olarak da geçen bu kriz için bkz. BİLGİÇ, Emine, (2012), ‘M.S. III. Yüzyıl Roma-Sasani İhtilaflarına İlişkin Bir Değerlendirme: Pers Kralı I. Şapur’un Roma İmparatoru Valerianus’u Esir Alması’, *Mediterranean Journal of Humanities*, II/2, 2012, s. 25-34; <http://roma-imparatorlugu.uzerine.com/index.jsp?objid=5057>;

sömürgecilik faaliyetlerine başlaması ve kıtaya en yakın yerlerin de bu coğrafya olması ile birlikte sona ermiştir. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti sona erince, bölge önce İngiltere öncülüğünde Avrupalı devletlerin, ardından da İkinci Dünya Savaşı sonrasında da küresel anlamda İngiliz mirasını devralan ABD'nin ve onun küresel rakibi konumundaki SSCB'nin kontrolüne girmiştir. Bu dönemde, geçmişte Osmanlı'nın bölgeyi bir arada tutmak için gösterdiği çabanın zıddı bir politika izlenmiş ve Orta Doğu çok sayıda küçük ve güçsüz, birbiri ile ve hatta kendi içinde kavgalı birçok suni devlete üleştirilmiştir. Geçtiğimiz yüzyılda yaşanan bu değişimin ardından, günümüzde bölge yeniden dizayn edilmek istenmekte² ve bu yapılırken de, bölgedeki siyasi farklılıklar ve Selefilik gibi dini akımlar kullanılmak istenmektedir.

Orta Doğu coğrafyasını, bu coğrafyada yaşanan olayları ve karmaşık devletlerarası ilişkileri anlayabilmenin yolu ve ilk şartı, Orta Doğu'nun tarihini iyi bilmektir. Orta Doğu gibi ilişkilerin çok boyutlu ve karmaşık olduğu bir yerde, hiç kuşkusuz geçmiş bilmek, geleceği aydınlatacak ve çözüm yolları bulmayı kolaylaştıracaktır.

1.2 Her Dönemde Dünyanın Merkezi

Yukarıda da ifade edildiği gibi tarihin her döneminde, bölge içinden veya dışından birçok gücün Orta Doğu'ya hâkim olmak için mücadele verdiği görülür. Makedonyalı İskender, Mısırlılar, Romalılar, Persler, Araplar, Moğollar, Haçlılar, Türkler ve son olarak Sanayi Devrimi sonrasında İngilizler, Fransızlar, Almanlar, Ruslar, İtalyanlar ve Amerikalılar, Orta Doğu'ya hâkim olabilmek için mücadele etmişlerdir. Asya, Avrupa ve Afrika'nın kesişim merkezi olup, Avrupa'nın en batısı ile Asya'nın en doğusunu birbirine en kısa yoldan bağlayan önemli ticaret yollarının geçtiği Orta Doğu, tarih boyunca İpek ve Baharat yolu gibi güzergâhların geçtiği çok önemli bir kavşaktır.

Roma İmparatorluğu zamanında 2. yüzyıldan itibaren açılmış olan ünlü İpek Yolu, İtalya'dan başlayarak Anadolu ve Orta Doğu üzerinden Çin ve Hindistan'a ulaşmıştır.

² 7 Ağustos 2003 tarihinde dönemin ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, Washington Post gazetesinde "Ortadoğu'yu Dönüştürmek" adlı bir makalesinde "Ortadoğu bölgesinde Fas'tan Suriye'ye kadar bulunan 22 devletin rejiminin, sınır ve haritalarının değiştirileceğini" anlatmıştır. Bkz. 7.8.2003 - Washington Post Gazetesi "Transforming The Middle East-Ortadoğu'yu Dönüştürmek." <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/08/07/transforming-the-middle-east/2a267aac-4136-45ad-972f-106ac91e5acd/>

M.S. 4. yüzyılda İran'da çıkan karışıklıklar yüzünden güneye sapsak zorunda kalan bu yol, Baharat Yolu adıyla Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Umman Denizi yoluyla Çin ve Hindistan'a kadar gitmiştir. Coğrafi keşiflerden sonra bu yolların önemi azalmış, bu da Orta Doğu'nun da öneminin azalmasına neden olmuştur. Ancak 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla ve 20. yüzyıl başlarında petrolün öneminin anlaşılmasıyla birlikte bölge eskisinden de daha önemli bir konuma gelmiştir (Acar, 1992). Öyle ki, buraya hâkim olan, dünyaya da hâkim olur hale gelmiştir.

Orta Doğu'yu önemli kılan birçok özelliğinden bugün için en öne çıkanı, hiç kuşkusuz dünya enerji kaynaklarının, özellikle de petrolün merkezi olmasıdır. 20. yüzyılın başlarından bu yana uğruna birçok savaş verilen bölgedeki zengin petrol kaynakları, ironik bir şekilde çıkarıldığı yerlerin insanları dışındaki yerlere refah getirmiş, bölgeyi ise savaştan savaşa sürüklemiştir. 2013 sonu itibariyle dünyada kanıtlanmış petrol rezervlerinin % 47,7'si (BP, 2015: 6) ve doğal gaz rezervlerinin % 42,7'si (BP, 2015: 20) Orta Doğu bölgesinde bulunmaktadır. Ayrıca küresel petrol üretiminin % 31,7'si yine Orta Doğu'da gerçekleşmektedir (BP, 2015: 8). Artık kendi petrol ve doğal gaz ihtiyacını büyük oranda kendi topraklarındaki kaynaklardan sağlayan ABD, bölgedeki enerji kaynaklarını kontrol altında tutarak bu sayede bir dünya gücü olma özelliğini sürdürmektedir. Hem mevcut rezervlerin fazlalığı, hem bölgeden petrol temin etmenin daha ekonomik oluşu³, hem de petrolünün yüksek kalitesi nedeniyle⁴ Orta Doğu, tüm sanayileşmiş devletlerin ilgisini giderek artan oranda çekmeye devam etmektedir. Bir varil petrolün maliyetinin Rusya'da 7 dolar, ABD'de 10 dolar, Meksika Körfezi'nde 13 dolar iken, bu rakam Suudi Arabistan'da 1,5 dolar, Irak'ta ise 1 dolar (Yılmaz, 2016: 105) olduğu göz önüne alınırsa, bölge petrolünün önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bölge, ABD'nin petrol ihtiyacının %20,42'sini, Avrupa'nın petrol ihtiyacının % 16,38'ini ve Çin'in petrol ihtiyacının % 46,06'sını Orta Doğu tek başına karşılamaktadır (BP, 2015: 18).

³ Bkz. Dünya Petrol Rezervlerindeki Gelişim & Değişim, (2014),

<http://enerjiensistusu.com/2014/12/17/analiz-dunya-petrol-rezervlerindeki-gelisim-degisim/>, 06.05.2015.

⁴ Bkz. Türkiye Petrolleri; (2014), *2013 YILI HAM PETROL VE DOĞAL GAZ SEKTÖR RAPORU*, <http://www.tpao.gov.tr/tp5/docs/rapor/2013-YILI-HAM-PETROL-VE-DOGAL-GAZ-SEKTOR-RAPORU.pdf>, 06.05.2015.

Orta Doğu, zengin enerji kaynaklarına sahip olmanın yanı sıra, enerji nakil yolları ve dünya ticaret yollarının kesiştiği bir kavşak olmasıyla da ayrıca önemlidir. Dünya ticaret yolları arasındaki en önemli boğazlar arasında beş tanesi bu bölgededir. Avrupa'yı Akdeniz ve Kızıldeniz üzerinden Uzak Doğu ile birleştiren Süveyş Kanalı ve Bab-ül Mendep Boğazı; Körfez petrolünün % 90'ının geçtiği Hürmüz Boğazı; Kara Deniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan İstanbul ve Çanakkale boğazları Orta Doğu'daki önemli ticari geçiş yerleridir. Orta Doğu, hem ekonomik hem de askeri yönden dünyadaki büyük devletlerin hâkim olmak isteyeceği bir konumdadır. Avrupa'nın Uzak Doğu ile irtibatını sağlayan Kızıl Deniz ve Süveyş Kanalı, dünyanın önemli bir bölümünün petrol ihtiyacını karşılayan Basra Körfezi, Asya ve Afrika kıtalarının Avrupa ile bağlantısını kuran Akdeniz bu bölgededir.

Orta Doğu'nun bu kadar önemli bir yerde olması, dünya siyasetinde söz sahibi olmak isteyen büyük güçlerin bölgede hem birbirleriyle, hem de bölge insanları ile sürekli mücadele etmesini netice vermiştir. Orta Doğu'ya hâkim olmak isteyen güçler, bölgeyi 'böl-parçala-yönet' stratejisine uygun bir şekilde idare etmeye çalışmışlar; bunun için de buradaki potansiyel sorunları kullanmaktan geri durmamışlardır. Bu çalışmanın konusu olan Selefilik de, bir dönem İngilizlerin, ardından da ABD'nin kullandığı argümanlardan bir tanesi olmuştur.

1.3 Kutsal Coğrafya: Orta Doğu

Orta Doğu'yu diğer bölgelerden farklılaştıran en temel özelliklerinden birisi de sahip olduğu tarih derinliğinin getirdiği jeokültürel özellikleridir. İnsanlığı etkileyen en köklü kültürel, dini ve düşünsel açılımların bu bölgede gerçekleşmiş olması (Davutoğlu, 2011: 327), burayı diğer özelliklerinin yanında bir kat daha önemli kılmaktadır. Üç büyük dinin kabul ettiği üzere ilk insan olarak yaratılan Âdem ile Havva ve sonrasında da çocukları bu bölgede yaşamış, insanlık dünyaya Orta Doğu'dan başlayarak yayılmıştır. Kutsal kitaplarda adı geçen peygamberlerin hemen hemen hepsi Orta Doğu coğrafyasında yaşamışlardır.

Antik dönemde Mısır, Mezopotamya, Anadolu ve İran merkezli bölge içi otoritelerin yönetimi altında olan Orta Doğu, daha sonra bölge dışı güçlerin kontrolüne girmeye

başlamıştır. Bölge, buradaki zenginliklere sahip olmak isteyen önce İskender, ardından da Roma imparatorluklarının hâkimiyeti altına girmiş ve bu sayede siyasi bir bütünlüğe kavuşmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan Hristiyanlık dini de bu siyasi bütünlük sayesinde daha kolay yayılma ortamı bulmuştur (Davutoğlu, 2011: 328). Ardından kurulan İslam medeniyeti ile yeniden bir bütünlük sağlanmış ve İslam dininin Orta Doğu geneline yayılmasıyla birlikte, bundan sonrasında özellikle de Batılı kaynaklarca Orta Doğu ile İslam kavramları adeta özdeşleşmiştir.

Dünyadaki üç semavi (İbrahimî) dine beşiklik yapan Orta Doğu, bu üç dinin kutsal mekânlarına da ev sahipliği yapmaktadır. Müslümanlar için Mekke, Medine ve Kudüs; Hristiyanlar ve Yahudiler için de Kudüs kutsal mekânlardır. Yine bu üç semavi dine ait tüm mezheplerin bölgede canlı bir şekilde ayakta olduğu da görülmektedir. İslamiyet'in Sünni ve Şii gelenekleri ve bu geleneklerin farklı yorumları; Hristiyanlık'ın Katolik, Ortodoks, Protestan mezhepleri ve bu mezheplerin alt kolları; Musevilik'in Muhafazakâr, Ortodoks, Reformist, Hümanist, Modernist ve Yeniden Yapılanmacı (Harman, 2013) mezhepleri, bugün Orta Doğu'da taraftarı olan dini inanışlardır. Ayrıca Orta Doğu'da üç büyük semavi dinin yanı sıra, Dürzilik, Sabiilik, Yezidilik, Marunilik, Bahailik ve Zerdüştlük gibi birçok farklı dine mensup insanlar da yaşamaktadır.

Orta Doğu'nun günümüzde bu kadar karışık olmasının en önemli nedeni olarak bölge üzerinde küresel bir hâkimiyet mücadelesinin var olmasıdır demek, doğru olsa da, kısmen eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira bölgenin bu kadar karışmasında ve parçalanmasında dış güçlerin etkileri kadar bölgedeki iç dinamikler de etkili olmaktadır. Bölgedeki etnik çeşitlilik, dini – mezhepsel olarak bölgenin birbirinden çok farklı unsurlara ev sahipliği yapıyor olması ve kökü tarihe dayalı anlaşmazlıklar nedeniyle bölgede bir birlik ve beraberlikten söz etmek mümkün değildir.

Orta çağ döneminde Avrupa tarihine bakıldığında mezhep savaşlarının yaşandığı görüldüğü gibi, benzer şekilde Orta Doğu'da geçmişte ve günümüzde mezhep farklılıklarına dayalı çatışmaların yaşandığı görülmektedir.

Uluslararası arenada yaşanan olayları anlamak ve çözümleyebilmek için, maddi ve fiziki unsurlar her zaman için yeterli olamayabilir. Özellikle Orta Doğu gibi tarihi çok eskilere giden, birçok farklı milleti, kültürü ve dini barındıran bir bölgede günümüzde yaşanan olayları açıklayabilmek için, cevabı dünde aramak gerekebilir. Bugün Orta Doğu’da yaşananları sağlıklı bir açıklamasını yapabilmek için bölgenin iç dinamiklerini ve tarihsel yaşanmışlıklarını bilmek gerekir. Sözgelimi Selefi bir terör örgütü olan DAESH’in yakaladığı insanlar arasından özellikle Şiileri katletmesi, kökü tarihin derinliklerine dayanan karşılıklı bir nefret ile ancak açıklanabilir!

1.4 Orta Doğu’da Toplumsal ve Kültürel Yapı

Selefilğin iyi anlaşılabilmesi için, genelde Orta Doğu, özelde ise Arap toplumunun yaşayış tarzını iyi anlamak gerekir. Zira Selefilik, ilkel düzeyde de olsa, Arapların geçmişlerinin gelenekselleştirilmeye çalışılması faaliyetidir. Araplar her ne kadar İslamiyet’ten sonra bir araya gelerek önemli bir güç olmuşlarsa da, İslam öncesi dönemde Araplar birleşerek önemli bir uygarlık merkezi olamamışlardır. Orta Doğu’da, İslamiyet öncesi dönemde Çin ve Hint uygarlıklarındaki Konfüçyüs felsefesi ve Hindu inançları gibi birleştirici ortak unsurlar olmamasından dolayı bölge Hindistan ve Çin gibi ortak bir ada sahip olamamıştır (Lewis, 2011). Tarihin hemen her döneminde önemini bir şekilde korumuş bir coğrafya olan Orta Doğu, belki de bu yüzden bir türlü istikrarın sağlanamadığı bir mekân olmuştur. Bu durum, bölgede yaşayan insanları da ister istemez etkilemiştir. Tarih boyunca Orta Doğu coğrafyasına hükmeden güçler, bu bölgedeki etnik, kültürel, dini ve mezhepsel farklılıkları buraları idare etmede kendi lehlerine kullanmışlardır. Bu ise bölgede yaşayan farklı grupların arasında çatışma zeminini güçlendirmiş, hatta günümüze kadar artarak süren nefret söylemlerini körüklemiştir.

Orta Doğu bölgesinde yaşayan halkları anlatırken belki de en önemli modelleme, İbn Haldun’un “bedevilik” ve “hadarilik” ayrımıdır. İbn Haldun’a göre toplumsal hayat şekilleri arasında ortak yanları dikkate alarak temel iki kategori yapılabilir. Burada temel kriter insanların geçimlerini nasıl sağladıklarıdır. Buna göre göçebe hayat sürenler “bedevi”, yerleşik hayat sürenler ise “hadari” (veya bazı kaynaklara göre de “medeni”) olarak nitelenebilir (İbn Haldun, II, 474).

İbn Haldun’a göre yiyecek temini, düşmanlardan korunma, doğa koşullarıyla mücadele gibi zor koşulların geçerli olduğu bir yaşam tarzı olan göçebelik, beraberinde de zorunlu olarak insanların birbirine sıkı sıkıya bağlı olmalarını, bir başka ifadeyle “asabiyet”i getirir (İbn Haldun, II, 474). Zor koşullar altında yaşayan bu insanlar, yaşam koşullarına uygun olarak sert bir mizaca sahip olur ve kaba saba bir kişiliğe bürünürler. Asabiyete bağlı olarak gelişen aşiret bağları ve bu bağlar sonucunda zaman içerisinde oluşan “gelenekler”, bu bedeviler için büyük önem arz etmektedir. Öyle ki, bu gelenekler ve asabiyet bağı, dini kurallardan dahi etkili olmuştur. Göçebe bedevilerin, tarihin hemen her döneminde hiçbir kuralı dinlemediği ve diğer güçler tarafından zorlukla kontrol altına alınabildiği görülmektedir.

Tarihte Romalılar ve Persler, İmparatorluklarını genişletirken bu tip insanların yaşadığı çöl topraklarını ele geçirmekle pek ilgilenmemişler, hatta onlarla yakınlık kurmamaya özen göstermişlerdir (Lewis, 2011: 51). IV. Yüzyıl Romalı tarihçisi ve kendisi de Suriyeli olan Ammianus Marceilinus, bu halklar için şunları söylemiştir (Aktaran Lewis, 2011: 51):

“Tüm bu bölgelerin halkları vahşi ve savaşçıdır. Çatışma ve savaş onlara öyle keyif verir ki, onların gözünde savaşta ölenler en mutlu kişilerdir. Dünyadan doğal ölümle ayrılanları yozlaşmış olmakla ve korkaklıkla suçlayıp hakaret ederler.”

İslam tarihine bakıldığında, yine aynı durum dikkat çekmektedir. Her şeyden önce Kuran-ı Kerim’de bedeviler hakkında şu ifadeler geçmektedir:

“Bedevi Araplar, inkar ve ikiyüzlülük açısından (kentsoylulardan) daha katıdırlar; ve Allah’ın, Elçisine indirdiği hayat tarzının sınırlarını tanıyıp kavramamaya daha yatkındırlar: Allah bu (gerçeği) de çok iyi bilendir, (ama) hikmetle iş görendir.” (Tevbe Suresi, 97)

Gerçekten de bölgenin tarihine bakıldığında, İslam Peygamberi Hz Muhammed’i belki de en çok uğraştıranların bedevi Araplar olduğu görülmektedir. Özellikle Arap yarımadasının iç tarafları olan Necid bölgesi, bedevi Arapların en yoğun yaşadığı bölgedir. Fakir ve ilkel bir yaşamları olan bedeviler aynı zamanda eğitimsiz de olduklarından, asabiyetin verdiği tutuculuğun da etkisiyle aşiret reislerine ve aşiret kurallarına bağlı olarak hareket ederler (Bozkurt, 2015: 182). Sert mizaçları, şiddete

mevilli oluşları ve aynı zamanda asabiyet bağı sayesinde aşiret liderleri tarafından kolayca yönlendirilebilmeleri sayesinde bedeviler, tarih boyunca birçok savaşta paralı asker olarak savaşmışlardır.

Önceleri yalnızca bedevi Araplarda bulunan bazı gelenekler de zamanla yerleşik hayata geçen Araplar arasında kabul görerak oturmuştur. Sözelimi bedevilerde bulunan asabiyet, zamanla yerleşik hayata geçmiş olsalar da Arapların geneline yayılan kan bağına dayalı aşiret kùltürünü ve buna bağlı tutuculuğu beraberinde getirmiştir. Tarihte hiçbir zaman bir millet olarak yekvücut hareket edememiş olan Araplar arasında daha sonra oluşan milliyetçiliğin tohumları da bu şekilde atılmıştır.

İslam tarihinde bedeviler ilk defa Hendek savaşında sahneye çıkmışlardır. Mekkeli müşrikler bedevileri parayla tutarak 15 bin kişilik bir ordu kurmuş ve Medine üzerine yürümüşlerdir. Bundan sonra bu tehlikeyi fark eden Hz Muhammed, “Müellefe-i Gulüb” adında bir dernek kurarak bu dernek aracılığıyla bu aşiretlere belli dönemlerde ödemeler yapmak suretiyle bu insanların gönlünü kazanmıştır. Bu sayede hem bu tehlike bertaraf edilmiş, hem de Mekke’nin fethinde olduğu gibi askere ihtiyaç duyulduğunda bu bedevilerden yararlanılmıştır (Bozkurt, 2015: 182).

Hz Ömer dönemine gelindiğinde, artık işlevi kalmadığı düşüncesiyle bu dernek kapatılınca (Kallek, 2006: 475) gelirleri kesilen bedeviler sorun olmaya başlamıştır. Daha sonraki yıllarda bedeviler, Hz Ali ile Muaviye arasında yaşanan iç savaş sırasında tekrar paralı asker olarak kullanılmaya başlamıştır. Sıffın savaşından sonra her iki tarafı da küfür ile itham edip iki taraftan da kopan ve kendi yolunu çizen bedeviler, bundan sonra “Hariciler” olarak adlandırılmıştır. Haricilerin bu mücadele sırasında her iki tarafı da reddetmesi, Selefilikteki tekfir anlayışını andırmaktadır.

Haricilerin İslam’ın 1. yüzyılından sonra sahneden çekilmesi ile beraber, Haricilik değişik kollara ayrılmıştır. Sonraki yüzyıllarda birçok kolu yok olurken, “İbadiye” kolu Hanbeli mezhebinin tercih etmiş ve bu mezhebe bağlı bedevi Arapları arkasına alarak Necid bölgesinde hâkim görüş haline gelmiştir. Daha sonra yine bu coğrafyada ortaya

çıkacak olan Muhammed bin Abdülvehhâb, Haricilikle Selefilik'in karakterini birleştirerek Vahhabi mezhebini kurmuştur (Bozkurt, 2016: 43).

İslamiyet'in gelmesinden önce, her toplumda olduğu gibi Arap toplumunda da bir kısım gelenekler bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları İslam dini ile ters düştüğü için kaldırılırken, bir kısmı da İslam sonrası dönemde de devam etmiştir. İslam öncesi Arap toplumunun gelenek ve görenekleri, Selefi akımın şekillenmesinde son derece etkili olmuştur. Zira Araplarda derin bir şekilde yerleşmiş olan geçmişe sarılma ve geçmiş örneklerin hepsini hiç tavizsiz biçimde takip etme tavrı (İşcan, 2014: 17) koyu Arap milliyetçiliğini benimsemiş olan Emeviler döneminden itibaren çeşitli şekillerde kendisini göstermiş ve bazı konularda uygulamada İslamiyet öncesi dönemdeki gelenekler sürdürülmüştür. Emeviler döneminde diğer milletler ve etnik kökenler "mevali" olarak adlandırılmış ve bu insanlar ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüşlerdir. Emeviler'in Arap milliyetçiliği ile dini birleştirmesi, daha sonraki dönemlerde radikalizmin ve aşırıcılığın da önünü açmıştır.

Abbassiler'in zayıflayıp, Orta Doğu'nun Haçlı Seferleri ve Moğol saldırılarına maruz kaldığı dönemde bölgede Arap kökenli siyasi liderlik kaybedilmiştir. 12. ve 13. yüzyıla tekabül eden bu dönemde bölgede devlet otoritesi zayıflamış, Arap coğrafyasındaki eski elitler halka inmiş ve Arap kökenli halk kısmen daha radikalleşerek kabile ve aşiret bazlı öz savunmacı küçük cihatçı gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplar erken dönem Arap merkezli Asr-ı Saadet dönemini kendilerine model alarak, dini ve siyasi anlamda altın çağ olarak gördükleri bu döneme öykünmeye çalışmışlardır.

Selefilik'i anlayabilmenin yolu, bu düşünce akımının nasıl bir coğrafyada, hangi zamanda ve hangi kültür içinde ortaya çıktığını bilmekten geçer. Bu bakımdan Orta Doğu'yu ve burada yaşayan insanların yaşam biçimlerini bilmek önemlidir.

İKİNCİ BÖLÜM

2 EMEVİ MİRASI BİR DİN ANLAYIŞI: SELEFİLİK

2.1 Selefi Düşüncenin Tarihi

2.1.1 İlk Mezheplerin Ortaya Çıkışı

Avrupa’da yaşanan din savaşlarını sona erdiren Westphalia Barışı (1648), nispeten Protestan ve Katolik mezhepleri arasındaki çatışmaları önleyerek Avrupa merkezli bir devletler sistemi ortaya çıkarmıştır. Bunun da neticesinde dini anlamda çoğulcu bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform, Amerikan ve Fransız Devrimleri, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi gibi gelişmeler, Avrupalı halkların siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümünü sağlamlaştırmıştır.

Türkçe’de “bir dinin görüş, yorum ve anlayış ayrılıkları sebebiyle ortaya çıkan kollarından her birini” tanımlamak için kullanılan “mezhep” sözcüğü, hem bu kolların mensuplarını hep birden belirterek sosyolojik bir oluşumu ifade etmekte, hem de çevresinde söz konusu mensubiyet bağının geliştiği fikrî ve fiilî bir sisteme işaret etmektedir. Arapça kökenli bu sözcüğün dilimizdeki anlam alanı, Hanefilik, Şafiilik gibi fikhî/hukukî ve Selefilik, Sünnilik, Şiilik gibi itikadî/siyasî dinî oluşumları hep birlikte kapsamaktadır (Büyükkara, 2010: 3).

Müslümanlar, İslam Peygamberi Hz. Muhammed’in vefatından sonra siyasi, dini ve fikri bir kısım konularda zaman içerisinde görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Özellikle Dört Halife dönemi (632-661) sonrasında, Emevi sülalesinin iktidarda olduğu dönemde, çeşitli siyasi ve dini akımlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir kısmı ilerleyen yıllarda daha geniş topluluklarca benimsenerek günümüze kadar ulaşırken, bir kısmı da tarih içerisinde kaybolup gitmiştir.

Mezhepler konusunda meselenin dini ve fikri boyutu ilahiyat alanının konusudur. Ancak ortaya çıkan bu mezheplerin tarih içinde iz bırakması ve günümüze kadar gelerek

yaşanan toplumsal ve büyük ölçekte de devletlerarası ilişkileri etkilemesi noktasından Tarih, Sosyoloji, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler gibi disiplinleri de yakından ilgilendirmektedir.

Mezheplerin oluşum ve gelişim süreçlerinde insan faktörü hem bireysel hem de toplumsal olarak aktif rol oynar. Mezhepler, bireysel ve toplumsal bir kişilik olarak insanın, dini anlama ve yorumlama biçimlerinin zamanla kurumsallaşması üzerine kuruludur. Bu çerçevede, insanın tabiatı, onun dini algılama ve yorumlama şekli, yine insan ürünü olan başka kültür ve medeniyetlerin etkisi, tarih içerisinde mezhepleri şekillendiren belki de en önemli faktörlerdir (Teber, 2010).

İslam doğduğu sınırları aşıp yeni muhataplara ulaştıkça, farklı dinlere ve kültürlere mensup kişileri de kendi bünyesinde eritmiştir. Yeni Müslüman olanlar, eski düşünme ve inanma biçimlerini terk etmişlerdir. Ancak bu insanlar eskiden kalma geleneklerini ve yaşam şekillerini belirli ölçülerde muhafaza etmişlerdir. Böylece zaman içerisinde İslam bünyesinde farklı algı ve düşünme biçimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ise zamanla mezhepleri doğurmuştur. İslam sınırları coğrafi olarak genişledikçe yeni Müslüman olanlar aracılığıyla yeni kültür ve medeniyetler de İslam içerisinde kendine yer bulmaya başlamışlar (Teber, 2010: 38) ve böylelikle İslam dini içerisinde yeni yorumlar ve yeni mezhepler ortaya çıkmıştır.

Mezheplerin ortaya çıkışı ile ilgili bir diğer önemli faktör de, Hz. Muhammed'in vefatından sonra, O'nun o dönem koşulları içerisinde gayet demokratik olarak nitelenebilecek bir şekilde kurmuş olduğu Halife'nin seçimle işbaşına gelmesini öngören sistemin çökmesi, Cahiliye dönemindeki gibi saltanat sistemine geri dönülmesi ve sonrasında yaşanan olaylardır (Bozkurt, 2016). Özellikle Emeviler'in yönetime gelmesiyle beraber, hem seçime dayalı hilafet sisteminden diktatör bir monarşiye geçilmesi, hem Emevi iktidarını meşrulaştırmak için dinin kullanılması ve hem de katı bir şekilde Arap milliyetçiliği yapılmaya başlanmasıyla, farklı dini akımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. İslam'da ameli/fıkhi mezhepler çoğulcudur. Ancak siyasi/itikadi mezhepler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bunun en güzel örnekleri Şiiilik ve Selefi-Vahhabilik'tir.

Bu dönemde Emeviler'in Arap milliyetçiliği söylemlerinin ve desteklerinin sonucunda, bugünkü anlamda Selefi mezhepler olarak nitelenebilecek olan Hanbeli ve Maliki mezheplerinin temelleri atılmıştır. Emeviler'in siyaseten rakipleri olan Hz. Ali taraftarlarının bu muhalif mücadeleyi sürdürmelerinin neticesinde Şii mezhebi güç kazanmış; Emeviler'den sonra iktidara gelen Abbasiler'in kuruluş yıllarında sağladıkları destekler sonucunda önce Mutezile mezhebi, ardından da 849'dan sonraki dönemde halifelerin destek verdiği Hanefi mezhebi ön plana çıkmıştır (Bozkurt, 2016: 13-17). Emeviler'den sonra Abbasiler, Selçuklular, Memlukler ve Osmanlılar'da nispeten dini, sosyal ve kültürel farklılıkları tasavvufi ekoller yoluyla kapsayan çoğulcu siyasal düzenler kurulmuştur.

Bugün dünyada, kabaca yukarıda sayılan mezhepler ve görüşler varlıklarını sürdürmektedir. Ancak tarihe bakıldığında, bugüne kadar birçok mezhep ve görüşün ortaya çıktığı ve bunların belli dönemlerde, belli coğrafyalarda etkili olmalarına rağmen, zaman içerisinde mevcudiyetlerini yitirerek tarih oldukları görülmektedir. Bunda ise hiç kuşkusuz bu mezheplerin arkalarına devlet desteği almaları etkili olmuştur.

2.1.2 Selefilik'in Ortaya Çıkışı

Bir mezhebin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için onu üreten ve ortaya çıkmasına yol açan sürecin doğru okunması gerekmektedir (Teber, 2010: 27). Mezhep, grup ve cemaat, tarih içinde ortaya çıkan bir veri olduğundan, tarihi, kültürel ve sosyo-ekonomik bağlamı bilinmeden anlaşılabilir (İşcan, 2014: 13). Bu yüzden bir mezhep veya ekolün görüşlerinin yanında, bunların derinlemesine incelenmesi, yani tarihsel gelişimleri, kültürel ve sosyo-ekonomik anlamda geçirdiği süreçleri de incelemek gerekir.

İslam düşünce tarihinde farklı bakış açılarını daha iyi anlayabilmek için, onların arkasında belirleyici rol oynayan zihniyetleri çözümlemek gerekir. Bir toplumsal grubun örtük referans sistemi diyebileceğimiz zihniyetlerin incelenmesi, toplum içinde yaşamın temel sorunlarının anlaşılmasına yardımcı olacaktır (İşcan, 2014: 15).

Bu tezin temel konusu olan Selefilik de yukarıda ifade edildiği gibi derinlemesine incelenmesi gereken, nasıl bir ortamda ortaya çıktığı, tarihsel olarak hangi aşamalardan geçerek günümüze ulaştığı, hangi felsefi altyapıya dayandığı gibi soruların cevaplarını araştırmak suretiyle incelenmesi gereken önemli bir konudur.

Sözlükte "önce gelmek, geçmek, geçmişte kalmak" anlamındaki Selef (süluf) kelimesinden gelen Selefiye "geçmiş insanlar, soy, fazilet ve ilim bağlamında önce gelip geçenler" demektir (Özervarlı, 2009: 399). Selef, ilk gelenler; Selefiye de ilk gelenlere tabi olanlar, onları esas alanlar demektir. Teknik anlamda Selefiye mezhebinin anlamı ise, Hz. Muhammed ve onu takip eden sahabeyi, sonra onlara tabi olan nesli yani tabiini ve ardından da onlara tabi olanları yani "tebe-i tabiin"ın görüşlerini esas almayı ifade eder (Uludağ, 1979: 37-38). Selef kelimesi "geçmiş, gitmiş olanlar veya öncekiler" anlamına gelmektedir. Terim olarak ise "İslam'ın ilk dönemlerinde yaşayan, kendilerine göre metotları ve görüşleri olan ilim adamları"nı tanımlamak için kullanılmıştır (Akgün ve Bozbaş, 2013: 5).

"Sahabe ve tabiin mezhebinde bulunan fakih ve muhaddislerin yolu" şeklinde de yorumlanan Selefiye, ayrıca "Ehl-i sünnet-i hassa" olarak da anılmaktadır (Özervarlı, 2009: 399). İslam'ın ilk geldiği yıllarda Hz. Peygamber'in içtihatlarını ve O'nun etrafında o içtihatları bizzat yaşayan ve uygulayan sahabe ve onlardan sonraki iki nesil (tabiin ve tebe-i tabiin), en saf anlamda İslam dinini yaşayan insanlar olmuştur. Bu dönemde dine dayalı hususlarda yaşanan sorunlarla ilgili, bizzat Hz. Peygamber içtihatlarında bulunmuş ve zaten taptaze olan Kur'an ayetleri ile Hz. Peygamber'in içtihatları, tüm ihtiyacı karşılamıştır (Bozkurt, 2014). Bu İslam anlayışı, temelleri çok daha sonra Reşit Rıza tarafından atılan "Siyasi Selefilik" temel teşkil eden ve literatürde "İlmi Selefilik" olarak anılan din anlayışıdır.

Bozkurt, Selefi düşüncenin ortaya çıkışından önce yaşanan İslam'ı şöyle anlatmaktadır:

"Peygamber Efendimiz'den (sav) Hz. Ali'nin ölümüne kadar olan döneme biz altın çağ diyoruz. Bu çağda Kur'an İslâmı yani fitrata dayanan Hanif İslâmı yaşanıyordu. Bu İslâm'ın ana kaynağı Kur'an idi. Her şey Kur'an'a göre düşünülüyor ve karar veriliyordu. Kur'an'ı anlamak ve hayata tatbik etmek için ise açıklayıcı iki kaynak kullanılıyordu. Birisi Peygamber Efendimiz'in (sav) sahih

hadisleri ki, sahabenin çoğu hayatta olduğu için birinci raviden en sahih hadislerle ulaşmak mümkündü. Kur'ân'ı anlamada ikinci kaynak ise akıl idi. Hulefa-i Raşidin zamanında akıl ve kıyas yoluyla yapılmış yüzlerce içtihat vardır ve bunlar bugün bizim elimizde mevcuttur.” (Bozkurt, 2016: 13)

İşte dinin böyle yaşandığı bir dönemden sonra, Hz Peygamber'in hayatı boyunca karşısında mücadele ettiği hemen her şeyi ifade eden 'cahiliye dönemi'ni yeniden kurmaya çalışan bir rejim ortaya çıkmıştır: Emeviler. Watt'ın da ifade ettiği gibi Araplar'da geçmişe sarılma ve geçmiş örneklerin hepsini hiç tavizsiz takip etme tavrı (Watt, 1993: 263), siyasi olarak kendilerine meşru bir zemin arayan Emeviler'in işini kolaylaştırmıştır. Bu dönemde yaşananlar, Raşit Halifeler dönemindeki rasyonel ve adil yönetim sonrası klasik Mekke Aristokrasisinin yönetimi Haşimoğullarının elinden alarak tekrar Ümeyyeoğullarına vermesi şeklinde de yorumlanabilir.

Selefi düşüncenin cemaatçi Arap kültürel kodlarıyla ilgili olduğunu düşünen İşcan, Selefililiğin ortaya çıkmasında Arap kültürünün önemli olduğunu vurgular. Ona göre Araplar'ın çöl ortamında yaşamalarının doğal bir neticesi olarak tarih içinde oluşan bir kısım sosyo-psikolojik tavırları söz konusudur. Araplar'a göre çölde en güvenilir yol olan eskilerin gitmiş olduğu bilinen yolu takip etme, bilinmeyen yollara girmeme; yani 'sırat-ı mustakim' olan yolu takip etme geleneği, zamanla ataların sünnetini, yani gelenekleri takip etme biçimini almıştır (İşcan, 2014: 52-53). Dört halife dönemi sonrasında Emeviler'in yapmaya çalıştığı ve kısmen başarılı olduğu husus da Araplar'ın bu geleneksel yönünü ön plana çıkarmak olmuş, bu ise Selefililiğin gelişimine çok büyük bir katkı sağlamıştır.

Hz Peygamber'den sonraki ilk dönem olan Raşit Halifeler dönemi, o günkü dünyanın koşullarına göre oldukça ileri bir yönetim modeli sunmaktaydı. Seçimle iş başına gelen ilk dört Halife, Müslüman dünyaya o günkü koşullara göre oldukça ileri bir yönetim modeli sunmaktaydı. Ancak bu kısa süreli seçim dönemi, Emeviler'in iş başına gelmesi ve yönetim sistemini geleneksel Arap toplumlarında, yani aslında Kuran'a göre 'cahiliye' döneminde olduğu gibi saltanata çevirmesiyle son bulmuştur. Bundan sonra günümüze kadar gelen İslam tarihi 'saltanat ve hanedanla özdeşleşmiş', aslında belki de ilk tohumları Raşit Halifeler döneminde atılan demokrasiyi İslam dünyası Batı'dan ithal etmek durumunda kalmıştır.

Emeviler'in ilk hükümdarı olan Muaviye'nin hükümdarlığı, bir yandan devlet gücünü merkezîleştirmeye ve hilafetin gayri İslami ilgisini geliştirmeye, bir yandan da kişisel ve 'klientelist' bağlarına dayanmaktaydı (Lapidus, 2002: 105). Muaviye döneminden itibaren ortaya çıkan bu yeni rejimin öncelikli hedefi, onlara İslam dünyasında itibar kaybettiren Hz Ali taraftarlarıyla yaşanan mücadele sonrasında kendini meşrulaştırmaktı. Tam da bu dönemde Hz Peygamber'in 'Arap' oluşunu ön plana çıkaran, hadis merkezli bir din anlayışı olan Selefi anlayışın ortaya çıkması, en çok kendini meşrulaştırmaya çalışan Emeviler'in işine yaramıştı. Bu dönemde kendisini halk nezdinde meşrulaştırmak isteyen Emeviler, bir nevi 'Bizantinizm'⁵ politikası izlemek suretiyle dini kurumları kontrol altına almaya çalışmıştır (Özkan, 2008: 75). Bu dönemde Emevi sarayında hanedanın meşrulaştırılması adına siyasi ve dini uygulamalar iç içe geçmiştir.

2.1.3 Selefilğin Felsefi Altyapısı

Selefi düşüncenin kaynağı, esasen Arap kültürü ve geleneklerinde yatmaktadır (Bozkurt, 2014: 80). Selefilik akımı, ilkel düzeyde de olsa, geçmişin gelenekselleştirilmeye çalışılması faaliyetidir (İşcan, 2014: 28). Selefilik, dinin merkezine hadisi oturtan, akli ve mantığı ve dolayısıyla da bilimi küçümseyen bir anlayıştır. Emevi devleti yetiştirdiği âlimleri Selef uleması olarak lanse eder ve onların görüşlerini ve yorumlarını mutlak doğru olarak kabul eder. Bu görüş ve yorumları tartışmaya ve görüş farklılıklarına karşı son derece tahammülsüzdür. Bu tahammülsüzlük siyasi ve sosyal alanlarda olduğu gibi, dini, ilmi ve fikri alanlarda da büyük bir baskının kaynağı haline gelmiştir (Bozkurt, 2014: 79). Bu noktada Selefilerin belki de en önemli silahı, kendileri gibi düşünmeyenleri siyaseten ve dinen tekfir etmeleri, kâfir olup dinden çıkmakla itham etmeleri ve hatta onları öldürmeleridir.

Günümüzde Selefilik olarak kabul edilen akım, Selef-i salihin olarak da adlandırılan ilk üç kuşağı temsil etmemektedir. Selef mezhebi, ilk bir iki neslin dinde tuttıkları yol değil, sonradan gelenlerin onlara nispetle oluşturdukları bir

⁵ Bizantinizm, bir siyasal iktidarın ülkeyi dinle yönetmediği halde, dini ve dinî tartışmaları manipüle etmeyi, kurumları (camileri, kadılık müessesesini) ve din âlimlerini kontrolüne alıp bunları yönlendirmeyi din politikası olarak benimsemesidir.

tavır, esere, rivayete dayalı bir din anlayışı olduğu için, bu yönelişi en iyi ifade eden kavram Selefe nispeti anlam olarak içinde barındıran ‘Selefiye’ kavramıdır. Kuran’ı ve aklı devre dışı bırakan Selefililiğin esasları olarak sünnete tabi ve teslim olma, derinliğine incelemeden kaçınma, kelâm ilmini bırakıp esere boyun eğme, Kitap ve sünnetin lafızlarını esas alma sayılabilir (İşcan, 2014: 28). Uludağ’a göre de Selefiler, kelam ve felsefeyi reddederek akıl ve tartışmayla dinin olamayacağını söylerler. Zira onlara göre sorgulama ve tartışma yolu ile kurulan bir inanç ve düşünce sistemi diğer bir tartışma sonucunda yıkılmaya mahkûm olacaktır (Uludağ, 1979: 63).

Tarihi süreçte Muaviye’nin devleti ele geçirmesiyle beraber İslam dininin en saf ve orijinal haliyle yaşandığı dönem olan Kur’ân İslâmı dönemi bitmiş, onun yerine “Hadis İslâmı” (Selef İslâmı) dönemi başlamıştır. Emeviler o dönemde bütün dini hadisin üzerine kurmuşlar, bunu da üç önemli usul ile yapmışlardır. Koskoca bir trenin makas değiştirmesi gibi; İslâm dünyası üç usul ile makas değiştirmiştir (Bozkurt, 2016: 15):

“Birincisi: ‘Biz Kur’ân’ı anlayamayız’.

İkincisi: ‘Resulullah’ın hadisleri aynı Kur’ân-ı Kerim ayetleri gibidir; hiçbir farkı yoktur. İkisi de vahiydir.’

Üçüncüsü: ‘Hadis ayeti nesheder.’ demeleridir.”

Selefiler hayata dair her şeyi hadis, haber ve eser üzerine oturttuğundan ortaya çıkan hayat tarzı; Arap kültürüne dayalı, gelenekçi, akla, bilime ve değişime kapalı ve özellikle de İbn-i Teymiye sonrası siyasetle iç içe bir din anlayışı üzerine oturmuştur (Bozkurt, 2015: 135).

2.1.4 Selefililiğin Kilometre Taşları

Seçimle iş başına gelmiş son halife olan Hz Ali’nin şehit edilmesinden sonra Emeviler, siyasi otoritelerini sağlamlaştırmak ve Arap milliyetçiliklerinden dolayı Arap gelenek-görenek ve kültürünü yaşatmak istemeleri nedeniyle, kendisi de bir Arap olan Hz Peygamber’in özellikle Arap kimliğini ön plana çıkarmışlardır. Bu yüzden de hadis

merkezli bir din anlayışına geçilmesini sağlamışlardır. Bu dönemde bu amaca hizmet eden din âlimleri desteklenmiş, buna karşı çıkan İmam-ı Azam gibi bir kısım din âlimler de zindanlara atılarak susturulmaya çalışılmıştır.

Bu dönemdeki Selefi din anlayışının en meşhur temsilcileri Malikî mezhebinin kurucusu İmam Malik ve Hanbelî mezhebinin kurucusu Ahmet Bin Hanbel olmuştur. Maliki mezhebinin kurucusu olan İmam Malik, 711 (712)-795 tarihleri arasında yaşamıştır. Kendisi hem hadis, hem de fıkıh alanlarında önemli âlimdir. Hayatını hadis toplayarak, yazarak, öğrencilerine okutarak ve ezberleterek geçirmiş olan İmam Malik, hayatı boyunca Medine’de yaşamış ve vefatı da burada olmuştur. Medine aşığı ve milliyetçisi bir yapısı da vardır. Bu yüzden Medine halkının yaşayışını dine Kuran ve sünnetten sonra delil kabul ederek, ilk ve tek olarak kendisine ait bir bakış açısı getirmiştir (Çağatay ve Çubukçu, 1985: 177).

Hicaz bölgesinde Medine halkının yaşayışıyla bütünleşen nebevî sünneti esas almak suretiyle kendi ekolünü oluşturmuştur (Dalkılıç, 2010: 70). Bu konuda İmam Malik dinin tamamlanmış olduğunu ve esere uymanın tabii bir zorunluluk olduğunu ifade ederken “Reye (akla) tabi olmak, dinin tamamlanmasına zıttır” diyerek Selefi düşüncede aklın yerinin olmadığını net bir şekilde ortaya koymuştur (İşcan, 2014: 73).

İmam Malik ve takipçileri, Selefiye mezhebinin bir ekol ve mezhep haline gelmesine vesile olduğundan klasik Selefiye mezhebinin kurucusu kabul edilir. İmam Malik, zaten kurulduğundan beri hadis merkezli bir din anlayışı uygulayan ve uygulatan Emevî Devleti’nin bu politikasını tescilleyen İslam âlimidir. Emevi Devleti’nin devlet gücünü de arkasına alarak şöhreti hızla artan İmam Malik ve onun Selefi eserleri kısa sürede öğrencileri tarafından hazmedilip başta Mısır olmak üzere Kuzey Afrika’nın hemen hemen tamamına ve oradan da Endülüs’e kadar ulaşmıştır (Bozkurt, 2016: 23).

781 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen Ahmet bin Hanbel, ashabu'l hadis⁶ en gözde imamlarından birisi olmuş, hatta ashabu'l hadis bazen onunla özdeşleştirilmiş ve ashabu'l hadis ilk imamı olarak gösterilmiştir (İşcan, 2014: 23).

Ahmet bin Hanbel, Emeviler'den sonra iktidara gelen Abbasiler döneminde yaşamıştır. Abbasiler, Emeviler'in tam zıddı yönde bir din anlayışı olan, temelde akılcı bir mezhep olan Mutezile mezhebini benimsemiştir. Abbasiler'in, Selef âlimleri ve medreseleri üzerinde baskı kurduğu bir dönemde yaşayan Ahmet bin Hanbel, İmam Malik'in yolunu takip ederek hadis merkezli İslam'ın takipçisi olmuştur. Ahmet bin Hanbel, İmam Malik'ten farklı ve fazla olarak hadis yazmakla ve aktarmakla yetinmeyip ayet, hadis ve haber üzerinden içtihatla fıkha da girmiş ve Selefiye mezhebinin amelde ve fıkhıta lideri konumuna gelmiştir. Bu yüzden birçok tarihçi tarafından Selefiye mezhebinin kurucusu olarak Ahmet bin Hanbel gösterilir. Çünkü Selefilik bir fıkıh haline Ahmet bin Hanbel ile gelmiştir (Bozkurt, 2016: 24). Abbasi döneminde yaşayan Ahmet bin Hanbel'in yaşamının önemli bir bölümü zindanlarda ve işkence altında geçmiştir. Bu durum onun söylemlerinin sertleşmesine ve zulme karşı dik duruşu da söylemlerinin daha geniş kitlelere yayılmasını netice vermiştir.

9. yüzyıldan sonraki dönemde diğer mezhep ve ekollerle mücadeleye girerek zamanla zayıflayan Selefi ekol, 13. yüzyılda İbn Teymiye tarafından tekrar canlandırılmıştır. İbn Teymiye, Selefi ekole yeni bir ruh kazandırmıştır (Dalkılıç, 2010: 72). Yaşadığı dönemde İslam dünyasının büyük bir bölümü Moğol işgali altında olup, Bağdat'ın işgali ile birlikte Abbasi halifeliği düşmüş ve farklı bölgelerde değişik halifeler ortaya çıkmıştır. İç kavgalar ve çekişmeler sonucunda İslam dünyası bölünmüş ve bu arada Kudüs'e yapılan Haçlı saldırıları da sürmekteydi (Çağlayan, 2011: 69).

Temelleri İmam Malik ve Ahmet bin Hanbel ile atılan Selefilik, kavram olarak ilk kez 1263-1328 arasında yaşamış olan İbn Teymiye tarafından kullanılmıştır. Bu açıdan Selefi anlayış, kavramsal içeriğe ilk olarak İbn Teymiye ile kavuşmuştur denebilir (İşcan, 2014: 29). Düşünceleri kendi yaşadığı dönemde fazla destek bulmamış olsa da,

⁶Ashabu'l Hadis hakkında bilgi için Bkz. İŞCAN, Mehmet Zeki; (2014), *Selefilik: İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri*, Kitap Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul, s.20-21.

ölümünden yüzyıllar sonra Suudi Arabistan'ın kuruluşunda etkin rol oynayan İbn Suud'dan Mısır'daki Muhammed Abduh ve Reşit Rıza'ya kadar birçok siyasal önderi etkilemiştir (Cheneb, 1950: 827).

Yaşadığı dönemdeki siyasi çalkantılar, İbn Teymiye'yi hem dini ilimlere hem de siyasete karşı meraklı kılmıştır. Haçlı seferleri ve Moğol istilaları sırasında İbn Teymiye'nin yaşadığı, şahit olduğu olaylar, onu hem daha sert bir kişiliğe dönüştürürken, hem de dini ilimlerden başka ilm-i siyaset, hukuk ve askerliğe ilgi duymuştur. Bu alanlarda birçok eser okumuş ve öğrendiklerini hayatta yaşadıkları ile teyit etme fırsatı bulmuştur. Bu yüzdendir ki; İbn Teymiye eserlerinde gaza, cihat, şehitlik gibi kavramlara çokça yer vermiştir (Bozkurt, 2015: 116). İbn Teymiye'nin Memlukler döneminde muhalif tavırları ve sivri dili nedeniyle uzun bir süre zindanda kalması, onun söylemlerinin sertleşmesine ve radikalleşmesine neden olmuştur.

İbn Teymiye'ye göre İslam dini iki direk üzerinde durur. Bunlar “namaz ve cihattır”. İbn Teymiye hemen her konuyu mutlaka namaza ve cihada bağlar. Ayrıca kabir ziyaretlerine, kutsal emanetlere, resim, müzik vb. sanatlara karşı sert ve radikal bir tavır almıştır (Sivrioğlu, 2013: 93). Tasavvufu İslam dışı gören Teymiye'ye göre felsefe-kelem gibi akla dayanan ‘heyulalar’la din oluşturulamaz. İbn Teymiye'nin İslam nizamı dışındaki hiçbir nizam kabul edilemez görüşü, Selefilikte ve siyasal İslam'da, İslam dışı sosyal, siyasal cereyanların ve Batının fikri altyapısının reddi şeklinde bir anlam kazanmıştır (İşcan, 2014: 34).

İbn Teymiye'nin günümüzden yaklaşık yedi yüzyıl önce ortaya koyduğu politik düşünceleri, bugün modern siyasi hareketler üzerinde hala etkili olmaktadır. Özellikle 19. yüzyıldaki sanayileşme ve 20. yüzyıldaki petrol kaynaklarına ulaşma mücadelesi, Batının İslam ülkelerine ve özellikle petrol ülkelerine sömürgeci yaklaşımı ve buralarda uyguladığı acımasız ve zalimce uygulamaları ve işgalleri Orta Doğu Arap halklarında fundamentalizme ve dinde radikalleşmeye zemin hazırlamıştır. Bu zemin ve bu zeminden kaynaklanan ihtiyaca binaen İbn Teymiye'ye olan ilgi artmıştır (Bozkurt, 2015: 118). Ayrıca siyaseti saray merkezli geleneksel anlayıştan uzaklaştırıp, halkın günlük toplumsal sorunlarına indirerek İslam siyaset tarihinde büyük bir reforma kapı

aralamış olması (Sivrioğlu, 2013: 103) da İbn Teymiye'yi önemli biri haline getiren bir başka faktördür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3 SELEFİLİĞİN FARKLI YORUMLARI

İslam'ın ilk yüzyılında ortaya çıkan, ancak ekolleşme dönemine İbn Teymiye ile birlikte giren Selefilik, 18. yüzyıldan itibaren yeniden canlanmaya başlamıştır. 18. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında yaşanan dini, siyasi ve toplumsal buhranların etkisiyle bu krizlerle baş edebilecek yeni bir arayışa giren Müslümanlar arasında, bu olayların en önemli nedeni olarak görülen 'yozlaşmış' din algısı ile savaşmak ve örnek nesil olan İslam'ın ilk yüzyılına geri dönebilmek için Selef'in din anlayışı olan Selefilik yaygınlaşmaya başlamıştır (Çakmaktaş, 2016: 98).

Günümüzde birçok ülkede, birçok farklı yorumu ile karşılaşılan Selefi anlayışla ilgili olarak, literatürde ortak bir sınıflandırma olmadığı dikkat çekmektedir. Sözgelimi İşcan'a göre ilhamını Hanbeli ekolünden alan Muhammed bin Abdülvahhab'ın hareketi olan Vahhabilik, günümüzdeki Selefiyenin en önemli kaynaklarından bir tanesidir (2014: 34). Yine 20. yüzyılın başlarında kurulan radikal bir anti-sömürgeci hareket olan Müslüman Kardeşler teşkilatının önce Hasan el Benna, Seyyid Kutub gibi önde gelen isimlerinin söylemleri, Selefi-İslamcı söylemlere büyük katkı sağlamıştır (İşcan, 2014: 39). Genel olarak bakıldığında ise İşcan'a göre yelpazenin bir ucunda ılımlı kutup, yani muhafazakârların bulunduğu, diğer uçta ise Batı'ya karşı savaşmayı bir sorumluluk vazeden cihatçıların bulunduğu geniş bir yelpaze mevcuttur (2014: 40-41).

Çakmaktaş'a göre ise günümüzde Selefilik; katı muhafazakâr Selefilik, mutedil ıslahçı Selefilik, davetçi Selefilik, cihadi Selefilik, apolitik Selefilik, siyasi Selefilik gibi çok geniş bir yelpazeden müteşekkildir. Ancak Çakmaktaş İşcan'dan farklı olarak; dini, siyasi ve sosyal meselelerde ana kaynaklara çokça atıfta bulunmakla beraber yeni meselelerde içtihatla bulunmak üzere "akli" yorumlarda bulunabilmiş olan Müslüman Kardeşler'i, temelde Selefi söylemlere sahip olmalarına rağmen modern Selefilik dairesi içine almamıştır (Çakmaktaş, 2016: 100).

Çakmaktaş’a göre modern dönem Selefilikte ana damarları oluşturan, etkinliği ve etkisi en yüksek olan grup olarak, Vahhabilik hareketi ile başlayan iman ve ibadetlerin saflaştırılmasında ısrarlı, apolitik ve aynı zamanda davetçi Selefilik olan Suudi Selefîye ile bu anlayışa itirazlar sonucunda daha sonra ortaya çıkan politik ve devrimci Selefî eğilim olan Cihadi Selefilik akımları öne çıkmaktadır (Çakmaktaş, 2016: 100).

Bozkurt’a göre ise Selefilik, tarihi süreç itibariyle bir kısım evrimler geçirerek “ılımlı Selefilik” ve “Sert Selefilik” olmak üzere iki kola ayrılarak günümüze kadar ulaşmıştır. İlimli Selefilik olarak kabul edilen mezhepler Malikilik ve Hanbelilik iken, Sert Selefî olarak nitelenen mezhep Vahhabiliktir (Bozkurt, 2016: 44).

Bozkurt’un yapmış olduğu ayırım daha çok mezhep tabanlı bir genelleme şeklinde olmakla birlikte, bu mezheplerin yaygın olarak yaşandığı yerler dikkati nazara alındığında, bu mezheplere bağlı insanların aslında dini, sosyal ve siyasi meselelere bakış açılarının hemen hemen aynı olduğu görülecektir. Bu noktadan Bozkurt’a göre Vahhabilik Selefilîğin en sert yorumu olarak karşımıza çıkarken, Müslüman Kardeşler’in fikir yapıları da Selefilîğin ılımlı bir yorumu olarak görülmektedir.

Akgün ve Bozbaş ise Selefî akımları incelerken, İbn Teymiyye’nin görüşlerini radikal bir şekilde yorumlayarak ortaya çıkan Selefî-Vahhabi geleneği, Selefilîğin modern yorumu ile devam edip Hasan el-Bennâ ile birlikte aksiyona dönüşen Müslüman Kardeşler geleneği ve son olarak da Selefî düşüncenin genel seyrine sadık kalarak devam eden dini Selefiler gruplar olmak üzere konuyu üç kısımda ele almaktadır (Akgün ve Bozbaş, 2013).

Çalışmanın bu bölümünde, modern dönemde Selefilîğin farklı yorumları ele alınırken, Selefî akımlar Akgün ve Bozbaş’ın da ele aldığı şekilde Vahhabiler, Müslüman Kardeşler ve diğer Selefî akımlar şeklinde üç başlıkta ele alınacaktır.

3.1 Vahhabilik

3.1.1 Vahhabiliğin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Süreç

Günümüzde Selefilğin en sert yorumu olarak görülen Vahhabi geleneğin kökenleri, bundan yaklaşık 13 asır önce Hariciliğin ortaya çıkışına kadar götürülebilir. İslam dünyasının yaşadığı ilk iç mücadelede Hz Ali ile Muaviye karşı karşıya gelmiştir. Bu mücadelede paralı asker gibi savaşan, çoğunluğu Necid çöllerinden gelen, yapı olarak şiddete ve savaşa zaten meyilli Arap kabileleri, bu mücadeleden sonra her iki tarafın da mali desteğini kaybederek ayrılmışlar ve ‘Hariciler’ fırkasını kurmuşlardır. Bundan sonra da her iki tarafa karşı da düşmanlık beslemişler, birçok suikaste ve savaşa neden olmuşlar ve yüzyıllar sonra aynı bölgede kurulacak olan Vahhabi mezhebinin de temellerini atmışlardır (Bozkurt, 2015: 133).

Harici ifadesi “huruç” eden, başkaldıran anlamına gelir. Onlar ise kendilerine “es-surat” yani “satanlar” ya da “satıcılar” demişlerdir. Bu adı kullanmalarının sebebi; kendilerini Allah yolunda satan savaşçı müminler olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Yaptıkları kanlı eylemleri cihat, ölümlerini de şehit kabul etmişlerdir (Kongar, 2002: 78). Harici, Hz. Ali zamanında meşru otoriteden ayrılarak ona başkaldıran ve daha sonraları radikal bir mezhep oluşturan kişilerden her birine verilen addır (Kutlu, 2002: 42).

Bedevi Arapların çoğu, Müslüman olduktan sonra yerleşik hayata geçmek zorunda kalmış, Basra ve Küfe gibi merkezlere yerleşerek, teşkilatlı bir siyasi otorite ve kanunları olan bir devlet içerisinde yaşamaya başlamıştır. Hz. Osman’ın öldürülmesiyle birlikte ortaya çıkan kabileler arası rekabet, var olan Emevi-Haşimi çekişmesini iyice hissedilir kılarken, Kureyş’in otoritesine itaatte ve medeni hayatın kanun, kural ve kurumlarına ayak uydurmada güçlükler yaşanmasına neden olmuştur. Hz. Ali ve Muaviye arasında yaşanan iktidar mücadelesi, her iki tarafı savaş meydanında karşı karşıya getirmiş, bu savaş sırasında yaşanan ve hakem olayı olarak anılan hadise neticesinde, Haricilik adıyla tarihe geçen grup ortaya çıkmıştır (Hakyemez, 2003: 65).

İslam tarihinde ortaya çıkan ilk radikaller olarak kabul edilen Hariciler, birçok Müslüman’ı kâfir ilan ederek, silaha sarılan ve bu kişilerin can ve mallarını helal sayan

hareketleriyle kendilerini toplum dışına itmişlerdir. Haricilerin büyük günah işleyenleri tekfir etmekle başlayan söylemleri, sert bedevi zihniyetinin dar kalıpları içinde, basit ve yüzeysel bir mantıkla gelişerek, zorba bir din söylemine dönüşmüştür (Hakyemez, 2003: 66). Haricilerin sahip olduğu bu radikal ruh, kendilerinden sonra ortaya çıkan pek çok akımda yeniden hayat bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin uç bölgeleri olan İslamiyet'in doğduğu topraklar üzerinde kurulan Vahhabilik, reformist bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Kurucusu Arap yarımadasının orta kesimi olan Necid'den Hanbeli bir kadı ailesine mensup Muhammed bin Abdülvehhab'tır (1703-1792) (Rafeq, 2011: 282). 18. yüzyılın buhranlı kültürel siyasi ortamında, ilhamını Hanbeli ekolünden alan bu hareket, günümüzde Selefiyenin en önemli kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Takipçilerinin ileri sürdüğüne göre bu hareketin hedefi, İslam'ın başlangıcındaki saflığına ve katışıksızlığına döndürülmesi ve dinde sonradan eklenti her şeye (bidat) karşı savaşımdır (İnayet, 1991: 20).

Muhammed bin Abdülvehhab, 1740 yılında babasının ölümü üzerine aşiretinin başına geçmiş ve mezhebini ilan etmiştir. Önce Uveyne emiri Osman bin Hamd bin Muammer ile (1740) daha sonra Deriye emiri Muhammed bin Suud'la anlaşarak (1744) Vahhabi Devleti'nin temellerini atmıştır. Bu tarihten (1744) sonra kırk sekiz yıl boyunca kılıç zoruyla Necid bölgesinde mezhebini yaymış ve 1792'de ölmüştür (Koca, 2002: 107).

Vahhabiler hâkimiyetlerini kabul ettirdikleri bedevi kabileler sayesinde 1773'te geleneksel merkezleri olan Riyad'ı, 1793'te Hassa'yı, 1802'de de büyük bir Şii katliamı gerçekleştirdikleri Kerbela'yı ele geçirip, bir yıl sonra da Mekke'ye hâkim olmuşlardır (Turan, 2003: 138). Vahhabiler'in bu kadar kısa sürede hızla büyümesinin en önemli nedeni, Osmanlı'nın Necid bölgesine karşı tarih boyunca ilgisiz oluşudur.

Silah gücüyle fethedilmesi tehlikeli, maliyetli ve zorlu olan, ortaya çıkabilecek sonuçların da ne güvenilir, ne de yararlı olacağı meçhul bir bölge (Lewis, 2011: 51) olan Necid konusunda Roma ve Sasani İmparatorlukları bölgeye doğrudan hâkim olmak yerine, yaptıkları maddi, askeri ve teknik yardımlar, verdikleri ünvanlar ile bu halkları yücelterek kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır (Lewis, 2011: 52).

Osmanlı Devleti, kendisinden önce Orta Doğu'ya hâkim olmuş olan Roma ve Sasani imparatorluklarının izlediği yolu izlemiş ve Arap yarımadasının her yerini ele geçirmeye çalışmayıp, yalnızca batısını, kuzey-güney istikametinde fethederek Yemen'e dek ulaşmıştır. Zira Arap yarımadasının orta bölgesi olan Necid, Arabistan yarımadasının toplam yüzölçümünün % 60'ını oluşturmaktadır ve bu bölgede yaşayan bedevi Arapları, çöllerde irili ufaklı aşiretler halinde yaşamaktadır. Bu insanlar çöl ikliminin ve hayat şartlarının binlerce yıldır etkisi ile çok sert ve zaman zaman acımasız bir mizaca sahip olup yaşayış tarzları itibariyle iptidai ve kaba insanlardır (Bozkurt; 2015: 181). Dolayısıyla zaten devlet nizamı mefhumu pek gelişmemiş, daha çok “asabiyet” kavramı altında birleşmeye meyilli olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin Necid bölgesine hiçbir zaman inmemesi, bölgede stratejik bir boşluk oluşturarak, Vahhabiler'in Necid topraklarının tamamına hâkim oluncaya kadar Osmanlı'nın durumdan haberdar olmamasına sebep olmuştur (Bozkurt, 2016: 38). O dönemde yaşadığı iç sorunlar nedeniyle de Arabistan bölgesine karşı ilgisiz kalan Osmanlı, Mekke'nin Vahhabiler'in eline geçmesinden sonra harekete geçmiş ve Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirerek isyanı bastırtmıştır (Turan, 2003: 138).⁷

Vahhabilik, her ne kadar doğuşu itibari ile bir ıslahat hareketi olarak başlamışsa da, sonraları takındığı tavır itibariyle siyasallaşmış ve Suudi Arabistan devletinin kurulması ile resmi devlet ideolojisi konumuna yükselmiştir (Akgün ve Bozbaş, 2013: 8). Tanınmayan bir “asi” hareketi olarak cüzi bir kontrol alanı olan bu hareket 20. yüzyıl ile Batı eliyle modern bir devlet haline gelmiştir.

⁷ Arap dünyasının liderliğine oynayan Suudi Arabistan ile Mısır arasında günümüzde dahi devam eden bölgesel rekabetin temelleri, belki de bu olayla birlikte atılmış olabilir. Bu rekabette, sözgelimi Seyyid Kutub'un idamının ardından bir kısım Kutubcu Selefî âlim Suudi Arabistan'a sığınmıştır. Bu âlimler burada kaldıkları dönemde Vahhabilikten etkilenmişler ve bunu yıllar sonra Mısır'a döndüklerinde, Suudilerin maddi desteğini de arkalarına alarak yaymaya çalışmışlar; ancak halka inemedikleri için net bir başarı elde edememişler ve çok az bir ilmi kitleyi etkileyebilmişlerdir. Bu durumun bir benzeri de günümüzde yaşanmaktadır. Mursi'ye karşı desteklenen Nur Partisi, Suudilerden açık bir destek görmektedirler.

3.1.2 Vahhabiliğin Fikri Altyapısı

Bugün Suudi Arabistan'ın resmi mezhebi konumunda olan İslam'ın radikal Vahhabi yorumunun çıkış yeri Arap yarımadasının orta bölgeleri olan Necid bölgesidir. Bozkurt'un ifadesiyle "Vahhabiler, Suudi Arabistan yarımadasının tam ortasında bulunan ve yarımadanın büyük bir bölümünü kaplayan Necid çöllerinin ve bu çöllerde yaşayan Necid bedevilerinin iptidaî, ilkel ve vahşi karakter ve şahsiyetlerinin ve iptidaî sosyal hayatlarının ve yaşayışlarının tarihî süreç içerisindeki birçok yansımasından son perdedir." (2015: 132). Çevresel bir hareket olan Vahhabilik, medeni değildir. Zira bir şehir kültürü yoktur.

Vahhabiliğin dinde saflaşma, öze dönüş ve yenilenme çağrısının, dikkatle bakıldığında aslında siyasal bir duruşun neticesi olduğu görülecektir. Esasında bu hareket, İslam'ın Araplık dışı düşünce izlerinden arındırılması gayesi ile başlamış (İnayet, 1991: 10), İslam'ı Arap gelenekleri ve yaşayışına göre dizayn etme çabasından ibarettir. İslam devleti daha dört halife döneminde Arap yarımadasından çıkıp dört bir yana yayılırken hem Arap olmayan unsurları İslamlaştırmış, hem de onların kadim yerleşim yerleri ile kültürlerinin içinde kendine yepyeni alanlar bulmuştur. Buna karşılık bedeviler, o bölgede kalan insanlar olarak bu değişime ayak uyduramamışlardır.

İslamiyet'ten önce bölgede yaşayan Arap halklar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmayan, ancak onları maddi, askeri ve teknik yardımlar ile bir kısım ünvanlar vermek suretiyle kendi yanlarına çeken Roma ve Sasani'nin bu politikalarını (Lewis, 2011: 52) takip eden Hz Muhammed, sırf bu insanlara maddi yardım yaparak şerhlerinden emin olmak için "Müellefe-i Gulüb"⁸ isminde bir dernek kurmuştur. İslam öncesi birçok sapkın dine müntesip bu insanlar, İslam'ın ilk yıllarında Hz Muhammed'in kurduğu kurum ile bunları maaşa bağlaması dolayısıyla kalpleri İslam'a telif olmuş ve İslamiyet bu insanlar arasında yayılmıştır. Ancak çölde yaşayan ve son derece kaba saba olan bu bedevilerin Hz. Muhammed'e karşı yaptıkları saygısızlıklar, sahabe içerisinde kavgaya sebep olacak derecede çıkardıkları fitneler ve cahiliye

⁸Müellefe-i Gulüb için bkz. KÖSE, Saffet; (2006), Hz. Ömer'in Bacı uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Kısa Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi*, Sayı-7, Nisan, s. 13-50.

yaşayışlarında ısrar etmeleri, Kuran’da birçok ayete⁹ konu olmuştur (Bozkurt, 2015: 133). Hz. Muhammed’in vefatından sonra Hz. Ömer’in bu kurumu kapatmasından sonra (Köse, 2006) kontrolsüz hale gelen bu bedevi Arap kabileleri, daha sonra Hariciler adıyla önce Hz. Ali – Muaviye olaylarında sahne almışlar, daha sonra ise birçok kola ayrılarak tarih sahnesinden bir süreliğine çekilmişlerdir.

Necid bölgesinde yüzyıllarca kendi aralarında iç mücadeleler veren ve tarih sahnesinde görülmeyen bu bedevi Araplar, 1740’da babasının yerine geçen Muhammed bin Abdulvahhab ile birlikte yeniden tarih sahnesine çıkmışlardır. Abdulvahhab zaten sert bir mizaca sahip olan Hanbeli mezhebine ve Selefi itikadına “Harici karakterini ve İbadiye ruhunu”¹⁰ da katarak yeniden sentezlemiş, yani Haricilikle Selefilik’in karakterini birleştirerek daha radikal bir mezhep olan Vahhabiliği kurmuştur (Bozkurt, 2015: 133). Vahhabi mezhebi, Selefiyenin Hanbeli kolunun içinden çıkmış olmasına rağmen, kendine ait bir kısım radikal ve uç görüşleri ve sert mizacı ile Hanbeli mezhebinden ayrılarak bağımsız bir Selefi kol haline gelmiştir. Ancak kurucusu Muhammed bin Abdulvahhab, itikatta Selefi, amelde Hanbeli mezhebine ve İbn Teymiye ekolüne müntesip olduğundan, Vahhabi mezhebinin kendine ait bağımsız bir felsefi bir boyutu yoktur (Bozkurt, 2015: 130).

Abdulvahhab’a göre kesin delil, ancak Kuran ve hadisin, tevilden uzak zahiri hükümleridir, dolayısıyla tasavvufa karşıdır. Kuran ve sünnette bildirilen hususların zahirine sınımsız yapışılır ve hiçbir mezhebe bağlanmadan her şey bunların zahirinden çıkarılır. Ona göre başkalarını taklit ederek hüküm vermek, şirk gibidir (Fırlıklı, 2001: 116).

Muhammed bin Abdülvahhab’ın doktrininin temelinde Allah’ın zat, sıfat ve fiilleri yönünden birleşmesinin tevhid için yeterli olmayıp kulların da kendi fiilleriyle Allah’ı birlemeleri gerekmektedir. Bu tevhidi yerine getirmeyenler kâfir ise olup, onların malları ve canları muvahhidlere helal sayılmaktadır (Koca, 2002: 108).

⁹ Kuran-ı Kerim’de bedevilerden bahseden ayetler için bkz. Tevbe Sûresi / 97, Hucurat Sûresi / 14, Hucurat Sûresi / 17.

¹⁰ İbadiye ruhu,

Bozkurt’a göre Vahhabilik akımı itikat konularına “Selefi” bir yaklaşım sergilerken, amelde “Hanbeli”, uygulamada karakter ve mizaç olarak “Harici” bir karakterdedir. Vahhabi mezhebi, “bedevi ruhu” üzerine ikame edilen bir mezhep olduğundan, son derece tutucu, radikal ve münferit bir mezheptir ve kendisi gibi düşünmeyen herkesi ötekileştirerek “tekfir” eder. Vahhabi mezhebine müntesip olmayan kişiler, Müslüman olsun olmasın, herkesi kâfir gördüğünden ve tüm kâfirlerin kanını, canını, malını kendine helal kabul ettiğinden, neredeyse yeryüzünde herkese ve her şeye düşman bir psikolojiye sahiptir (Bozkurt, 2015: 134). Selefililiği yeniden canlandıran isim olan İbn Teymiye’den yaklaşık dört asır sonra, onun fikirlerine yerel adetlerin de eklenerek ve bunların son derece katı bir şekilde yorumlanmasıyla ortaya çıkan Vahhabilik, Vahhabi olmayan Müslümanları bile kâfir ilan ederek onlara cihat ilan eden, radikal bir mezheptir (Çağlayan, 2011: 78).

Karpat’a göre ise Vahhabilik İslami safiyet bayrağı altında Müslüman toplumun daha yüksek bir siyasal örgütlenme düzeyine çıkmasına karşı çıkıştır. Aslında onların bidat deyip karşı çıktıkları şeyler, ilerleme eseridir (Karpat, 2001). Bir başka ifadeyle Emin’e göre Vahhabiliğin bugüne mirası, asla “yenilenme” değildir. Aksine “çöl dindarlığı” ve “İslami nihilizm”dir. Bu hareket Muhammed bin Abdülvahhab’ın içinde yetiştiği çöl hayatının bir sonucudur (Emin, 1977).

3.1.3 Suudi Arabistan’ın Kuruluşu

Vahhabilik mezhebinin tarihi ile aynı sürecin bir ürünü olan bugünkü Suudi Arabistan devletinin kökleri, Vahhabiliğin fikir babası olan Muhammed bin Abdülvahhab’ın, Deriye emiri Muhammed bin Suud’la 1744’te yaptığı anlaşmaya dayanmaktadır (Turan, 2003: 137). Devletin kurucuları olan ‘Suud’ ailesi, 1700’lerin başından bu yana bölgede yönetici aile pozisyonundadır.

Aslen Suudi Arabistan’ın doğu sahillerinden olan aile 15. yüzyılın ortalarından itibaren Deriye’de etkin olmaya başlamış, 1740’lardan sonra da aile fertleri Necid bölgesinin Emiri olmuştur. Bu dönemde aile, bölgede sınırlı bir güce ve aynı şekilde sınırlı bir etkiye sahiptir. Suudi Arabistan tarihinin ve belki de bölge tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen Suudi ailesi ve Muhammed Abdülvahhab

arasındaki 1744 tarihli ittifak sonrasında Suudi ailesinin bölgedeki gücü ve etkisi önemli ölçüde artmıştır (Ecer, 2001: 56). Bu ittifak neticesinde bir yandan Abdulvahhab Suud ailesinin otoritesini kabul ederken, diğer taraftan da Suud ailesi Vahhabiliği benimsemiştir.

18. yy. başlarında bugünkü Riyad'a yakın Deriye'de oluşturulan bu ikili yapıdaki idari anlayış, bugün de Suud hanedanının yönetiminin temelini oluşturmaktadır. Necd bölgesindeki Arap gelenekleri de dikkate alındığında güçlü bir kabileye bağlı olmayan dini bir liderin siyasi bir otorite talep etmesi mümkün değildi.

Muhammed bin Suud döneminde (1744-1765) Suudiler Necid bölgesiyle sınırlı kalmalarına karşın özellikle Hicaz, el Hasa ve Irak üzerinde etki oluşturma girişimlerinde bulunmuşlarsa da buralardaki Osmanlıya bağlı Arap şeyhlerini aşamamışlardır. 1766'ya kadar genişleme fırsatı bulamayan Suudlar, bu tarihte başa geçen Abdülaziz bin Muhammed döneminde topraklarını genişletmeye başlamıştır. 1802'de Kerbela'da üç bin Şii'nin katledildiği olaydan sonra Osmanlı'nın ve İran'ın dikkatini üzerine çeken Suudiler, bir yıl sonra başa geçen Suud bin Abdülaziz döneminde Taif, Medine ve Mekke'yi de denetimleri altına alarak bölgedeki Osmanlı varlığına son vermiştir (Ecer, 2001).

1807 yılına gelindiğinde bugünkü sınırlarından bile daha geniş bir alanda kontrol sağlayan Suudiler, Osmanlı'nın Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirmesi sonrasında ele geçirdiği yerleri teker teker geri vermiştir. Bu arada 1814'te Suud bin Abdülaziz'in ölümüyle yerine geçen Abdullah bin Suud ve onun çocukları 1818'de esir alınarak İstanbul'a gönderilmiş, buradaki yargılamadan sonra da idam edilmişlerdir (Ecer, 2001: 153). Suud hanedanının yakalandığı baskından kurtularak kaçmayı başaran Türkî bin Abdullah, Necid bölgesinde yeniden faaliyete başlamış ve Riyad şehrini başkent yaparak 1821'den 1891'e kadar devam edecek ikinci Vahhabi devletini kurmuştur. Osmanlı düşmanlığını devletin ana gayesi haline oturtan bir Vahhabi kralının adının "Türkî" olması, kaderin ilginç bir cilvesidir (Bozkurt, 2016: 40).

1901 yılına gelindiğinde, Suud hanedanları arasında on yıl süren (1891-1901) taht kavgası yaşanmış ve sonunda galip gelen Abdülaziz bin Suud, devletin başına geçer geçmez, İngilizlerin desteğini alarak, Suudi-Vahhabi devleti yeniden ihya etmiştir. Arkasına İngiliz desteğini alan Vahhabiler ve Suudi devleti, Osmanlı Devleti'nin Osmanlı-Rus Savaşları (1876-1877), Trablusgarb Savaşı (1911), Balkan Harpleri (1912) ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) badirelerinden yararlanarak 26 Aralık 1916'da İngilizlerle yaptığı antlaşma ile Necid, el Hasa, Katif, Cubeyl ve kendisine bağlı bölgelerin mutlak hükümdarı olarak İngilizler tarafından tanınmıştır (Bayar, 1957: 120). Yani Selefilik ve Vahhabiliğin siyaseten modern “babası” İngilizlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve ortadan kalkması üzerine Abdülaziz önce Hicaz'a yönelmiş ve buranın kontrolüne ele geçirdikten sonrada Yemen'le yıllardır sorun olan Asır topraklarına yönelmiştir. 1926'ta Asır'ı kontrol altına almış, bundan sonra da önce 1926'da kendisini “Necid ve Hicaz Kralı” ilan etmiştir. Ancak bunun akabinde 1932'de ise yeni bir idari yapılanmaya giderek ülkenin ismini Suudi Arabistan Krallığı olarak değiştirmiş ve kendisini Kral ilan etmiştir (Ataman, 2009).

Suudi Arabistan'ın kuruluşunda kurucu faktör, Vahhabilik olmuştur. Akçura'ya göre Vahhabi hareketi milli bir Arap hareketidir. Vahhabi hareketi, mezhebi ve dini esaslara istinaden Türk hâkimiyetini tanımama ve Arap yarımadasında bir Arap devleti tesis etmeyi gaye edinmiştir (Akçura, 2010: 22). Vahhabilik, yüzyıllar önce Arap yarımadasından dünyanın dört bir yanına yayılan İslam'ı orijinal haliyle, ama saf Arap kimliğiyle memleketine geri getirme ideali olarak da nitelenebilir.

Vahhabi olmayan herkesin müşrik olduğu anlayışı ile mal ve canlarının ‘gerçek inananlara’ (Vahhabilere) helal olduğu inancı neticesinde, dışarıya karşı bağımsızlık mücadelesini cihat olarak görmüş ve içte de birlik bu sayede sağlanmıştır. Suudi ailesinin 1902'de Riyad'ı ele geçirmesinden sonra Vahhabi misyonerliği faaliyeti için organize ettiği ‘ihvan’ hareketi¹¹, Suudi Arabistan'ın bugünkü topraklarının ele

¹¹İhvan ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. BÜYÜKKARA, Mehmet Ali; (2004), *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vahhabilik*, Rağbet Yayınları, İstanbul, s.41-134.

geçirilmesinde çok önemli rol oynamıştır (İşcan, 2014: 36). Suudi ailesinin yarımada da üçüncü siyasi kontrolü ele geçirmesinden yaklaşık on yıl sonra, 1912-1930 yılları arasında faaliyet gösteren İhvan hareketi, bu toprakların Vahhabi kimliği kazanması konusunda çok etkin roller üstlenmiştir. Bu hareketle kanun tanımaz bedeviler yerleşik hayata geçirilerek nizam altına alınmış, bunun yanında kabileci bağılıklar yerini, “kardeşler” anlamındaki “ihvan” adı altında din kardeşliğine bırakmıştır (Büyükkara, 2004: 14).

Kendisinden başka kimseyi beğenmeyen ve herkesi tekfir eden bir anlayış olan Vahhabi anlayış ortaya çıktığı 18. yüzyıldan bu yana Orta Doğu’da Arap Yarımadasının dışına çıkamamıştır. Ancak temsil ettiği dini canlanma pek çok ülkedeki Müslümanı etkileyerek, Batılı müdahaleler karşısındaki mücadeleye yeni bir militan ruh katmıştır. Bu sayede de günümüzdeki terör örgütlerinin temeli atılmıştır. Bu açıdan Vahhabilik Arap yarımadasının dışına çıkarak, birçok ülkede terör estiren İslam’ın radikal bir yorumu haline gelmiştir.

3.2 Müslüman Kardeşler

3.2.1 Müslüman Kardeşler’in Tarihi

19. ve 20. yüzyıl, İslâm tarihi boyunca Müslümanların yaşadıkları en düşkün dönemdir (Türköne, 1993: 74). Osmanlı Devleti’nin yıkılması ve Hilafetin kaldırılmasıyla birlikte, geleneksel olarak İslam dünyası üzerinde siyasi bir lider devletin varlığı algısıyla yaşamakta olan Orta Doğu’daki Müslüman halklar, deyim yerindeyse bir anda başsız ve sahipsiz kalmıştır. Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin), işte böyle bir dönemde İngiliz işgali altındaki Mısır topraklarında kurulmuş siyasi bir teşkilattır.

Teşkilatın kurucusu ve lideri olan Hasan el Benna, Selefilğin 19. yüzyılda yeniden canlanmasını sağlayan Reşit Rıza’nın¹² talebelerinden birisidir (İşcan, 2014: 38).

¹² Reşit Rıza’nın fikirleri ve hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ÖZTÜRK, Mustafa; (2004), Neo-Selefilik ve Kur’an -Reşid Rıza’nın Kur’an ve Yorum Anlayışı Üzerine, *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 4, Sayı 2, Temmuz-Aralık 2004, s. 77-106. ÇAĞLAYAN, Selin; (2011), *Müslüman Kardeşler’den*

Rıza'nın el Menar isimli dergisini, o öldükten sonra beş yıl daha çıkaran Benna (Cemile, 1986: 27), Rıza'nın fikirleri doğrultusunda İslam ülkelerinin sömürgeci Batılı güçlerin elinden kurtarılması hedefiyle 1928 yılında Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin) örgütünü kurmuştur.

Modern zamanların ilk İslamcı örgütü olarak kabul edilen Müslüman Kardeşler teşkilatı, kuruluşu itibariyle radikal bir sömürge karşıtı teşkilattır. Sömürgeci yönetimlere, Batılılaşmış yönetici elitlerin dayatmalarına karşı Müslüman Kardeşler, İslam'ı “yabancı ideolojilere” alternatif yerli bir model, yerli bir toplumsal sistem ve ideoloji olarak sunmuştur (İşcan, 2014: 39).

Günümüzde daha çok siyasi bir kimlik ile tanınan Müslüman Kardeşler, kurulduğu ilk yıllarda pek çok okul, hastane, cami ve fabrika kurarak aynı zamanda bir sosyal, siyasi ve dini birlik haline gelmiş, Benna'nın vizyonunu gerçekleştirecek bir organizasyon yapısı oluşturarak adeta “devlet içinde devlet” olarak anılan bir teşkilat olmuştur. Benna, örgütü mevcut ağlara, özellikle cami ve sosyal yardım kuruluşları ile mahalli gruplara dayandırmıştır (Demir, 2012: 141).

Başlangıçta sadece dini canlanmayı, ahlaki ve toplumsal bir reform gerçekleştirmeyi amaçlayan bir toplumsal oluşum olarak ortaya çıkan Müslüman Kardeşler, o dönemin zorlu koşullarının da tesiriyle siyasi-dini bir harekete dönüşmüştür. Zamanla siyasal ton, örgüte daha fazla hâkim olmaya başlamıştır. Bu söylemlerle hareket ederek kısa süre içerisinde Mısır genelinde popülaritesi artan örgüt, çok geniş kitlelere sesini duyurmayı başarmıştır.

Önceleri sadece Mısır'ın belli şehirlerinde faaliyet gösteren Müslüman Kardeşler, daha sonra Ortadoğu geneline yayılmayı başarmıştır. 1930'ların ortalarından itibaren önce Filistin, Lübnan, Suriye ve Ürdün'de, daha sonra da Sudan, Kuveyt, Tunus, Yemen, Bahreyn, Umman, Irak, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Kuzey ve Orta Afrika ile

Avrupa'nın bazı ülkelerinde şubeler açmıştır (Atay, 2012: 277). Ayrıca bu ülkelerde farklı isimler altında birçok örgütün ortaya çıkmasında da önemli rol oynamıştır.

Kurulduğu yıllarda Benna'nın karşı çıkması sonucu silahlı eylemlere girişmemeyi tercih eden örgüt, daha sonraki yıllarda bu konuda bazı fikir ayrılıkları yaşandıktan sonra bazı silahlı eylemlerde de bulunmuştur. Sözgelimi 1948 Arap-İsrail Savaşında Müslüman Kardeşler üyeleri silahlanarak gönüllü olarak İsrail'e karşı savaşmıştır. Bu yenilginin faturası Batılılaşmış hükümet ve bürokratik elitlere kesilerek Mısır Başbakanı Nasuh Paşa suikastla öldürülmüş, misilleme olarak da Hasan el Benna 1949 yılında suikast sonucu hayatını kaybetmiştir.

1950'li yıllara gelindiğinde Müslüman Kardeşler'in özellikle silahlı kanadının gerçekleştirmiş olduğu, meşru görmedikleri devletin üst yönetici kesimine yönelik suikastlar neticesinde kendilerine karşı olan baskılar artmış, 1952'deki Hür Subaylar Darbesinden sonra, Nasır'a suikast düzenleyecekleri bahanesi ile nihai olarak 1954'te Nasır yönetimi tarafından örgüt yasaklanmıştır. Bunun üzerine 1960'lı yıllarda Müslüman Kardeşler silahlı kanadını ilga ettiğini açıklamış, iktidar ile olan ilişkilerinde ise Enver Sedat dönemine kadar baskı, şiddet, işkence, takibat ve idamlar belirleyici olmuştur (Akgün ve Bozbaş, 2013: 13).

Özellikle bölgedeki otoriter rejimlere karşı pek çok Arap ülkesinde yıllarca meşru veya gayrimeşru biçimde muhalif faaliyetler yürüten Müslüman Kardeşler hareketinin kurduğu siyasi partiler Tunus, Mısır, Libya ve Fas gibi ülkelerde zaman içerisinde en güçlü siyasi aktörler haline gelmişlerdir (Akgün ve Bozbaş, 2013: 2).

3.2.2 Müslüman Kardeşler'in Fikri Altyapısı

Olağanüstü durumlar, olağan dışı fikirlerin doğmasına neden olmaktadır. Ortadoğu'nun 19. yüzyıldaki olağanüstü halini, bir bakıma 13. yüzyılda yaşanan karmaşa dönemine benzetmek mümkündür. 19. yüzyıldaki sanayileşme ve 20. yüzyıldaki petrol kaynaklarına ulaşma mücadelesi, Batılı ülkelerin Ortadoğu ülkelerinde uyguladıkları sömürgeci ve mandacı faaliyetler ve zaman zaman askeri müdahaleleri Orta Doğu halklarında fundamentalizme ve dinde radikalleşmeye zemin hazırlamıştır. Bu zemin ve

bu zeminden kaynaklanan ihtiyaca binaen İbn Teymiye'ye olan ilgi artmıştır. Bu dönemde Arap yarımadasında büyük etki yaratan Vahhabi akımının kurucusu olan Muhammet bin Abdulvahhab gibi Hasan el Benna da koyu bir Hanbeli idi. Hem Selefinin, hem de mezhebinin izinde o da dinsel inanç ve pratiğin püritenleşmesini, yani başlangıçtaki en saf ve katışıksız haline döndürülmesi gerektiğine inanıyordu (Atay, 2012: 278).

19. yüzyıl, İslam coğrafyasında, özellikle de Orta Doğu'da fikirsel bir kısım canlanmalara sahne olmuştur. Zira bu yüzyıl, İslam coğrafyasının paramparça olduğu, deyim yerindeyse "Orta Çağ" karanlığına büründüğü bir dönemdir. Böylesi bir dönemden kurtuluş için bir yandan batılı değerlerden ve batının getirdiği gayriahlaki her türlü şeyden kaçınmak ve daha da önemlisi İslam'ın Altın Çağ'ı olarak kabul edilen ilk yüzyılına, Asr-ı Saadet'e dönüş yapmak fikrini savunan bazı önemli düşünürler ortaya çıkmıştır. İşte Müslüman Kardeşler, bir yandan Batılı emperyalist güçlere karşı mücadele, bir yandan batı kültürü ile mücadele ederek Müslümanları bilinçlendirme, bir yandan da Batılı değerlerle yozlaşmış yöneticilere karşı mücadele etme amacıyla kurulan bir teşkilattır.

Müslüman Kardeşler'in kuruluşunda Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın fikirlerinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Müslüman Kardeşler; İslam'ı geleneklerden arındırarak modernleşmeye ayak uydurulması gerektiğini savunan Afgani; siyasete karışmayan, daha çok İslami kuralları akıl, mantık ve rasyonalite ile yeniden yorumlayarak modernite ile uyumlu hale getirmeye çalışan Abduh ve Abduh'un tersine moderniteyi İslam'a uydurarak Asr-ı Saadet dönemine dönmeyi ve Kur'an ve Sünneti modern anayasa kabul ederek Batılılaşmaya karşı siyasi, askeri ve kültürel olarak mücadeleyi savunan Rıza'nın fikirlerinin hayata geçtiği bir teşkilattır. Müslüman Kardeşler, sayılan isimlerin fikirlerinden etkilenilerek kurulan bir teşkilattır ve diğer Selefî akımlarla kıyaslandığında oldukça modern olan bir akımdır.

Müslüman Kardeşler'in kurucusu olan Hasan el Benna'nın etkilendiği düşünürlerin başında Reşid Rıza gelmektedir. Benna'nın Rıza ile yolu, Rıza'nın çıkardığı el Menar dergisinde kesişmiştir. Rıza'nın bir bakıma hayatı denebilecek olan (Hourani, 1994:

237) el Menar dergisini Benna, o öldükten sonra beş yıl daha çıkarmıştır (Cemile, 1986: 27).

1865'te Suriye-Lübnan toprakları içinde bulunan Trablusşam'da dünyaya gelen Reşid Rıza, gençliğinde almış olduğu eğitim sonrasında önceleri tasavvufa ilgi duymuşsa da, daha sonra bu alanda bir kısım yanlış anlayış ve uygulamalar olduğunu düşünerek tasavvuftan uzaklaşmıştır. Bu süreçte İbn Teymiye'nin düşünce ve görüşlerine ilgi duymaya başlayan Rıza, Vahhabiliğe de sıcak bakmaya başlamıştır (Karaman, 2015: 119-120). Reşid Rıza, hayatı boyunca hocası Muhammed Abduh'un yolundan gitmiştir. Ancak bir konuda Mu'tezilî, bir başka konuda Selefî, daha başka bir konuda ise Eş'arî gibi düşünmekte sakınca görmeyen görmeyen Abduh'tan farklı olarak Sünnîliğin en muhafazakâr kanadını temsil eden Hanbelîlik çizgisine daha yakın bir yerde durmayı tercih etmiştir. Rıza, Vahhabilik hareketinin gelişimine düşünsel katkıda bulunmak ve hareketin o dönemdeki lideri olan Abdülazîz bin Suud'a (1880-1953) destek vermek amacıyla *el-Vehhâbiyyûn ve'l-Hicâz* (Kahire, 1925-26) adlı bir eseri kaleme almıştır (Öztürk, 2004: 81).

19. yüzyılın ikinci yarısında Cemâleddîn Afgânî ve Muhammed Abduh tarafından temsil edilen İslâmî modernleşme düşüncesini Siyasi Selefilik lehine yorumlamış ve bu yorumuyla Müslüman Kardeşler teşkilatının eylemci ideolojisinin şekillenmesine de katkıda bulunmuş (Öztürk, 2004: 82) olan Reşid Rıza, modernist projeye daha iddialı ve Kuran'a dayalı bir yaklaşım sergilemiştir. Rıza'nın sahip olduğu Selefî inançlar, laik projenin siyasi biçiminden ziyade toplumsal biçimine karşı bir tepki barındırmaktadır. Rıza'nın projesinin ayırt edici yanı, reformcu siyaset yerine kendi koşulları açısından sivil toplumun yeniden oluşturulmasının teorisini kurmaya çalışmasıdır. Bu sayede Rıza, sadece toplumsal reformcular değil, daha sonra aynı zamanda siyasi reformcular ve devrimciler haline gelecek olan yeni bir Müslüman kuşağı etkileyebilmiştir. Rıza'ya göre İslami projenin, toplumsal düzeyin yanı sıra devlet düzeyinde de iktidar mücadelesini ele alması gerekmektedir. Bu sayede İslam'ın laik projeye yalnızca uyum sağlamakla kalmayıp aynı zamanda ona karşı koyacağını, doğal olarak da siyasi alan ve onun devlet kurumlarının merkezinde gerçek inancın tekrar kurulmasını sağlayacaktır (Edwards, 2011: 539). Rıza'nın teorik olarak ifade ettiği bu düşünceler, kendisinin en

önemli takipçisi olan Hasan el Benna'nın kurduğu Müslüman Kardeşler teşkilatı ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

1928 yılında Hasan el Benna tarafından kurulduğunda Müslüman Kardeşler teşkilatının esas amacı dinsel canlanma, ahlaki ve toplumsal reform gerçekleştirmek iken, zamanla siyasal ton örgüte daha fazla hâkim olmuştur (Atay, 2012: 275). Bunda Mısır'da yaşanan siyasi çalkantıların büyük etkisi olmuştur. Benna teşkilatı kurarken mevcut sosyal ağlara, özellikle cami ve sosyal yardım kuruluşları ile mahalle grupları etrafında oluşmuş olanlara dayandırmıştı. Geleneksel bir söylemle yola çıkıp, daha sonra modern bir yapıya adapte olma başarısının sırrı da buradan kaynaklanmaktadır (Çağlayan, 2011: 169).

Muhammed Abduh ile onun öğrencisi Reşit Rıza'nın izinden giden Hasan el Benna, İbn-i Teymiye'nin dini namaz ve cihada indirgeyen (Bozkurt, 2015: 117; Sivrioğlu, 2013: 93) görüşlerini benimsemiş ve bu uğurda mücadele etmek üzere teşkilatını kurmuştur. Teşkilatın iki kılıç arasına yerleştirilen Kuran'dan oluşan amblemi de tam olarak bu düşüncüyü yansıtmaktadır. Ancak Benna'nın cihat anlayışı, Teymiye'nin ve hocaları Afgani, Abduh ve Rıza'nınki gibi değildi. Zira artık zaman değişmiş, silah ile mücadele yerini zamanın en önemli silahı olan siyaset silahı ile mücadeleye bırakmıştı. Ona göre silah ile mücadele, en son başvurulacak seçenektir (Atay, 2012: 179, 281) ve Müslümanlar ülkelerinin esenliği için kendilerini yöneten inançlı yöneticilerle işbirliği içerisinde hareket etmeli idiler (Atay, 2012: 281).

Müslüman Kardeşler, cihadı sadece çatışma olarak görmemiş, tebliğ ve davet gibi yumuşak, ama daha etkili yöntemlere ağırlık vermişlerdir. Şiddeti bir cihat yöntemi olarak kullandığı durumlarda da genel itibarı ile savaş hukuku kurallarına riayet etmiş ve sivillere yönelik saldırılardan kaçınmışlardır (Çakmak, 2007: 92). Hareketin silahlı mücadelesi yalnızca Mısır'ı sömüren İngilizlere ve Filistin'i işgal eden Siyonist Yahudilere karşı olmuştur.

Kuruluşundan itibaren Müslüman Kardeşler hareketi toplumdaki eğitim, ekonomik örgütlenme ve sosyal adalet sorunlarına İslami çözümler bulmayı amaçlamıştır. Devlet

ve dinin birbirinden ayrı olmadığı bir İslam ulusunu savunarak bunun dışında kalan her türlü milliyetçilik anlayışını reddetmektedirler (Çağlayan, 2011: 177).

Benna'ya göre teşkilatın iki önemli misyonu bulunmaktadır. Bunlar öncelikle İslam topraklarını düşmanların elinden kurtarmak ve bu topraklar üzerinde bağımsız bir İslam devletini kurmaktır. Böyle bir İslam devletini kurmak, Benna'ya göre her Müslümanın tartışmasız görevidir (Çağlayan, 2011: 177). Eğitim, ekonomik ve sosyal her türlü sorunun yegâne çözümü budur.

Benna'ya göre cihat, normal zamanda yalnızca toplumun belli bir kesiminin görevi iken, Müslümanların diğerlerine boyun eğmeye ve inanmayanlarca yönetilmeye razı olmaya zorlandığı dönemlerde Allah'ın her Müslümana yüklediği, kaçınılmaz bir zorunluluktur; cihat etmek her Müslümanın görevidir (Çağlayan, 2011: 178).

Benna'dan sonra Müslüman Kardeşler'in en önemli öncüsü Seyyid Kutub'dur. Müslüman Kardeşler'e 1951'de katılan Kutub, kendisinin aslında bu tarihte doğduğunu ifade eder. Yazdığı eserlerle Benna'nın boşluğunu dolduran ve kısa sürede hareketin ideoloğu haline gelen Kutub ile beraber hareketin doktrin yönü tamamlanmış ve rejime karşı tutum daha da keskinleşmiştir (Turan, 2003: 276).

Önceleri Nasır'ın yanında yer alarak onu daha adil ve erdemli bir diktatörlük kurmaya davet eden Kutub, bu çağrısı makes bulmayınca iktidarın kendisine teklif ettiği tüm mevkileri reddetmiş ve Müslüman Kardeşler'le aynı safta muhalefete geçmiştir. 1954'ten sonra, 1966'da idam edildiği tarihe kadar olan dönemde söylemleri giderek sertleşen Kutub, o zamana kadar hiçbir İslami hareket mensubunun aşmaya cesaret edemediği radikalizm basamaklarını hapisshanede tırmanmıştır (Bozarslan, 2014: 139).

Kutub eserlerinde özellikle şu noktanın altını çizmiştir:

“İslami hareket metodu uyarınca girişeceğimiz eğitim ve oluşturma dönemi boyunca içinde yaşadığımız ve dayandığımız tüm cahiliye etkilerinden sıyrılmamız gerekir. İlk Müslümanların dayandığı ana kaynağa dönmemiz gerekir. İçine yabancı hiç bir unsurun karışmadığı ve hiç bir şekilde bulanmadığı kesinlikle belli olan o kaynağa. Ona döneceğiz, gerek varlıkların tümü, gerek insan varlığının

içyüzü ve gerekse bu iki varlık bölümü ile mutlak varlık olan Allah arasındaki her çeşit ilişkiyi ona dayandırmak için. Hayatla ilgili görüşlerimizi, değer hükümlerimizi ahlak esaslarımızı, yönetim, politika, ekonomi ve hayata yön veren diğer kesimler hakkındaki görüşlerimizi oradan edineceğiz (1980: 24).”

Milliyetçi Arap veya enternasyonalist solla temasları; insan, iktidar ve uygarlığın gerilemesi konularında Arnold Toynbee, Alexis Carrel ve Oswald Spengler gibi Batılı yazarlardan yaptığı okumalar, Kutub’un daha da siyasallaşmasını sağlamıştır. Ona göre Nasır’ın Mısırındaki ve diğer Müslüman ülkelerdeki cahiliye rejimlerine, Amerikan sefahatine ve Ruslar’ın materyalizmine karşılık devrimci bir İslami cevap geliştirmek gerekmektedir (Bozarslan, 2014: 138).

Kutub, muhtemelen İslam dünyasının özgür olduğu dönemlerde buna ihtiyaç duyulmamasından olsa gerek, İslam düşünce tarihinde daha önce o güne dek görülmemiş bir ilkeyi diğer tüm ilkelerin önüne geçirmiştir. Kutub’a göre “Hâkimiyet, kayıtsız şartsız Allah’a aittir!” (Kutub, 1980: 17). Kutub iman ve yasa olarak dinin baskıya yönelmeden yayılabileceğini ifade eder. Ancak ona göre bu yol işlemediği zamanlarda mümin olmayanlara karşı zor da kullanılabilir (Bozarslan, 2014: 141).

“Yeryüzünde inandığı düzeni kabul ettirip uygulayacak, Allah’ın şeriatı uyarınca hükmedecek ve diğer her türlü şeriat taslaklarını reddedecek bir cemiyet yokken İslam’dan gündelik hayat ile ilgili kanunlar, içtimai nizam kalıpları ve nazariyeler ileri sürmesini bekleyenler, İslam’ın böyle olmasını isteyenler, bu dinin özelliğini ve Allah’ın emri uyarınca pratik hayat karşısındaki tavrını anlayamayanlardır (Kutub, 1980: 23).”

“İslam’ın amacı, insanlara inanç sistemini zorla benimsetmek değildir. Fakat İslam sadece inançtan ibaret değildir. Daha önce belirttiğimiz gibi İslam, insanları kula kulluktan kurtulmaya çağıran cihana şamil bir bildiridir. Buna göre ilk amacı, insanın insana tahakkümü ve kula kul olması esasına dayanan rejimleri ve yönetim mekanizmalarını ortadan kaldırmaktır. Üzerlerindeki siyasi baskıyı kaldırdıktan ve akıl ve gönüllerini aydınlığa kavuşturan bildirimden sonra diledikleri inancı tercih etmek konusunda fiilen hür olan fertleri serbest bırakır. Fakat bu hürriyet, nefislerinin azgın arzusunu ilah edinecekleri veya kendi istekleri ile kullara kul olabilecekleri yahut Allah’ı bırakarak birbirlerini Rab edinecekleri demek değildir. Yeryüzünde insanı egemenliği altında yaşatan düzen, sırf Allah’a kulluk etme temeline dayanmalıdır. Bu da sırf O’nun şeriatını nizam olarak seçmekle olur. Bundan sonra herkes, bu genel düzen altında, dilediği inancı benimsesin! Böylece din sırf Allah için olmuş olur. Yani yargı, boyun eğme, bağlılık ve kulluk, bunların tümü Allah için olur (Kutub, 1980: 42).”

Kutub, söylemlerindeki keskinlik ve radikallik ile, daha önceki Selefî âlimlerin dahi önüne geçmiştir. Ona göre Müslüman dünyadaki dinsiz hükümdarlara karşı şiddete başvurulması caiz, hatta farzdır.

“İslam'ın egemenliği altında bulunmayan ve üzerinde onun şeriatının yürürlükte olmadığı her toprak parçası Dâr'ül Harb'dir. Doğum yeri de olsa, kan ve soyca bağlı da olsa, Müslüman böyle bir toprak parçasına karşı savaşıır (Kutub, 1980: 97).”

“Ortada bir tek İslam yurdu vardır. Müslüman devletinin kurulmuş bulunduğu, Allah'ın şeriatının içinde yürürlükte tutulduğu, O'nun koyduğu ceza sisteminin uygulandığı yer içinde Müslümanların birbirlerini yakın saydığı bir İslam yurdu. Diğer yerler, Dâr'ül Harb'dir (savaş alanı). Müslümanın buralarla ilişkisi ya savaş veya ateş-kes sözleşmesine dayanan barıştır. Fakat oralar kesinlikle İslam yurdu değildir, oraların halkı ile Müslümanlar arasında da bir yakınlık söz konusu değildir (Kutub, 1980: 92).”

Ahmet bin Hanbel ve İbn Teymiye dahi nifak ve fitneden sakınmak için adil olmasa bile hükümdara itaat etmek gerektiğini ifade ederken, Seyyid Kutub bu noktada söylemini sertleştirmektedir. Bundan sonraki dönemde Müslüman Kardeşler, Kutub'un söylemlerinin de tesiriyle daha radikal yollara başvurmaya başlamış, Benna'nın söylemlerinin aksine örgüt için silahlı mücadele yolu açılmıştır.

Kutub'un düşüncelerinin Benna'dan ayrılan bir başka yönü de, Benna'nın hiçbir zaman 'parlamento', 'anayasal rejim' ve 'seçimler' gibi kavramları kullanmaktan kaçınmamasına rağmen, Kutub, Batılı siyasi sistemlerle teorik veya terminolojik herhangi bir etkilenmeyi dahi reddetmektedir (Çağlayan, 2011: 236).

Kimilerince İslami fundemantalizmin babası, kimilerince de Usame bin Ladin'in fikirlerinden en çok etkilendiği kişi, hatta 1979'daki İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinde fikirlerinin büyük payı olduğu ileri sürülen Seyyid Kutub'un fikirleri, bu kadar etkili olmuş mudur tartışılabilir. Ancak şurası kesindir ki, Müslüman Kardeşler'in aşırı uçtaki radikal kollarına daha fazla hitap etmiştir. Benna'nın şiddet ve silaha sarılmama söylemlerine ters bir şekilde, Müslüman Kardeşler içerisinde Kutub'un keskin fikirleri doğrultusunda hareket eden 'Tekfir el Hicre', 'İslami Kurtuluş', 'el Cihad' gibi militan karakterli örgütler türemiştir. Hatta bunlardan bir

tanesi, Nasır'dan sonra Mısır Devlet Başkanı olan Enver Sedat'a suikast düzenleyenlerin mensup olduğu örgüttür (Atay, 2012: 290).

3.2.3 Müslüman Kardeşler'in Ortadoğu'da Etkileri

Müslüman Kardeşler'i, diğer birçok yapılanmadan ayıran belki de en önemli özelliği teşkilatlanma becerisidir. Bu sayede kurulduğu yıllarda son derece mütevazı bir yapılanması olan Müslüman Kardeşler teşkilatı, 1929 yılında dört şubeden oluşurken, kısa bir süre içerisinde baş döndürücü bir hızla yayılarak güçlenmiştir. Şube sayısı 1932'de 15, 1938'de 300, 1948'de ise 2 bin sayısını geçer. 1945'e gelindiğinde Mısır'da 500 bin aktif üyesi ve 3 milyona yakın destekçisi bulunmaktadır (Çağlayan, 2011: 168). Mısır dışında ilk adımlar, önce 1937'de dört şube ile Suriye'de, ardından da iki şube ile Lübnan'da atılmıştır. Ardından önce Filistin, Ürdün ve Sudan'da (Atay, 2012: 277), sonrasında ise 1950'li yıllardan itibaren Pakistan, Bangladeş, Fas, Tunus, Cezayir ve Afrika'nın bazı ülkelerinde faaliyet göstermeye başlamıştır.

Mısır'ın 20. yüzyıl siyasi tarihine damga vuran aktörlerin başında gelen Müslüman Kardeşler örgütü, Mısır dışında birçok ülkede de etkili olmayı başarmıştır. Müslüman Kardeşler örgütü, kurulduğu tarihten itibaren Filistin meselesine özel önem vermişlerdir. Dönemin Kudüs Müftüsü Hacı Emin el Hüseyini, Filistin'de İslamcılığın ve Arap milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli rolü olmuş bir tarihi şahsiyettir. Kahire'deki el Ezher Üniversitesi'nde eğitim aldığı sırada Arap-İslam sentezinin öncülerinden Reşid Rıza ile tanışarak kendisinden etkilenmiş ve bundan sonra Filistin'in, İslamcılık felsefesini ve Arap Milliyetçiliği düşüncesini coğrafi olarak bağlı bulunduğu Şam eyaletinden değil de Mısır'dan almasını sağlamıştır. Nitekim Filistin meselesine bu tarihten sonra Müslüman Kardeşler'in herkesten daha fazla sahip çıktığı ve günümüzde de bunun sürdüğü görülmektedir.

1945'te Müslüman Kardeşler, Filistin'deki ilk bürosunu açmıştır (Orhan, 2004: 56). İsrail'in kuruluşu ve işgalin de etkisiyle örgüt Filistin'de kısa sürede yayılmış ve 1947 rakamlarına göre 38 büro ve 10 bini aşkın üyeye ulaşmıştır. Aynı dönemde örgütün

kurucusu Hasan el Benna'nın kardeşi Abdurrahman'ın 1935'te Filistin ziyareti ve sonrasında Filistin meselesine özel önem verdiğini ilan etmesi, Müslüman Kardeşlerin Filistin direnişine bakışını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu ziyareti takiben Hasan El Benna'nın da bizzat bölgeyi ziyaret etmesi, Filistin'deki İslami hareketlenmeyi hızlandırmıştır (Kodaman ve Saraç, 2006: 179).

Kurulduğu ilk yıllarda silahlı mücadeleyi tasvip etmeyen Müslüman Kardeşler, özellikle 1948 Arap – İsrail Savaşı'nda Arap orduları saflarında savaşarak, bundan sonra hareketin temel söylemlerinden olan “Siyonizm ile mücadele” söyleminin de bir bakıma ilk adımını atmışlardır. Bu tarihten sonra Müslüman Kardeşler, dünyanın her tarafındaki faaliyetlerinde “Siyonizm ile mücadele” ve “Filistin Davası” söylemlerini sürekli kullanmışlardır.

1987'de, Müslüman Kardeşler'in Gazze kolu liderlerinden Şeyh Ahmed Yasin tarafından “İsrail devletinin ortadan kaldırılması, yerine bugünkü İsrail, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde Filistin İslam Devleti'nin kurulması” amacıyla HAMAS (Harekat el Mukaveme el İslamiye) örgütü kurulmuştur. Birinci İntifada sırasında birçok bombalı eylemin sorumlusu olan HAMAS, İsraili askeri ve sivil hedeflere saldırılar düzenleyerek kısa zamanda adını dünyaya duyurmuştur.

İsrail'in, işgal sonrasında Batı Şeria ve Gazze şeridi şeklinde Filistin'i iki parçaya ayırmasından sonra, özellikle Gazze Şeridinde etkili olan ve 2006 yılında yapılan seçimleri kazanan HAMAS, Gazze Şeridinde halkın desteğini arkasına almış olsa da, İsrail yönetimi ve Batılı devletler tarafından terörist olarak kabul edilmektedir.

Nusayri azınlığın elindeki Baas yönetimine karşı Sünni halkı örgütlemeye çalışan ve yeri geldiğinde de silahlı mücadeleye başvurmaktan kaçınmayan (Mansfield, 1987: 371) Suriye Müslüman Kardeşler Örgütü, Mısır'dakinden farklı olarak mezhep ayrılıklarından istifade etme şansına sahip olmuştur. Müslüman Kardeşler, Suriye'de her ne kadar iktidara gelme fırsatı bulamamış olsa da, ülke siyasi tarihinde etkili aktörlerden bir tanesi olmayı başarmıştır.

Pakistan’da, Müslüman Kardeşler’e paralel görüşleri savunan ve çeşitli çevrelerce Müslüman Kardeşler’in Pakistan kolu olarak nitelendirilen yapı “İslami Cemaat” derneği ve partisidir (Cemile, 1986: 240). Mevlana Ebu’l A’la el Mevdudi tarafından 1941 yılında kurulan teşkilat, “İslam’ın gündelik hayatın her alanına ve siyasi yönetime hâkim olmasını” savunmuş (Ahmed, 1990: 250) ve bu uğurda önce Pakistan, ardından da 1970’li yıllardan itibaren Hindistan ve Bangladeş’te de faaliyetlerini sürdürmüştür.

Müslüman Kardeşler’in Ürdün kanadı, faaliyetlerine 1940’larda başlamış ve günümüze kadar ülke siyasetinde başlıca aktörlerden birisi olmuştur. Mısır’dakinden farklı olarak, Ürdün Müslüman Kardeşler Cemaati, zaman içerisinde emperyalizm karşıtı karakterini kaybetmiş, hatta 1960’larda emperyalizme karşı ulusal burjuvazinin sözcülüğünü yapan ve Haşimi Krallığı’na karşı çıkan Arap milliyetçi hareketleri ile iktidar arasında yaşanan çatışmada devletin yanında yer almıştır (Bulut, 1994: 262). Ancak günümüzde her ne kadar ABD karşıtlığı paralelinde, Amman Hükümeti’nin Batı yanlısı politikalarını eleştirse de, rejim için önemli bir tehdit olarak algılanmamaktadır.

Irak’ta Irak İslam Partisi ve Kürdistan İslami Birliği Partisi (Kuzey Irak’ta), Bahreyn’de el Minber el Vatanî hareketi, Fas’ta Adalet ve Kalkınma Partisi, Cezayir’de Toplumsal Barış Hareketi Partisi, Tunus’ta Nahda Hareketi Partisi, Sudan’da İhvan-ı Müslimin cemaati gibi hareketler, bu ülkelerde Müslüman Kardeşler teşkilatının ayaklarını oluşturmaktadır.

Müslüman Kardeşler hareketi, kuruluşunun üzerinden uzunca bir süre geçmiş olmasına rağmen Ortadoğu siyasetinde hala etkin bir rol oynayabilmektedir. Kaygan bir toplumsal tabana sahip olmasına karşın hareket aktivist karakterini hiçbir zaman kaybetmemiş, bu da hareketi canlı tutmuştur. Bu sayede hareket Orta Doğu’nun neredeyse tek sivil hareketi olarak adından sıkça söz ettirmektedir (Çakmak, 2007: 93).

3.3 Diğer Selefi Akımlar

Selefilik dendiğinde akla ilk olarak Vahhabilik ve Müslüman Kardeşler akımları gelse de, Orta Doğu’da bu iki ana akım dışında pek çok farklı Selefi yorum olduğu da bir

gerçektir. Ancak bu iki ana akım dışındaki yorumları sistematikleştirmede ciddi bir sıkıntı bulunduğu göze çarpmaktadır.

Selefilik hususunda birçok farklı sınıflandırma yapılmışsa da, genellikle isimleri farklı olmakla birlikte içerikleri aynı olan üçlü bir sınıflandırma ortaya çıkmaktadır. Birinci grupta, kendilerine Kur'an ve sünneti öğrenmeyi-öğretmeyi ilke edinmiş ve temel kaygısı Selefi düşüncenin eğitim yoluyla yayılması olan İlmi Selefilik bulunmaktadır. İkinci grupta Siyasi Selefi Hareket gelir ki bunlar da siyasete ister karışsın, ister karışmasın, tüm fertleriyle vakıflar, sosyal kulüpler, sivil toplum kuruluşları ve benzeri organizasyonlar ile sosyal alanda aktif rol üstlenmiş Selefi hareket mensuplarıdır. Üçüncü grup ise, diğer gruplar arasında mensubu en az olan olsa da, yaptığı eylemlerle en çok konuşulan grup olan Cihadi Selefiliktir (Akgün ve Bozbaş, 2013: 16). Çalışmanın bu bölümünde özellikle Mısır merkezli kurulmuş olan diğer Selefi akımlar kısaca anlatılacaktır.

3.3.1 İlmi Selefilik

Günümüzde pek çok Selefi akımın merkezi olan Mısır'da kurulmuş olan ilk İlmi Selefi gruplardan birisi, “Cemâatü'l-ensari'l-sünneti'l-Muhammediyye” (Ensaru's-sünne) grubudur. Gelenekçi Selefi olarak da nitelenen bu grup, El Ezher'in Selefi şeyhlerinden Muhammed Hamid el Faki tarafından, Müslüman Kardeşler'in kuruluşundan yalnızca iki yıl önce 1926'da kurulmuş ve bu grup ile birlikte Mısır'da Selefiler sosyal ve kültürel alanlarda boy göstermeye başlamışlardır (Akgün ve Bozbaş, 2013: 18).

Selefi ilkeler üzerine kurulmuş olan bu grup, Mısır'ın hemen her bölgesine yayılmış ve 150'den fazla şubesi, iki bin civarında camisi ve binlerce üyesi ile birlikte irşat ve eğitim faaliyetlerinin yanı sıra yardım ve hayır faaliyetlerinde bulunmaktadır.¹³

Kuruluşu “Ensaru's-sünne”den daha öncesine dayanan “el-Cem'iyetü's-şer'iyye” (Şeriat Cemaati) ise yine El Ezher şeyhlerinden Şeyh Mahmud Hattab es-Subki tarafından 1913 yılında kurulmuştur. Tam adı “el-Cem'iyetü's-şer'iyye li-Te'avüni bi'l-

¹³ Ensaru's-sünne cemiyetinin faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. <http://ansaral-sonna.com/web/pageother-659.html>

Kitab ve's-Sünne" (Kitap ve Sünnetle Amel Edenlerle Yardımlaşma Cemiyeti) olan grubun kuruluş amacı, bidatler ile mücadele ve sünnetin ihyasıdır (Çakmaktaş, 2016: 123).

Cemiyetin ortaya koyduğu vizyon ve amaçlar arasında, topluma bidat ve hurafelerden arındırılmış gerçek İslam'ın öğretilmesinin hedeflenmesi ve cemiyetin hiçbir şekilde siyasi meselelere girmeyeceğinin deklare edilmesi hususları dikkat çekmektedir. Mısır çapındaki 350'den fazla şubesi ile ülkenin en önemli hayır kurumlarından bir tanesi olan bu cemiyet, siyaset ile meşgul olmamış ve bu sayede de bu şekilde uzun ömürlü bir kurum olabilmıştır (Çakmaktaş, 2016: 124).

3.3.2 Siyasi Selefilik

"Medresetu's-Selefiyye" veya "el-Dava el-Selefiyye" (Selefi Dava) olarak da anılan ve siyaset yapmayı dinen haram olarak gördüğü için kurulduğu yıllar olan 1970'lerden itibaren Müslüman Kardeşler ile çekişen hareket, Mısır'da yaşanan 25 Ocak Devrimi sonrasında ani bir içtihat değişikliği ile "Nur Partisi"ni kurarak siyasete atılmış bir harekettir. Çıkış itibarıyla İlmi Selefi ekolden gelen bu hareket, sonuç itibarıyla siyasete girmiş ve bu noktadan itibaren Mısır'daki iktidar mücadelesinde Suudiler'in ülkedeki ortağı haline gelmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mursi'yi desteklemiş olan hareket, Mursi'nin İran ile ilişkileri geliştirmesi sonrasında Müslüman Kardeşler ile ipleri koparmıştır (Acun ve Akkaya, 2014: 12).

Mısır merkezli bir başka Siyasi Selefi grup "el-Cemaatü'l-İslâmiyye" (İslâmi Cemaat) hareketidir. Bu hareket, Mısır'da Müslüman Kardeşler'in içinden kopan kişilerce kurulmuştur. 1970'li yıllarda, Asyut şehrinde ezan saatlerinde eğitime ara verilmesi ve alkolün yasaklanması için gösteriler düzenleyerek adlarından sıkça söz ettirmişlerdir. Üniversite öğrencileri arasında da popülaritesinin artması ile zamanla siyasi bir organizasyona dönüşmüşler ve "el- Cemâatü'l-İslâmiyye" adını almışlardır. Enver Sedat suikastı başta olmak üzere daha sonraları özellikle turist saldırılarından sorumlu tutulan bu cemaatin pek çok mensubu hapse atılmıştır (Akgün ve Bozbaş, 2013: 20).

3.3.3 Cihadi Selefilik

Özellikle iman nazariyesinde, bidatler konusunda, usul ve fıkhıta geleneksel Selefî yorumlara sadık kalmakla beraber; tekfir, siyaset, emr-i bi'lma'ruf ve fiili cihat konularında farklılaşan akıma Cihadi veya Cihatçı Selefîyye ismi verilmektedir (Büyükkara, 2004: 208).

En önemli örneği El Kaide olan Cihadi Selefî gruplar arasında Pakistan'daki Taliban hareketi, Nijerya'da iktidara karşı silahlı mücadele veren Boko Haram örgütü, Mısır merkezli Ensar Beyt el-Makdis örgütü, Libya'daki İslami direniş gruplarının çatı organizasyonu Mücahitler Şura Konseyi gibi örgütler ve son olarak DAESH olarak adını duyuran Irak ve Suriye merkezli örgüt sayılabilir (Jones, 2014: 39).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4 SELEFİLİĞİN ORTA DOĞU'YA ETKİLERİ

4.1 Orta Doğu'da Selefi - Şii Mücadelesi

Orta Doğu tarihine bakıldığında, her dönemde dünyadaki büyük güçlerin mücadelelerine sahne olduğu görülmektedir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngilizler bölgede kontrolü ellerine geçirmişler, ancak II. Dünya Savaşı sonrasında kontrolü ABD'ye bırakmıştır.

ABD'nin Orta Doğu'daki kontrolü, bölgedeki askeri varlığı ve bölge ülkeleriyle kurduğu stratejik ortaklıklar sayesinde günümüzde de sürmektedir. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgedeki en önemli müttefikleri Suudi Arabistan, İran, Irak, Mısır, Türkiye ve İsrail olmuştur. Ancak 1979 yılında İran'da yaşanan İslam Devrimi ile, ABD'nin bölgedeki kontrolüne karşı belki de en önemli tehdit ortaya çıkmıştır.

20. yüzyıl boyunca bir türlü istikrar yakalayamayan İran'ın yaşadığı en önemli kırılma noktası, hiç kuşkusuz 1979 İslam Devrimi'dir. Bu tarihe kadar ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden birisi olan İran, Devrim sonrası ABD tarafından “terörü destekleyen ülkeler” listesine alınmıştır. Harita üzerinden bakıldığında etrafı birçok ABD üssü ile kuşatılmış olan İran, ironik bir biçimde ABD tarafından bölgedeki en önemli tehdit olarak anılmaktadır.

ABD'nin ve Batının tecrit politikaları sonucunda yalnızlaşan İran'ın dış politikasına bakıldığında, İran'ın da en öncelikli düşman olarak ABD'yi ve İsrail'i kodladığı görülmektedir. İslam Devrimi sonrasında bölgede yalnızlaşan İran, bir yandan Rusya ve Çin gibi bölge dışı güçlerle birlikte hareket ederken, bir yandan da bölgede kendi güvenliğini sağlama alma adına bir dizi politikalar izlemektedir. Bu politikalar arasında Orta Doğu bölgesinde dağınık bir şekilde yaşayan Şii nüfusu hedef alan politikaları önemli bir yer tutmaktadır.

Aslında İran'ın bölgesel olarak Şii'lik üzerinden dış politika yürütmesi çok doğal bir sonuçtur. Zira Azerbaycan'ın nüfusunun %75'i, Irak'ın %60, Bahreyn'in %70, Yemen'in %35, Lübnan'ın %30, Kuveyt'in %25 ve Suriye'nin %10'unun Şii olduğu (CIA, 2015) göz önüne alındığında, İran'ın dış politikasında Şii'liğin ne denli önemli bir yeri olduğu anlaşılabilir.

ABD'nin bölge üzerindeki hâkimiyetine muhalif bir duruş gösteren İran, özellikle de İsrail'in güvenliği konusu da eklenince ABD için bölgedeki en önemli sorun haline gelmiştir. ABD, bu tehdidi bertaraf etmek için önce İran-Irak savaşından yararlanmaya çalışmışsa da, bu savaştan İran'ın güçlenerek çıkmasını engelleyememiştir. Bu tarihten sonra İran'ı bölgede yalnızlaştıran ABD, İran'ı terörü desteklemekle suçlamış “terörü destekleyen ülkeler” listesine almıştır.

Orta Doğu'da ABD'nin karşısında Suriye devletini yanına alarak bir cephe oluşturan İran, bu cepheye birçok ülkeye dağılmış olan Şii nüfusu ekleme çabası içerisine girmiştir. “Şii Hilali” olarak da adlandırılan bu cephenin karşısında ABD, Orta Doğu'da Şii'lerle kökü tarihe dayanan anlaşmazlıklar yaşayan Suudiler ve diğer Körfez Ülkelerinden oluşan Selefi-Vahhabi cepheyi destekleme yoluna gitmiştir.

Son yıllarda Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin silahlanmaya korkunç rakamlar ayırması, Selefi-Vahhabi kökenli terör örgütlerinin Irak ve Suriye gibi devletleri parçalanma noktasına getirmesi ve bölgede birçok yerde Şii-Selefi çatışmalarının artması, ABD'nin perde arkasından radikal Selefi terör örgütlerini Şii blokuna karşı kullandığı ihtimalini akıllara getirmektedir. Orta Doğu'da son yıllarda yaşanan gelişmelere bakıldığında, yakın bir gelecekte, bir Selefi Vahhabi-Şii savaşının yaşanabileceğini söylemek, herhalde yanlış olmayacaktır.

Tarihte “Şii-Sünni” gerilimi şeklinde anılan bu anlaşmazlık, aslında “mainstream” (ana akım) İslam olarak da adlandırılan Sünni geleneğin dışında kalmış Şii mezhebi ile günümüzde Sünni akım içerisinde kabul edilen Selefi akım arasındaki tarihsel çatışmalara dayandığı için esasen “Selefi-Şii” şeklinde ele alınmalıdır. Ortadoğu bölgesinde “Şii-Sünni” çatışmaları şeklinde lanse edilen çatışmalar, aslında Suudi

Arabistan ve İran arasındaki kan davasının günümüzdeki devamıdır (Bozkurt, 2015: 134). Dolayısıyla bu çatışmaların “Şii-Sünni” şeklinde değil, “Şii- Selefî Vahhabî” şeklinde ele alınması daha doğru olacaktır.

4.1.1 Şiiliğin Kısa Bir Tarihi

Sözlükte “tâbi olmak, desteklemek; şayi olmak, çoğalmak” anlamlarındaki “Şiya” kökünden türeyen Şia kelimesi “tarafdar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup” anlamlarına gelir. Terim olarak Resul-i Ekrem’in vefatının ardından devlet başkanlığının Hz. Ali’ye ve onun evlatlarından belli kimselere intikal etmesi gerektiğini savunan grupları ifade eder (Öz, 2010: 111).

İslam tarihinde, Raşit Halifelerin sonuncusu olan Hz. Ali ile Ümeyyegoğullarının (Emevi ailesi) varisi olan Muaviye arasında yaşanan siyasi bir çekişmenin sonucunda ortaya çıkan Şii mezhebi, Hanefî, Selefî ve Mu’tezile mezhepleri gibi bir doktrin mezhebi olmayıp, tamamen siyasi temellere oturan bir mezheptir (Bozkurt, 2015: 157). Şii anlayışın merkezinde Hz. Ali’nin Hz. Peygamber tarafından imam/halife olarak tayin edilmiş olduğu fikri yatmaktadır. Aslında Şiiliği diğer İslam mezheplerinden ayıran en belirgin özellik de, temelde Hz. Ali’nin nas ve tayinle imam olduğu fikrinin etrafında şekillenen İmamet meselesinin inanç esası olarak kabul edilmesidir (Onat, 1997: 82).

Şiiliğin nasıl ortaya çıktığı hususunda Şii ve Sünni kaynaklarda farklı ifadeler yer alıyor olsa da¹⁴ genel kanı, Hz. Osman’ın hilafeti sırasında Emevi ailesinin yönetimde hâkim olmasından kaynaklanan huzursuzluklar sonrasında yaşanan olayların bir başlangıç noktası olduğu yönündedir. Hz. Osman’ın, yaşanan bu huzursuzluklar neticesinde Medine’yi basan gruplarca şehit edilmesinden sonra Hz. Ali halife seçilmiş, ancak Hz. Osman’ın da mensubu olduğu Emevi ailesi bu durumu kabul etmeyerek Muaviye önderliğinde Hz. Ali’ye karşı bir iktidar mücadelesine girişmiştir. Bu mücadele sırasında Cemel ve Sıffin savaşları yaşanmış ve on binlerce insan hayatını kaybetmiştir.

¹⁴ Bu konunun detayı için bkz. ONAT, Hasan; (1997), “Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, c. 36, s. 79-118; FİĞLALİ, Ethem Ruhi; (1993), “Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 17, s. 33-46.

Hız. Ali'nin 661'de şehit edilmesinden sonra, Muaviye'nin önünde iktidara gelebilmek için, Hız. Ali taraftarlarının başına geçen Hız. Hasan kalmıştır. Hız. Hasan, Muaviye ile bir anlaşma yapmış, ancak o da 669'da zehirlenerek hayatını kaybedince iktidar tamamen Emevi ailesine kalmıştır (Onat, 1997).

Hız. Hasan'dan sonra, onun küçük kardeşi olan Hız. Hüseyin Emeviler'e karşı mücadeleye devam etmişse de, 680'de gerçekleşen Kerbela olayında Emevi askerlerince Hız. Hasan ve ailesinin büyük bir bölümünün katledilmesi, bu mücadelede bir dönüm noktası olmuştur. Şiiilerin hafızasında çok önemli bir yeri olan bu hadise, Şii kimliğinin oluşumunda da etkili olan belki de en önemli olaydır. Bundan sonra Hız. Ali'nin diğer çocukları ve torunlarının önce Emeviler, ardından da sonraki yönetimlerle olan mücadelesi artık farklı bir boyuta geçmiş, olay önceleri siyasi bir mesele iken, bundan sonra dini-mezhepsel bir mücadele boyutuna gelmiştir (Bozkurt, 2015).

Fiğlalı'ya göre Kerbela faciası, Şiiiliğin mezhepleşmesini netice vermiş en önemli olaydır. Zira kadar, İslam dünyasında yaşayan Müslümanlar Haricilerin dışında ne Sünni, ne de Şii idiler; yalnızca Müslümandılar. Yaşanan anlaşmazlıklar, kimin daha haklı olduğu çerçevesinde cereyan etmekteydi ve Şiiiliğin günümüzdeki en önemli kavramları olan nass, vasiyet ve imamet fikirleri henüz ortaya çıkmamıştı (1993: 40). Hız. Ali'nin hilafeti mücadelesi ile başlayan Ehl-i Beyt'in siyasi otoritesi fikri, özellikle Kerbela olayından sonraki dönemde bir mücadele şeklinde devam etmiş, buna mukabil Şii tarihinin dini boyutu, İslam tarihinin daha sonraki yıllarında ortaya çıkmıştır (Gleave, 2011: 107).

Günümüzde Şiiiliğin kolları olarak karşımıza çıkan akımlar ele alındığında, bunların neredeyse tamamının Kerbela olayı sonrasında Hız. Ali'nin diğer çocukları ve torunlarının mevcut iktidarlara karşı vermiş oldukları mücadeleler esnasında oluşan siyasi grupların mezhepleşmeleri sonucu ortaya çıktıkları görülecektir.

Kerbela'dan sonra, Şiiiler'den bir grubu, önce Hız. Ali'nin üçüncü oğlu olan Muhammed bin Hanefiye adına hareket eden Muhtar önderliğinde isyan etti. Kufe şehrini yaklaşık iki sene elinde tutan bu grubun isyanı 687'de bastırıldı. Ancak geriye Şiiiliğin Keysaniye

olarak bilinen ve Şiilik'te imamın gizlenmesi anlamına gelen “gaybet” ve Muhammed bin Hanefi'nin ölmeyip saklandığına ve mesih yönetimi kurmak üzere geri döneceğine dair olan “rücu” gibi öğretileri ortaya çıkaran kol ortaya çıkmıştır (Gleave, 2011: 108).

Şiiler'in bir başka grubu da Hz. Hüseyin'in torunu olan İmam Zeyd önderliğinde isyan etmiş (740), ancak bu isyan da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Onu destekleyenler daha sonra Zeydiye kolunu kurmuşlardır (Gleave, 2011: 108). İmam Zeyd'in ağabeyi olan Muhammed Bakır ise zamanla kardeşi ile ters düşerek Bakiriye hareketini başlatmıştır. Bakiriye hareketi, Emeviler'e karşı İmam Zeyd'in ayaklanma başlattığı günlerde 40 bin civarında Şii'nin, İmam Bakır'ın emriyle kopup ayrılmaları ve İmam Zeyd ve arkadaşlarını terk etmeleri üzerine “terkedenler” anlamına gelen “Rafizi” ismi ile anılmaya başlamıştır (Bozkurt, 2015: 170).

İmam Bakır'ın, hem Sünni, hem de Şii kaynaklarca itibar edilen bir âlim olan oğlu Cafer-i Sadık, Bakiriye hareketine fıkhi bir boyut kazandırarak Caferi mezhebini kurmuştur. Günümüzdeki pek çok Şii doktrininin kökeni, İmam Cafer'e dayanmaktadır. İmam Cafer 765'te öldüğünde, Şii ilahiyat ve fıkıh geleneği gözle görülür bir şekilde ortaya çıkmıştır (Gleave, 2011: 110).

İmam Bakır'dan sonra oğlu İmam Cafer'in kurduğu Caferi mezhebi ve İmam Cafer'in oğlu olan İmam İsmail'in kurduğu İsmailiye başta olmak üzere, İmam Bakır'ın çocuklarından türeyen mezheplerin tamamı, babaları ve dedeleri olan İmam Bakır'ın “İmamiye”¹⁵ fikrine sadık kalmışlardır. Bu yüzden “İmamiye” denilince “Rafizilik, Caferilik, İsmailiye” mezheplerini içine alan geniş bir alan akla gelse de; günümüzde “İmamiye” kavramı genellikle “Rafizilik” anlamında kullanılan bir kavram olmuştur (Bozkurt, 2015: 173).

Şiiliğin erken dönemleri olan Abbasiler döneminin sonunda (1258), birbiriyle çekişen kollardan sadece üçü güçlü bir taraftar kitlesi olarak ayakta kalabilmiştir. Bunlar

¹⁵ İmam Muhammed Bakır'a kadar, halifenin Hz. Ali'nin soyundan gelmesi gerektiğine dair bir görüş mevcuttu. Fakat bu imanın bir şartı olarak algılanmıyordu. Halife'nin Hz. Ali'nin soyundan gelmesi gerektiğine iman etmenin bir “iman şartı” haline getirilmesi; buna iman etmeyenlerin “kâfir” olacağına ilan edilmesi Muhammed Bakır'la beraber hükmolunmuştur. Bu yüzden bu iman şartına “imamiye” denilmiştir.

İmamiye kolu¹⁶, İsmailiye ve Zeydiye'dir. Diğer ortaya çıkan kollar ise modern çağda varlığını sürdürüyor olsa bile ya dini bir tanım ve devamlılık geliştirememişler ya da İslam'dan tamamen ayrılarak, Dürziler örneğinde olduğu gibi farklı bir dini gelenek halini almışlardır (Gleave, 2011: 109).

Şia tarihinde 15. yüzyılın sonları, bir dönüm noktasıdır. Bu döneme kadar kurulan hanedanlar, siyasi pasifist erken dönem Şiiiliğindeki siyasi pasifist tavrda herhangi bir değişim yaratacak kadar uzun ömürlü olmamıştır. Ancak bu dönemde ortaya çıkan bir hareket, askeri başarı, ardından da İmamiye öğretisini himaye etmesi sayesinde bu inancın kaderinin kalıcı olarak değişmesine neden olmuştur. Kuruluş itibariyle Sünni gelenekten gelen Safevi hanedanı, 1501'de Tebriz'i ele geçirdikten sonra İmamiye Şiiiliği'ni İran'ın yeni dini olarak belirledi. Safeviler döneminde İmamiye âlimleri İran'da toplanmış ve burada Şii medreseler kurulmuştur. Bu sayede büyük bir Şii literatürü oluşturulmuş ve bunlar korunmuştur (Gleave, 2011: 112). Bu tarihten sonra geleneksel siyasi pasiflik yerini bir Şii devletine bırakmış ve İran, günümüze kadar olan süreçte Şia'nın merkezi konumuna gelmiştir.

4.1.2 Selefi - Şii Rekabetinin Tarihi Arka Planı

Vahhabi Suudi Arabistan ile 1979 sonrası dönemde Şii İslam anlayışını resmi devlet ideolojisi haline getiren İran arasında, kökenleri her iki mezhebin de temellerinin atıldığı döneme kadar giden bir rekabet ve mücadele bulunmaktadır. Orta Doğu'da son yıllarda artan gerilim, yaşanan savaşlar ve çatışmaların arka planında, Suudi Arabistan ve İran'ın karşılıklı çıkar çatışmaları yattığı gibi, sorunların kökeni, tarihin derinliklerinde yatmaktadır.

Orta Doğu'da yaşanan çatışmaların birçoğunun temelinde mezhepsel farklılıklar yatmaktadır. Bu durum 17. yüzyıl Avrupası'nda olduğu gibi birçok ülkeyi ve çok geniş kitleleri etkilemektedir. Esasında mezhepler tarihi, din kisvesine bürünmüş aşiret karakterli siyasal çekişmelerin tarihidir. Toplumun bir bunalımını meşrulaştıran “dini” konular, teolojik olmaktan çok, sosyolojik niteliktedir (İşcan, 2013: 152). Bu sorunların

¹⁶ Bu kolun diğer adları Oniki İmamcılar veya günümüzdeki daha geniş kullanılan şekliyle Rafizilik'tir.

kökenine inildiğinde, çatışma nedeni olan şeylerin aslında günümüzde hiçbir hükmü kalmamış, tarihin tozlu yaprakları arasında kaybolup gitmesi gereken hususlar olduğu görülecektir.

Orta Doğu’da günümüzde yaşanmakta olan çatışmalar ele alındığında, bölgedeki diğer devletlerin de etkileri bulunmakla beraber, bu çatışmaların aslında büyük oranda iki devletin çekişmesinin bir tezahürü olduğu görülecektir. Bunlardan birisi Suudi Arabistan, diğeri ise İran’dır.

Orta Doğu tarihine bakıldığında, aslında İran’ın Araplarla kıyas dahi yapılmayacak bir tarihi olduğu görülecektir. Bölgedeki en eski medeniyet merkezlerinden birisinin İran olmasına karşılık, Araplar tarih sahnesine İslamiyet ile birlikte ancak çıkabilmişlerdir. İslamiyet öncesi dönemde Araplar, kendi içlerinde bir birlik dahi kuramamışken, İran bölgenin en önemli medeniyet merkezlerinden bir tanesi olmuştur.

Tarihi çok eskilere dayanan İran, Hz Ömer zamanında İslam topraklarına katılmıştır. Ancak İran’ın, İslamiyet’i sindirmesi öyle kolay olmamıştır. İslamiyet’in ilk yıllarında özellikle Emeviler’in izlediği koyu Arap milliyetçiliği, bu dönemde İslam dini ile tanışan Türkler ve İranlılar’ı olumsuz manada etkilemiştir. Bu iki millet, İslam dinini Emeviler’in sunduğu şekliyle değil, kendi yaşam tarzlarına, gelenek ve göreneklerine uygun bir kıvamda kabul etmişlerdir. Bu dönemde Türkler kendi kültürlerine daha uygun olan Hanif çizgiyi benimserken, İran Emeviler’in katı Arap milliyetçiliğine dayanan Selefiliğin muhalifi olan Şiiliği benimsemiştir. Şiilik, çıkış itibarıyla Arap kökenli bir mezhep olmasına rağmen, zaman içinde muhalif grupların İran merkezli olarak hareket etmeleri sonucunda İran merkezli bir mezhep haline gelmiştir. Şia’nın Hz Ali ve onun soyundan bazı kişileri imam kabul eden bir yapı olarak öne çıkması, onun, Emeviler’den başlayarak Abbasiler ile devam eden tarihi süreç içerisinde söz konusu yönetimlerle sürekli sorunlar yaşayan muhalif grupları kendi etrafında toplayarak büyük bir mezhep yumağına dönüşmesinin yolunu açmıştır. Yani Şia, tabiri caiz ise bir nevi Müslümanların ana muhalefet partisi olmuştur (Hakyemez, 2015: 131).

İranlılar, halifelğe karşı bir Arap fırkası olarak kurulan Hz Ali'nin davasına ve bu tarihi olayın üzerine inşa edilmiş olan Şiiliğe destek vermişlerdir (Daftary, 1999'dan çev. Atalan, 2006: 140). Emeviler döneminden itibaren İran'da yaşanan birçok ayaklanmanın¹⁷ kanlı bir şekilde bastırılması, sayıları on binleri bulan insan kayıpları, İranlıların İslam dini ile tanıştığı daha ilk yüzyılda kendilerine özgü bir İslam anlayışı geliştirmelerini netice vermiş oldu. Keysaniye, İmamiye, Zeydiye ve İsmailiye gibi Şiiliğin önde gelen bütün kolları IX. yüzyılda İran'ın çeşitli bölgelerinde taraftarlar kazanmıştır (Daftary, 1999'dan çev. Atalan, 2006, 140). İran'ın Şiiliğin merkezi olması ise 16. yüzyılda Safeviler'in Orta Doğu'daki Şii din âlimlerini toplayarak Şiiliği devletin resmi ideolojisi haline dönüştürmesinden sonra olmuştur.

Ortaya çıkış tarihlerine paralel bir şekilde karşılıklı olarak birbirlerini düşman olarak kodlayan Selefi ve Şii akım, İslam'ın gelişinin henüz 1. yüzyılından itibaren karşılıklı çatışmalara başlamıştır. Emeviler döneminde tohumları atılan bu düşmanlık, dönem dönem yaşanan çatışmalar ve katliamlarla birlikte günümüze kadar ulaşmıştır. Bu düşmanlığın devam etmesinde bazı önemli Selefi din âlimlerinin katkıları olmuştur. Sözgelimi Selefiliğin ikinci kurucusu olarak kabul edilen ve günümüzdeki birçok radikal akımı derinden etkileyen İbn Teymiye'ye (Bozkurt, 2015: 117) göre Şiiliğin önemli bir kolu olan Rafıziler kendi döneminde İslam toplumunun bir parçası olarak kabul edilmemiştir. Hatta ona göre Şiiler, ümmetin parçalanması için dış güçlerle işbirliği yapan hainlerdir (İşcan, 2013: 158).

Günümüzde bu çatışmanın tarafları ise Selefiliğin en katı kolu olan Vahhabiliği resmi mezhebi olarak kabul eden Suudi Arabistan ile 1979 İslam Devrimi neticesinde Şiiliği resmi ideoloji olarak kabul eden İran'dır. Tarihteki Selefi-Şii çatışmalarının günümüz versiyonu olan Vahhabi-Şii çatışmalarının tarihsel kökenlerine inildiğinde, bu ihtilafın 1800'lü yılların başlarına kadar gittiği görülmektedir.

¹⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. DAFTARY, Farhad; (1999), "Sectarian and National Movements in Iran, Khurasan and Transoxania During Umayyad and Early 'Abbasid Times" in History of Civilisations of Central Asia, Vol. IV, Part One, Ed., M.S. Asimov and C. E. Bosworth. Unesco Publishing'den çev. ATALAN, M.; (2006), "Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir'deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler", *Kelam Araştırmaları*, 4 : 2, S.139-158; HAKYEMEZ, Cemil; (2015), "Şii-Sünni İlişkileri ve Selefilik", *İlahiyat Akademi Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1-2, Gaziantep, s. 129-152.

Vahhabi mezhebinin kurulduğu ve bugünkü Suudi Arabistan'ın temellerinin atıldığı yıllarda, Vahhabiler Osmanlı'nın pek de önem vermediği Arap yarımadasının iç bölgelerini ele geçirmişti. 1802 tarihine gelindiğinde artık Vahhabiler Necid çölleri ile yetinmeyip Arabistan yarımadasının geriye kalan kısmını da talep etmeye başlamışlardı. 1802 yılında Şii nüfusun yoğun olarak yaşadığı Necef şehrinde, Kerbela törenlerine katılan binlerce Şii'yi kılıçtan geçirerek adeta ikinci Kerbela olayını yaşatmaları (Bozkurt, 2015: 127), Vahhabi- Şii çekişmesini yeniden alevlendirmiştir.

İslam'ın Araplık dışı düşünce izlerinden arındırılması gayesi ile yola çıkan (İşcan, 2013: 159) Vahhabiliğin kurucusu olan Muhammed bin Abdulvahhab'ın düşünce sisteminin oluşumunda seyahatleri esnasında gördüğü Şii inanç davranışlarının önemli etkisinin olduğu ifade edilebilir. Hatta bu noktada Vahhabiliğin, Şiilerin ritüellerine karşı savaş açma fikrinden neşet ettiği dahi söylenebilir (Türkel, 2013: 118).

Vahhabiler'in dışında kalan herkesin kâfir olduğu düşüncesinin (Bozkurt, 2015: 133) üzerine bu mezhebin fikir babalarının Şiilik hakkındaki görüşlerinin de tesiriyle Vahhabiler doğal olarak Şiilik ve Şiiliğin merkezi olarak kabul edilen İran hakkında olumsuz ve düşmanca bir düşünce içine girmişlerdir. Aynı durum hiç kuşkusuz karşı taraf için de geçerlidir. Yer yer nefrete varan bu karşılıklı olumsuz bakış açısı, sonuçta Vahhabi Suudi Arabistan ile Şii İran'ı, Orta Doğu bölgesinde birçok platformda karşı karşıya getirmiştir.

20. yüzyıla gelindiğinde iki ülke arasındaki ilişkilerde dönüm noktası olarak nitelenebilecek olay, İran'da 1979 yılında yaşanan İslam Devrimi'dir. Suudi Arabistan'ın, bu tarihe kadar daha Şiiliği arka plana iten seküler bir yönetime sahip olan İran ile ilişkileri, karşılıklı çıkarlara dayalı bir pragmatizme dayanmaktadır. Sözgelimi 1973 Mısır-İsrail savaşı sonrasında ABD ve Batılı devletlerin İsrail yanlısı tutumlarına tepki olarak, İran ve Suudi Arabistan petrol ambargosu başlatmıştı. Başarı ile uygulanan ambargo hem İran'ı hem de Suudi Arabistan'ın petrol gelirlerini görülmedik ölçüde artırmıştı. Her ne kadar takip eden yıllarda İran ve Suudi Arabistan petrol fiyatları konusunda bazı anlaşmazlıklar yaşamışlar ve hatta İran'ın petrol ambargosunu gizlice

deldiği söylense de, ilişkiler bu dönemde bozulmamıştı (Başkan, 2013: 44). İki monarşi de bu dönemde ABD'nin bölgedeki en önemli müttefikleri olmuştu.

Ancak İşlam Devrimi'nden sonra İran'ın siyasal çıkarları gereği şii kimliği ön plana çıkarmak suretiyle "İşlami Dünya Düzeni" kurma ve bunun için de Devrimi ihraç etme söylemleri (Arı, 2008: 533) sonrasında başta Suudi Arabistan olmak üzere, nüfusunun belli bir kısmı şii olan Irak, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Kuveyt gibi Körfez lkeleri kendilerini tehdit altında görmeye başlamışlardır.

Devrimin üzerinden henüz bir yıl dahi geçmeden, 1979 yılının Kasım ayında, Muharrem ayının onuncu gününde yapılacak aşure kutlamalarını Suudi hükümetinin yasaklamasına bir tepki olarak 90 bin kişinin katıldığı bir gösteri yapılmıştır. İkinci büyük gösteri de, Humeyni'nin İran'a dönüşünün yıldınmne rastlayan 1980 yılı şubat ayında, bu sefer petrol satışından elde edilen gelirini artmasına rağmen durumlarının dzeltilmediğini bahane ederek düzenlenmiştir. Yine 24 Aralık 1981'de İranlı hacılarla Suudi polisler arasında Medine'de çatışmalar yaşanmış, bu olayda yüzlerce İranlı yaralanmış ve birçoğu rejimi yıkmak ve gayrı resmi faaliyetlerde bulunmak suçundan sınır dışı edilmiştir (Arı, 2008: 534).

Benzer gösteriler ve olayların diğer Körfez lkelerinde de yaşanması zerine Suudi Arabistan ve diğer Körfez lkeleri arasında özellikle güvenlik konularında devletlerarası işbirliği ve dayanışmayı geliştirmek bir zorunluluk haline gelmişti. Yine bu süreçte Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali de Körfez lkelerindeki tedirginliği ve güvenlik endişelerini artıran bir başka etken olmuştur.

Bu amaçla güvenlik, ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında işbirliği sağlanması amacıyla 26 Mayıs 1981'de Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Umman ve BAE'nin devlet başkanlarının katılımıyla Abu Dabi'de, Basra Körfezi'ndeki ilk kolektif güvenlik sistemi olan "Körfez İşbirliği Konseyi" (Gulf Cooperation Council, GCC) kurulmuştur.

1980 yılında başlayan İran-Irak savaşı sırasında topraklarında önemli ölçüde Şii nüfusun bulunduğu Suudi Arabistan ve Kuveyt, İran karşısında Irak’a önemli ölçüde destek sağlamıştır. Bu iki devletin Irak’a savaş boyunca yaptığı desteğin toplamının 80 milyar doları geçtiği tahmin edilmektedir. Suudiler finansal desteğin yanı sıra önemli miktarda lojistik destek sağlamış, sözgelimi daha savaşın başlarında Kızıl Deniz’deki üç limanını Irak’a tahsis etmiştir (Arı, 2008: 548). İran-Irak savaşından sonra da çeşitli konularda Suudiler ile İran karşı karşıya gelmişlerdir. Çalışmanın bu bölümünde bunlara birkaç örnek verilecektir.

4.1.3 Yemen İç Savaşı

1979 yılından itibaren Şiiliği resmi ideoloji olarak benimseyen İran, Orta Doğu’nun birçok ülkesinde yaşayan Şii nüfus üzerinden politikalar geliştirmektedir. İran’ın bu politikaları “Şii Hilali” şeklinde ifade edilmektedir. Orta Doğu’da İran dışında kalan ülkelerde yaşayan Şii nüfus ele alındığında, İran’ın elinin aslında ne kadar güçlü olduğu görülecektir. İslam Devriminden hemen sonra hayata geçen İran’ın Orta Doğu’da Şii eksenli yayılmacı politikaları, başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerinde ve Arap dünyasında ciddi bir ulusal güvenlik tehdidi algısının ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁸

Nüfusunun yaklaşık %35’i Şiiliğin bir kolu olan Zeydiliği benimsemiş olan Yemen (CIA, 2016), uzun yıllar boyunca Kuzey ve Güney Yemen olarak iki ayrı devlet şeklinde yaşamıştır. Kuzey Yemen Osmanlı Devleti’nin Ekim 1918’de bölgeden çekilmesi üzerine bağımsızlığını kazanmıştır. Güney Yemen ise, Bab-ül Mendep Boğazını ve dolayısıyla da Kızıldeniz’i denetleme imkânı veren konumunun getirdiği stratejik değer nedeniyle 1839’da İngilizlerce işgal edilmiş, uzun bir süre İngiliz kontrolünde kaldıktan sonra 1967’de bağımsızlığını kazanmıştır (Arı, 2008: 293-294). Ancak her iki Yemen’de de istikrar bir türlü sağlanamamış, her ikisinde de birçok darbe

¹⁸ Bu konuda Bahreyn’de yaşanan iç ayaklanma sırasında Şiiler’in yanı sıra ülkedeki diğer rejime muhalif grupların gösterilere katıldığını, ancak ülke yönetiminin ayaklanmaları salt Şii gruplar üzerine yüklediğini ve meseleyi Şii-Selefi gerginliğine çekerek Suudiler’in desteğini çekmeye çalıştığını belirtmekte yarar var. Bahreyn örneğindeki gibi, bölge ülkelerindeki monarşik rejimlerin, bu gerginliği kendi rejimlerini sağlama almada kullandıkları da bir gerçektir.

ve hatta iç çatışmalar yaşanmıştır.¹⁹ Soğuk Savaş'ın bittiği 1990 yılına gelindiğinde, yaklaşık 150 yıllık bir aradan sonra Kuzey ve Güney Yemen birleşerek Yemen Cumhuriyeti adını almıştır. Kuzey Yemen'de Şii (Zeydi) mezhebi çoğunluğu oluştururken, Güney'de ağırlıklı olarak Sünni bir mezhep olan Şafii mezhebi nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bununla beraber Zeydilerle Sünniler arasında, son yıllardaki gelişmelere kadar herhangi bir mezhep çatışması yaşanmamıştır (Arı, 2015: 1).

Yemen'de Şii Husilerin başkent Sana'yı ve ülkenin kuzeyindeki bölgeleri kontrol etmesi ve bunun akabinde Suudi Arabistan önderliğinde bir koalisyon kurularak ülkeye müdahale edilmesi ile başlayan iç savaş, aslında Suudi Arabistan'ın bölgesel düzlemdeki politikalarının İran'ın bölgesel politikaları ile çatışmasının bir sonucudur. Zira Yemen, Suudi Arabistan'ın -deyim yerindeyse- arka bahçesidir. Bu ülkede nüfusun yaklaşık %35'ini oluşturan Şii nüfusun yönetimi ele geçirmesi demek, Suudi Arabistan topraklarında yaşayan ve nüfusun yaklaşık %15'ini oluşturan Şiileri de harekete geçirebilecek bir faktördür. Ayrıca Kızıldeniz'in Hint Okyanusu'na açılan kapısı olan Bab-ül Mendep Boğazının Şiilerin eline geçmesi tehlikesini Suudi Arabistan'ın yanı sıra, Körfezdeki petrol üreticisi ülkeler ve Batılı ülkeler göze alamamaktadır.

Arap Baharı sırasında Orta Doğu ülkelerinin birçoğunda meydana gelen halk ayaklanmalarına paralel olarak Yemen'in başkenti Sana'da da halk sokağa çıkarak çeşitli reformlar talep etmiştir. Bu ayaklanmaları fırsat bilen Husiler de gösterilere katılmış ve olaylar bundan sonra büyümüştür. Haziran 2011'de Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'e cumhurbaşkanlığı sarayındaki camide saldırı düzenlenmiş, saldırının hemen ardından Salih tedavi için Suudi Arabistan'a götürülmüştür.

Riyad'da tedavi olan Salih, Körfez İşbirliği Konseyi'nin (GCC) başlattığı Yemen Barış Planı anlaşmasını 23 Kasım 2011'de imzalamış ve görevini dönemin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Abid Rabbu Mansur Hadi'ye devretmiştir. Bundan sonraki süreçte Hadi, muhalefetin iki yıl içinde bazı reformlar ve seçimler yapma şartıyla desteğini alarak

¹⁹ Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmelerine kadar olan dönemde yaşanan iç kavgaların ayrıntıları için bkz. ARI, Tayyar; (2008), *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, Mkm Yayıncılık, 4. Baskı, Bursa, 4. Bölüm, İki Farklı Yemen adlı bölüm, s. 289-300.

Şubat 2012’de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmıştır. Mart 2012’de temel sorunların çözümü amacıyla bütün siyasi partilerin katıldığı “Ulusal Diyalog Konferansı” başlatılmış (Sinkaya, 2015: 60) olmasına ve bundan sonraki süreçte istekleri genel olarak Hadi tarafından yerine getirilmesine karşın Husiler, bu gelişmeleri yetersiz bularak 18 Ağustos 2014’te yönetimi protesto çağrısında bulunarak ülkede yaşanan krizi tekrar tırmandırmıştır (Semin, 2015: 2). Bundan sonra Husiler önce gösterileri yeniden başlatmışlar, ardından da 21 Eylül 2014’te silahlı güçleriyle başkent Sana’daki hükümet binalarını işgal etmeleriyle beraber iç savaşa giden sürecin önü açılmıştır.

Husiler’in 22 Ocak 2015’te cumhurbaşkanlığı sarayını ve başbakanlık konutunu abluka altına almalarından sonra Cumhurbaşkanı Hadi ve Başbakan Halid Bahah görevlerinden istifa ettiklerini açıklamıştır. Ancak Hadi 21 Şubat’ta ablukadan kaçmayı başarak Aden’e gitmiş ve istifasını zorla alındığını ifade ederek geri almış ve Aden’in geçici başkent olduğunu duyurmuştur.

Husiler’in ülkenin kuzeyini kontrol altına aldıktan sonra güneye ilerlemesi ve Taiz’i ele geçirmesi Suudi Arabistan’ın kaygılarını artırmıştır. 25 Mart’ta Yemen Cumhurbaşkanı Hadi’nin ülkedeki Husi işgaline yönelik dış müdahale çağrısının ardından 26 Mart’ta Suudi Arabistan öncülüğünde kurulan Onlu Koalisyon Yemen’de “Zafer Fırtınası Operasyonu” adı altında Husiler’in kontrol ettiği stratejik bölgelere havadan saldırı düzenlemiştir. Koalisyona Umman dışında Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri (Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri), Arap ülkelerinden Ürdün, Fas, Mısır ve Sudan ile birlikte Pakistan da katılmıştır (Semin, 2015: 3).

Dünya petrolünün %8’inin geçtiği Bab-ül Mendep Boğazı ve Kızıldeniz’in denetimine imkân vermesi açısından Yemen, çok önemli bir ülkedir. Husiler’in başkent Sana’yı kontrol altına alması ve güneyin başkenti olarak kabul edilen Aden’e doğru ilerlemesi, Suudiler tarafından çok büyük bir ulusal güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır. Arkalarında İran’ın desteği olan Husiler’in Suudi Arabistan’a Arap Yarımadasının en güneyinden oluşturduğu tehdit, İran’ın genişleyen etkisine karşı Suudileri bölgesel bir ittifak arayışına da itmiştir. Bu noktadan Suudilerin Husiler’e karşı düzenlenen

operasyon için, dördü Körfez ülkesi olmak üzere toplam dokuz devlet ile ortak bir harekât düzenlemesi önemli bir gelişmedir.

Günümüzde 26 milyon insanın yaşadığı Yemen’de nüfusun %35’i Şii’dir. Ancak İran’daki Şia’dan farklı olarak Yemen’de Şiiliğin Zeydilik kolu hakimdir. Şiâ mezhepleri içerisinde Hanefiliğe en yakın mezhep olan (Bozkurt, 2015: 168) Zeydiliğin dört ana kolu bulunmaktadır. Bunlar Haduviye, Carudiye, Salihîye ve Saleymani’dir. Husiler, Zeydilerin İran Şiiliği olarak kabul edilen On iki İmam mezhebine (Caferilik) yakın olan Carudiye mezhebine mensuptur ve ülkedeki toplam Şii nüfusun yalnızca %2’sini teşkil etmektedir (Semin, 2015: 1). Yani aslında Husiler, ülkedeki Şiiler arasında azınlıktadır.

Husiler, diğer Zeydilerden farklı olarak Hz Ali’den önceki üç imamı (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ı) tekfir etmektedirler. Ayrıca Hz. Ali’yi terk eden sahabeleri de tekfir ederler. Bu bakımdan İran Şiiliğine (Caferiliğe) yakın olan Husilerin manevi lideri Hüseyin Bedrettin el Husi, 2004’te ölmeden önce bir süre İran’ın Kum kentinde dini eğitim almıştır. Dolayısıyla özellikle Huseyin Bedrettin el Husi’nin önderliğinde Husiler, tamamen İran Şiiliğine kaymışlar ve günlük dini hayatlarında 12 imam Şiiliği denen Caferiliği kabul etmişlerdir (Arı, 2015: 6).

Kuzey ve Güney Yemen’in birleşmesiyle kurulan Şii Zeydi Hak Partisi’nden ayrılan Bedrettin Bin Emireddin el Husi tarafından 1991’de kurulan Mümin Gençler (el Şabbab el Mümin) örgütü, Haziran 2004’te “Ensarullah” silahlı milis gücüne dönüşmüştür (Semin, 2015: 3). Çeşitli çevrelerce Lübnan’daki Hizbullah’a benzetilen bu örgüt, Hizbullah’tan farklı bir karaktere sahiptir. Herşeyden önce Hizbullah bizzat İran tarafından kurulan bir örgüt iken, Ensarullah Yemen’deki Şiiler tarafından kurulmuştur. İkinci olarak Ensarullah ile İran arasındaki ilişkiler, İran ile Hizbullah arasındaki ilişkiler kadar net değildir (Sinkaya, 2015: 61); İran’ın Hizbullah ile daha doğrudan bir ilişkisi söz konusudur. Ayrıca Yemen’de Arap Baharı sonrasında yaşanan gelişmelere karşı hem buradaki Şiilerin, Şiiliğin İran’a en uzak kolu olan Zeydi kolundan oluşu, hem bölgenin İran’a coğrafi olarak uzak oluşu gibi nedenlerle İran mesafeli yaklaşmıştır. Olayların başlangıcında İran itidal çağrıları dahi yapmış, resmi makamlar

olaylar konusunda genel olarak sessiz kalmayı tercih etmiş; ancak Eylül 2014'ten itibaren resmi olarak Yemen'deki olaylar hakkında Husiler/Ensarullah lehine açıklamalar yapılmıştır.

Suudi Arabistan, 2003 sonrası dönemde İran'ın Orta Doğu'da, özellikle de Arap Yarımadasını çevreleyecek bir şekilde etkisini artırmasından rahatsızlık duymaktadır. Kendi topraklarında da Şii nüfus barındıran Suudi Arabistan, bu toprakların hemen yanı başında Şiiliğin güçlenmesinden çekinmektedir ve Yemen sınırının diğer yakasında Hizbullah benzeri bir Şii örgütün kurulmasını öncelikli tehdit olarak değerlendirmektedir.

Şiilerden kaynaklanan rahatsızlık Suudi Arabistan'ı bölgede Selefi akımları yayma çabasına yöneltmiştir. Yemen'deki Selefi akımın öncüleri arasında sayılan ve 2001 yılında yaşamını yitiren Mukbil el Vadi'nin faaliyetleri sonucu Selefilik, Şii bölgelerinde ve devlet bürokrasisinde etkin bir toplumsal taban bulması ve Yemen yönetiminin Selefilerin faaliyetlerine tolerans göstermesi, Şiilerin sert eleştirisine yol açmaktadır. 1960 ve 1970'lerde Suudi Arabistan'da eğitim faaliyetleri içinde bulunan Mukbil el Vadi'nin, öldüğü tarihe kadar Suudi rejiminden destek aldığı bilinmektedir (Ayhan, 2009: 49).

4.1.4 Suriye İç Savaşı

2011'de Arap dünyasında başlayan halk hareketleriyle birlikte Suriye'de Baas rejimine karşı gelişen halk hareketi, reform talepleri ve kitlesel yürüyüşlerle başlamış, iktidarın muhalefeti şiddetle bastırma yoluna gitmesiyle silahlı isyana dönüşmüştür. Beşşar Esed iktidarının muhalefet gösterilerini bastırma hedefiyle halka karşı şiddete başvurması, yerleşim yerlerini bombalaması ile ülkede tansiyon iyice yükselmiş, bundan sonra ise silahlanan muhalefet hareketi ile Esed rejimine bağlı güvenlik güçleri arasındaki çatışmalar neticesinde Suriye krizi iç savaş halini almıştır.

2011 yılının başlarında başlayan iç savaşta 2016 itibarıyla 400 binden fazla insan hayatını kaybetmiş (Aljazeera, 2016), savaştan kaçanların sayısı 4 milyon 840 bini geçerken 7 milyon 600 bin Suriyeli de savaş yüzünden evlerini terk edip ülke içinde başka bir bölgeye kaçmak zorunda kalmıştır (UNHCR, 2016).

Suriye’de Esed rejiminin yaşanan krizdeki sert tavrı, olayları daha da tırmandırmış ve neticede halk silahlanarak rejime karşı mücadeleye başlamıştır. Suriye’de halk hareketi başladıktan dört ay sonra muhalefet silahlı güç kullanma seçeneğine yönelmiş ve bu yönde teşkilatlanmaya başlamıştır. Bundan sonra muhaliflerin silahlı mücadelesini koordine etmek üzere Suriye ordusundan ayrılan bir grup asker tarafından Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), 29 Temmuz 2011 tarihinde kurulmuştur (Sandıklı ve Semin, 2012: 21). Ancak ÖSO, muhalifleri tek çatı altında toplamayı başaramamıştır. Suriye’de muhalifler hem siyasi hem de askeri olarak birçok farklı fraksiyondan oluşmaktadır. Bunda hem Suriye’nin kendi iç dinamiklerindeki farklılıklar, hem de ülkedeki iç savaşın küresel boyutta birçok aktörü ilgilendirmesi önemli rol oynamaktadır.

Suriye’de muhalif hareketin silahlı mücadeleye başladığı bu süreçte, ülkenin değişik bölgelerinde farklı etnik ve mezhepsel unsurlar silahlanmış ve sonuçta ÖSO’dan bağımsız olarak yeni birçok silahlı grup ortaya çıkmıştır. DAEŞ, PYD/YPG, el Nusra Cephesi, İslam Cephesi, Mücahitler Ordusu, Şam Askerler Birliği, Suriye Devrimciler Cephesi, Hazm Hareketi gibi silahlı gruplar bu dönemde isimlerini duyurmuştur.

Suriye’de yaşanan iç savaşta, dini eğilimli silahlı birlikler de ortaya çıkmıştır. Bunların %70’i Sünni olmakla beraber, çoğunluğu ülkedeki Müslüman Kardeşler’den oluşmaktadır. Bir kısmı da Selefi-Vahhabi çizgidedir. Bu birliklerin, başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri tarafından yönlendirildiği ve desteklendiği bilinmektedir (Sandıklı ve Semin, 2012: 23). Suriye’de Esed yönetimi karşıtı silahlı muhaliflerin ekonomik, askeri ve diplomatik destekçileri bakımından değerlendirildiğinde Suudi Arabistan ilk sırada gelmektedir. Arap Baharı sürecinde Suudi Arabistan; Tunus, Mısır, Yemen ve Bahreyn’de rejim karşıtı halk ayaklanmaları karşısında statükocu bir pozisyon alırken, Suriye’de ise mevcut rejimin değişmesi için göstericilere destek vermek suretiyle anti-statükocu bir tavır sergilemiştir (Akdoğan,

2015: 23). Bu haliyle Suudi Arabistan'ın özünde Selefi düşünceye karşı olan, ya da bir nedenle Şii İran'ın yanında olan ülkelerdeki devrim girişimlerinde anti-statükocu bir tavrı olduğu söylenebilir.

Suudi Arabistan'ın genel olarak Arap Baharı, özel olarak Suriye politikasını belirleyen; aldığı pozisyon, tavır ve davranışlarını şekillendiren iki ana parametreden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi hayatta kalma ve varlığını sürdürme; diğeri ise hükmetme ve bölgesel nüfuzunu artırma hedefidir. Bu iki parametre Suudi yönetiminin dış politika hedef ve önceliklerinin belirlenmesinde ve dış politika tavır ve davranışlarının şekillenmesinde kurucu rol oynamaktadır (Akdoğan, 2015: 24). Suudiler, bu iki parametre çerçevesinde Selefi-Vahhabi ideolojiyi kullanmaktan geri durmamaktadırlar. Burada dikkat çeken nokta, önceliğin devletin bekası olduğu, dini önceliklerin ise bu amaca hizmet noktasında anlam ifade ettiği gerçeğidir.

Suudi yönetimi, Suriye'de hem kendi rejiminin güvenliğini tehlikeye sokacak değişim rüzgârına engel olmak, hem de bölgedeki etkinliğini ve hâkimiyetini artırabilmek için Suriye'de kendi çıkarlarına hizmet eden muhalif grupları desteklemek suretiyle bu rüzgârı kendi lehine çevirmeye çalışmaktadır. Zira ABD önderliğinde gerçekleştirilen Irak müdahalesi hesapların çok ötesinde İran'ı güçlendirmiş, bölgedeki en kırılgan yapı olan Suudi Arabistan'ı endişelendirmiştir.

Suudi Arabistan'ın bölgesel nüfuzunu artırma ve bölgesel güç dengesini kendi lehine çevirme noktasında en önemli rakibi olarak İran ortaya göze çarpmaktadır. Suudi Arabistan'ın Suriye politikasının temel karakteristiği Orta Doğu'da Suudi-İran düşmanlık ve rekabetiyle yakından ilişkilidir. (Akdoğan, 2015: 25).

Suriye, İran'ın bölgedeki en önemli müttefikidir. Bu iki ülke, ABD, İsrail ve Suudi Arabistan gibi ortak tehditler sayesinde birbiri ile yakınlaşmıştır. Birbirleri ile hiçbir sorunu olmamakla beraber, aksine iki ülke karşılıklı olarak birbirlerine tam ve koşulsuz destek vermektedirler. Ayrıca mezhebi yakınlıkları da bulunmaktadır. İki devlet arasındaki bu yakın ilişkiyi neorealist teorinin söylemleri ile açıklayabiliriz. Kenneth Waltz'a göre devletlerin davranışları uluslararası sistemin yapısından etkilenir ve

uluslararası sistem anarşiktir. Anarşik olan sistem devletleri güvenlik arayışına iter (Arı, 2013: 158). İşte bu sebepten ESED ve temsil ettiği seküler, duruş Şii İran için dini bir anlam ifade etmese de, dünya üzerindeki devlet gruplanmalarında aynı aktörleri (ABD) kendilerine tehdit olarak görmeleri, bu iki devleti doğal müttefik yapmaktadır. ABD'nin bölgedeki yayılmacı politikalarına karşılık, neorealist teoriye göre, hiçbir zaman bozulmayacak olan güçler dengesi sistemi kurulmuş ve Suriye-İran dostluğu bölgedeki ABD karşıtı diğer bir kutup olmuştur. Bu savaşta İran, Suriye rejimine dostluğun ve menfaatlerinin bir gereği olarak tam destek vermektedir. İranlı pilotların Suriye Hava Kuvvetlerinde uçtuğu, İran Özel Kuvvetlerinin ve Devrim Muhafızlarının önemli bir bölümünün Suriye rejimi ile beraber savaştığı, ayrıca İran'ın verdiği lojistik desteğin yanı sıra her türlü istihbarat desteğini verdiği, dış ülkelerden silah ve mühimmat sevkiyatının da İran üzerinden olduğu bilinenler arasındadır (ORSAM, 2013: 9). Ayrıca İran'ın bölgedeki önemli bir müttefiki olan Şii Hizbullah örgütünün de Esed yönetimine destek verdiği unutulmamalıdır.

İran'ın Esed rejimini desteklemesine mukabil, Suudiler de rejim muhalifi unsurları desteklemektedir. Bu dönemde Suriye'de ortaya çıkan dini eğilimli silahlı birliklerin büyük ölçüde Vahhabi-Selefi çizgide olması, bu noktadan değerlendirilmelidir.

Arap devletleri arasında Suriye muhalefetine destekte Körfez ülkelerinin, Körfez ülkelerinden de Suudi Arabistan ve Katar'ın öne çıktığı görülmektedir. Suudi Arabistan ve Katar'ın öne çıkmasında bu ülkelerin sahip olduğu sermaye gücü ve uluslararası düzeyde etkili basın-yayın organlarının belirleyici olduğu ifade edilebilir. İki ülke gerek Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ve Arap Birliği vasıtasıyla gerekse tek taraflı girişimlerle Suriye krizine Esed rejimi karşısında müdahil olmuştur. Muhalefete finansman tedarikinin yanında doğrudan askeri destek de temin ettiği basına yansıyan Suudi Arabistan ve Katar, Suriye'deki değişim sürecinde etkili olmayı hedeflemekte ve bölgedeki Selefi unsurları güçlendirmeye çalışmaktadır (Sandıklı ve Semin, 2012: 31).

Suriye'de yaşanan iç savaş, sonuçları itibariyle Suriye sınırlarını aşan başka bir kısım sorunlara da yol açmıştır. Yaşanan bu iç savaş bölgesel ve hatta küresel bir anlaşmazlığa sebep olmuş ve dünyanın Soğuk Savaş dönemindekine benzer bir kutuplaşmaya

gitmesine zemin hazırlamıştır. Orta Doğu'da Şii-Selefi gerilimini iyice tırmandırmış, Suriyeli sığınmacılar sorununu doğurmuş ve DAESH gibi bir terör örgütünü dünyanın gündemine getirmiştir.

4.1.5 Orta Doğu'da Silahlanma Yarışı

Hem kendi içinde birçok nedenden ötürü çatışmalar yaşayan, hem de küresel güçlerin çıkar çatışmalarına sahne olan Orta Doğu coğrafyası, son yıllarda yeniden sıcak çatışmaların merkezi haline gelmiştir. Suriye, Irak, Yemen, Filistin, Lübnan ve Libya gibi çatışma bölgeleri Orta Doğu coğrafyasındadır. Nitekim bölgenin ne denli karışık olduğu, çeşitli raporlarla da ortaya konmuştur. Uluslararası Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (Stockholm International Peace Research Institute - SIPRI) 2014 yılı verilerine göre hazırladığı küresel barış indeksinde (The Global Peace Index - GPI) 162 ülke arasında Irak 159, Afganistan 161 ve Suriye ise 162. sırada yer almaktadır (SIPRI, 2015a: 7). Listenin son beş sırasındaki diğer ülkeler ise Somali (158) ve Güney Sudan'dır (160).

Ülkeler arasındaki çıkar çatışmaları, yaşanan anlaşmazlıklar ve çatışmalar, halk hareketleri ve buna bağlı gelişen iç savaşlar, terör ve dış güçlerin müdahaleleri gibi birçok neden yüzünden Orta Doğu, günümüzde güvenlik endişelerinin en üst düzeyde olduğu bölgelerin başında gelmektedir. Güvenlik endişelerinin artması da, doğal olarak askeri harcamalara yansımaktadır.

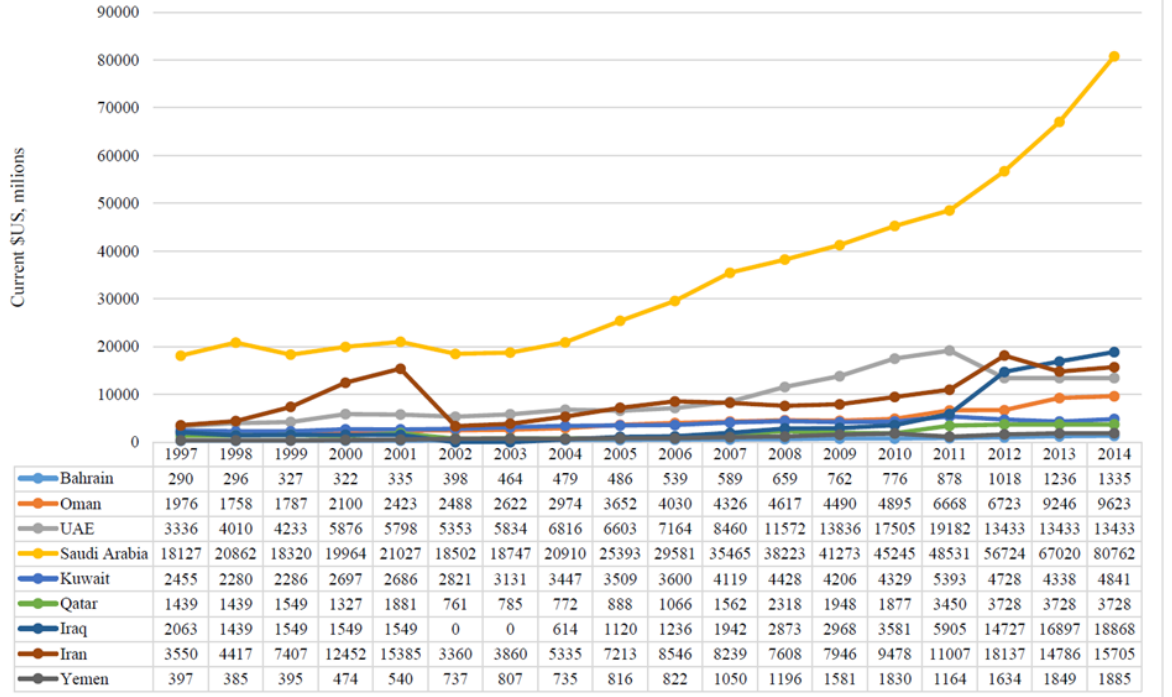
SIPRI'nin 2014 verilerine göre Orta Doğu'daki ülkeler, özellikle de Körfez ülkelerinin, son yıllarda askeri harcamaları oldukça dikkat çekici bir şekilde artış göstermiştir. 2014 yılında tüm dünya genelinde yapılan 1.776 milyar dolarlık askeri harcamaların 196 milyar dolarlık kısmı, yani % 11'i Orta Doğu ülkeleri tarafından yapılmıştır (SIPRI, 2015a: 14). Buna göre dünyada bir yılda yapılan askeri harcamaların %11'lik bir kısmını, dünya nüfusunun %5'inin yaşadığı Orta Doğu yapmaktadır. Bu da kişi başı ortalama 500 dolar civarı yıllık askeri harcama demektir ki, dünya genelindeki ortalama bunun yarısı kadar olup 250 dolar civarındadır.

SIPRI'nin raporuna göre en dikkat çeken ülke Suudi Arabistan olmuştur. Zira Suudi Arabistan'ın 2005-2014 döneminde askeri harcamaları %112 oranında bir artış kaydederek 2014 yılına gelindiğinde 80,8 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu rakamla Suudiler, aralarında Fransa, İngiltere, Almanya gibi gelişmiş ülkelerin de bulunduğu dünyanın birçok ülkesini geride bırakarak en çok harcama yapan ülkeler sıralamasında ABD, Çin ve Rusya'nın ardından 4. sıraya yükselmiştir (SIPRI, 2015b: 2).

Suudiler dışında diğer Körfez ülkeleri de son yıllarda askeri harcamalar için yüksek rakamlar ayırmıştır. 2005-2014 döneminde Orta Doğu genelinde askeri harcamaların artış oranı %57 olmuştur. Bu oran Irak'ta %286, BAE'de %135, Bahreyn'de %126, Suudi Arabistan'da ise %112 olmuştur. Kuveyt'te ise 2014 yılı rakamları hariç olmak üzere 2005-2013 dönemindeki değişim oranı %112 olmuştur (SIPRI, 2015b: 4).

Orta Doğu ülkeleriyle ilgili bir başka çarpıcı tablo ise askeri harcamaların milli gelire oranları olmuştur. Umman (%11,8) ve Suudi Arabistan'ın (%10,8) zirvesinde olduğu listenin ilk 20 ülkesi arasında toplam 9 Orta Doğu ülkesi (İsrail, BAE, Lübnan, Irak, Bahreyn, Yemen ve Suriye) bulunmaktadır (SIPRI, 2015b: 7).

Şekil 1: 1997-2014 arasında Körfez Ülkelerinin Askeri Harcamaları

Kaynak: CORDESMAN, Anthony H. ve PEACOCK, Michael; (2015), *Military Spending and Arms Sales in the Gulf*, CSIS, http://csis.org/files/publication/150428_military_spending.pdf, s. 10.

Tablo 1’de Suudi Arabistan ve diğer Orta Doğu ülkelerinin askeri harcamalarında özellikle 2011 yılından sonra gözle görülür bir artış olduğu görülmektedir. Bunda Arap Baharı’nın ve sonrasında Suriye, Yemen ve Irak’ta yaşanan çatışma ortamlarının etkisi olduğu söylenebilir.

Sözgelimi Yemen’de yaşanan iç savaş sırasında Suudi Arabistan bir kısım önlemler almış ve bu kapsamda 150 bin kişi olan ordusunu 275 bine çıkarmış, Ulusal Muhafız Gücü’nü yaklaşık 25 bin kişi daha artırmış, hava ve deniz güçlerinin yeni savaş uçağı ve gemisi alınarak tahkim edilmesi gibi bir kısım kararlar almıştır. Yine “Harbe Hazırlık” olarak nitelenen askeri program çerçevesinde İçişleri Bakanlığı’ndan yapılan açıklamada kendilerine bağlı güvenlik gücü sayısını 60 bine çıkaracakları duyurulmuştur (Akdoğan, 2013: 470).

Orta Doğu'daki diğer ülkelerin aksine, uzun yıllar batının ambargoları ile dışlanmış ve buna bağlı olarak da kapalı bir kutu görünümündeki İran'da ise askeri harcamalar konusunda bir netlik bulunmamaktadır. Buna rağmen çeşitli kurumlarca tahminler yürütülmektedir. IMF verilerine göre 2014 yılına ait İran'ın askeri harcamaları 15,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1997'den 2014'e kadar olan dönemde Suudi Arabistan'ın askeri harcamaları %445 artarken, İran'ın askeri harcamaları da %442 oranında artmıştır (IMF, 2014).

İran'ın askeri harcamaları, çapına göre belki Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri kadar büyük görünmeyebilir. Ancak İran'ın dışı kapalı bir ülke olduğu ve harcamaların diğerleri kadar şeffaf olmadığı unutulmamalıdır. Bir diğer önemli husus da İran'ın son yıllarda nükleer silaha sahip olma çabalarıdır. Bunda kendini bölge dışından ABD, içinden ise Suudi Arabistan ve İsrail tarafından kuşatıldığı hissini etkili olduğu düşünülebilir.

Orta Doğu bölgesinde yalnızca İsrail'in elinde nükleer silah olduğu bilinmektedir. İran da nükleer silah sahibi olarak, hem İsrail ile durumunu eşitlemeye, hem de bölgedeki olası çatışmalarda nükleer gücün caydırıcı avantajından yararlanmayı amaçlamaktadır. Temmuz 2015'te İran P5+1 ülkeleri²⁰ ile anlaşarak şimdilik nükleer çalışmalarını durdurmuş olsa da, bu konuda İran'a karşı başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerinde ve özellikle İsrail'de ciddi kuşkular söz konusudur. Yemen'deki iç karışıklıklara müdahale amacıyla bir araya gelen ülkelere nükleer silahlara sahip tek Müslüman ülke olan Pakistan'ın da dâhil edilmesi, İran karşısında nükleer bir ülke ile hareket edildiği mesajını vermesi açısından önemli bir noktadır.

Orta Doğu genelinde son yıllarda artan gerilime paralel olarak askeri harcamalar da artmaktadır. Özellikle Arap Baharı sonrası yaşanan gelişmeler ve İran'ın bölgedeki Şii nüfus üzerinden politikalar geliştirmesi, başta Suudi Arabistan olmak üzere topraklarında az da olsa Şii nüfus barındıran Körfez ülkelerini, kendilerini emniyete almaya itmiştir. Burada dikkat çeken belki de en önemli nokta, güvenlik ihtiyacı ile

²⁰ P5+1 ülkeleri BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi olan ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve Rusya ile Almanya'dan oluşmaktadır.

askeri harcamalarını artıran Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin tarih boyunca her fırsatta Şiiiler ile karşı karşıya gelen Selefi-Vahhabi mezhebine bağlı olmalarıdır. Zira bu ülkeler, 1979'daki İslam Devrimine kadar yine aynı İran ile, belli dönemlerde inişli çıkışlı da olsa, birçok alanda işbirliği yapmış, ortak hareket edebilmiştir. Ancak devrimden sonra İran'da Şiilik ön plana çıkınca, başta Suudiler olmak üzere Körfez ülkelerinin tamamı bundan tedirginlik yaşamışlardır.

4.1.6 Son Dönem Suudi Arabistan – İran Dış Politika Analizi

Suudi Arabistan ile İran arasındaki sorunlar, yukarıda da ifade edildiği gibi uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Ancak özellikle 1979 İran İslam Devrimi sonrasında iki ülke arasındaki ilişkiler kopmuştur. Son dönemde yaşanan Arap Baharı sonrasında iki ülke arasındaki mücadele tüm Orta Doğu coğrafyasına yayılmıştır. Suudi Arabistan ile İran, Orta Doğu'da Türkiye ile birlikte bölgenin en önemli ekonomik ve askeri gücü konumundadır. Bu iki ülke, gerek zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip Körfez bölgesinde, gerekse Orta Doğu genelinde bir hâkimiyet yarışı içerisindedirler. İran ile Suudi Arabistan'ın 1979 öncesi dönemde birçok konuda işbirliği yapmasına rağmen, İslam Devrimi'nden sonra ortaya çıkan çıkar çatışmaları nedeniyle ilişkiler kimi zaman kopmak suretiyle günümüze kadar çok gergin bir şekilde gelmiştir. Burada esas mesele din olmasa da, dini-mezhepsel temelli anlaşmazlıklar ön plana çıkarılmak suretiyle iki ülkenin de kendisine bir blok kurmaya çalıştığı görülmektedir. Bu durum Barkin'in sosyal inşacı yaklaşımına bir örnek olarak gösterilebilir. Toplumsal olarak uzun bir zaman dilimi içerisinde inşa edilmiş olan karşılıklı ilişkiler son dönem Suudi Arabistan-İran ilişkilerinde önemli etkiler doğurmuştur (Arı, 2013: 499).

Konstrüktivist yaklaşıma göre uluslararası sistemde aktörlerin kimlikleri dış politikalarını şekillendirmektedir (Arı, 2013: 500). Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilişkilerin ikinci önemli kırılma noktası, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali olmuştur. ABD'nin Irak'ı işgal ederek Saddam Hüseyin rejimine son vermesi, hem Irak'ın iç dengelerini, hem de bölgesel dengeleri altüst etmiştir. Irak'ta yeni kurulan siyasi sistemde Şii yöneticilerin iş başına geçmesi, ülkeyi İran'a yaklaştırmış, bu da doğal olarak Suudi Arabistan'ın tepkisini çekmiştir. İran'ın Irak'taki yönetim değişikliğinden sonra bölgede etki alanının genişlemesi ve ABD - İsrail karşıtı söylemleri sayesinde

Müslümanlar üzerinde sempati kazanması, Suudi Arabistan'ın güvenlik endişelerinin artmasına neden olmuştur. 2006 yılı, Lübnan (Hizbullah)-İsrail savaşı sırasında İran'a yönelik bu sempatinin zirve yaptığı yıl olmuştur.

Savunmacı realist yaklaşım çerçevesinde devletler var olan statükoyu korumak isterler (Arı, 2013: 167). Buna göre Suudi yönetimi İran'ın bölgedeki yükselişini durdurabilmek ve var olan statükoyu koruyabilmek için bir yandan İran'ı 'itibarsızlaştırma', diğer yandan da İran'a karşı bir 'dengeleme' siyaseti izlemiştir. Bu minvalde İran'ı mezhepçi politikalar izlemek ve bölgede farklı birçok ülkede yaşayan Şii azınlıkları hükümetlerine karşı kışkırtmakla suçlayan Suudi Arabistan, dış politikada daha realist bir çizgiye kaymıştır. Suudiler, bu dönemde daha radikal ve saldırgan bir dış politika izlemeye başlamış ve yükselen 'Şii Hilali'ne karşı bölgedeki 'muhafazakâr' rejimlerle birlikte 'ılımlı Arap eksenini' kurma arayışına girmiştir (Sinkaya, 2016). Suudi Arabistan'ın bu doğrultuda İran ile bağlantılı direniş hareketleri olan Hizbullah ve kısmen de HAMAS'ı İran rejiminin piyonu gibi hareket edip bölgesel istikrarı tehdit etmekle suçlamıştır. Ayrıca Suudi yönetimi, Irak'taki Şii hükümet ile de resmi ilişki kurmaktan uzak durmuştur. Tüm bunların neticesinde Suudi Arabistan ile İran arasında bir 'soğuk savaş'ın temelleri atılmıştır.

İran'ın nükleer programından en fazla rahatsızlık duyan iki ülkeden birisi İran'ın her fırsatta tehdit ettiği İsrail olurken, bir diğeri de Suudi Arabistan olmuştur. İran'ın nükleer silah sahibi olmasıyla bölgedeki dengelerin İran lehine değişeceğini düşünen Suudiler, böylesi bir duruma düşmemek için elinden geleni yapmıştır. Ayrıca son dönemde İran ile P5+1 ülkelerinin nükleer program konusunda uzlaşarak İran'a uygulanan ambargoların kalkması konusunda en sert tepkiyi yine İsrail ile Suudi Arabistan vermiştir. Suudi Arabistan'ın son birkaç yılda silahlanmaya çok yüksek bir bütçe ayırması, ordusunu modernize etmesi, bu konudaki sert tavrının bir devamı olarak değerlendirilebilir. Yine son dönemde Yemen'de yaşanan iç savaşa Suudi Arabistan'ın yanına Körfez İşbirliği Konseyi'ni (GCC) ve Pakistan'ı da alarak çok hızlı ve sert tepki vermesi, bu tavrın bir başka tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

Arap Baharı sırasında iki ülke bölgede yaşanan gelişmelere karşılıklı rekabet çerçevesinde yaklaşmıştır. Gösteri ve isyan hareketlerinin İran'ın çıkarlarına zarar verdiği yerlerde Suudi Arabistan müdahil olmuş; Suudi Arabistan'ın ve müttefiklerinin çıkarlarının tehlikeye düştüğü yerlerde ise bu sefer İran olaylara müdahil olmuştur. Bu karşılıklı müdahalelerin neticesinde ise bölgede 'vekâlet savaşları' ortaya çıkmıştır (Sinkaya, 2016).

Suudi Arabistan ve İran'ın rekabeti, sosyal inşacı yaklaşım çerçevesinden bakıldığında görülür ki kökü tarihin derinliklerine dayanan bir rekabete dayanmaktadır. Her iki ülke de bölgede hâkimiyetini koruma ve genişletme adına dini söylemlerde bulunmaktan geri durmamaktadırlar. Realist yaklaşım çerçevesinde yeri geldiğinde ülke güvenliği ve çıkarları için güç kullanma yoluna gitmekten çekinmeyen iki ülke, yeri geldiğinde pragmatist bir dış politika izleyerek kendi ideoloji ve mezheplerinden olmayan ülkelerle işbirliğine de gidebilmektedirler.

İran'ın, nüfusunun büyük bir çoğunluğu Şii olmasına rağmen, Azerbaycan'a Ermenistan ile yaşadığı savaş sırasında destek vermemesi, hatta bu savaşta Ermenistan'ın yanında yer alması buna bir örnektir. Suudi Arabistan'ın ise İran'a karşı, dini olarak aynı dine dahi mensup olmayan, hatta birçok Müslüman ülkenin tepkili olduğu ABD ile, ve ABD'nin bölgedeki en önemli stratejik ortağı olması hasebiyle, dolaylı olarak da olsa İsrail ile aynı safta yer alması yine bu pragmatist politikalara birer örnektir.

2015'te Kral olan Selman bin Abdülaziz ile birlikte Suudi Arabistan-İran ilişkilerinde önemli bir kırılma yaşanmıştır. Kral Selman ile birlikte genç ve güvenlik politikalarını ön plana çıkaran bir dış politika ekibi işbaşına gelmesi, ikili ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. Yemen'deki iç savaşa Suudi Arabistan öncülüğünde yapılan müdahale, bu ekibin çalışmalarının bir neticesidir (Sinkaya, 2016).

2016'nın ilk günlerine gelindiğinde terör mahkûmu 46 kişiyle beraber Şii din adamı Nimr el Nimr'in idam edilmesi, İran ile ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. Son dönemde uluslararası platformlara da taşınan bu gerginlik, her geçen gün yeni yeni boyutlar kazanmaktadır. Sözgelimi Suriye krizi konusunda iki tarafın da bir araya

geldiği 31 Ekim 2015'te Viyana'da yapılan uluslararası toplantıya, 10-15 Nisan 2016'da İstanbul'da toplanan 13. İslam Zirvesi Toplantısı gibi platformlar, iki ülke yetkililerinin karşılıklı suçlamalarına sahne olmuştur. Son dönemde Suudi yetkililer sık sık İran'ı, Arap ülkelerinin içişlerine karışmak, Şii azınlıkları tahrik etmek ve mezhepçilik yapmakla suçlarken, buna mukabil İranlı yetkililer de Suudiler'i terörizmi ve aşırılıkçı hareketleri desteklemekle suçlamaktadır.

4.2 Terör ve Vahhabilik

Terör kavramı, sosyolojik açıdan insanların toplum içerisindeki düzenli ilişkiler bütününden bir tanesi olan siyasal yapıda, yani egemenlik ilişkisi içerisinde yer alan bir faaliyettir. Temelde hedeflediği kişinin, grubun ya da toplumun arkasındaki yönetim felsefesine, yani meşru veya gayri meşru olarak belirlenmiş olan egemenlik ilişkisine saldırır. Kimi zaman otoriter rejimlerde haklı bir tepki gibi algılanan terör eylemleri, demokratik rejimlerdeki egemenlik ilişkisinin, yani yönetim felsefesinin halkın iradesi ve onayına bağlı olmasından dolayı bu rejimlerin geçerli olduğu yerlerde lanetlenmektedir (Kongar, 2002: 73). Bir başka tanıma göre de terör, istenmeyen bir siyasi otoriteyi zayıflatmak için kullanılan bir stratejidir. Bir nükleer tehdidin tam tersi etki yaratan bir güvenlik tehdididir. Büyük bir patlama yerine, küçük saldırılardan oluşur (Roskin ve Barry, 2014: 319).

Terör, kısaca korku ve panik havası oluşturmak amacıyla bir veya birden fazla kişi tarafından zor ve şiddete başvurma eylemi olarak tanımlanabilir (Arı, 2008: 555). Terör, en geniş anlamda şiddet yoluyla korku, endişe ve belirsizlik iklimi yaratarak siyasi hedeflere ulaşma girişimlerini ifade eder (Heywood, 2014: 341). Terörizmde temel amaç, ölüm ve tahribat yaratmak için değil, topluma yönelik öldürücü, yaralayıcı ve korkutucu eylemler kanalıyla bir toplum içerisinde gelecekte oluşabilecek ölüm ve yıkım ihtimali çerçevesinde huzursuzluk ve endişe yaratmaktır.

Batılı ülkelerde terörizm ile ilk defa yaygın bir şekilde karşılaşma, 19. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan anarşist terörizm, bir fiili

propaganda yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Anarşist terörizm ile genel olarak baskı ve sömürünün sembolü olarak görülen şeylere karşı saldırılar düzenlenmiştir. 1881’de Çar II. Alexander, 1894’te Fransız Devlet Başkanı Carnot, 1900’de İtalya Kralı Umberto ve 1914’te Avusturya-Macaristan Veliaht Prensi Franz Ferdinand bu tür saldırıların kurbanları olmuştur. 1945 sonrası dönemde Üçüncü Dünya’daki, yani Afrika, Asya ve Orta Doğu’daki sömürgecilik faaliyetlerine karşı girişilen mücadelelerle ilişkilendirilen ve milliyetçi bir eğilime sahip olan terörizm yaygınlaşmıştır (Heywood, 2014: 340). 1990’lı yıllardan itibaren terör kavramı adeta kabuk değiştirmiştir. Daha önce yerel ve milli olan terör sınırları aşmış ve küresel bir boyut kazanmıştır. Soğuk Savaş’ın bittiği ve Batı’nın karşısında hiçbir tehdidin kalmadığı bu dönemde, daha önce ‘Kızıl tehdit’ olarak kodlanan tehlikenin yerine yeni küresel tehdit olarak bu sefer ‘Yeşil tehdit’, yani Müslüman Terörü ikame edilmiştir.

Günümüzde Müslüman Orta Doğu ülkelerinin de dahil olduğu gelişmekte olan ülkeler arasında zorba rejimlerin devrilmesi, ulusal özgürlük mücadelesi ve yabancı işgale karşı direniş şeklinde gerekçelerle, yukarıda tanımlı yapıldığı şekliyle terör eylemlerinin yapıldığı görülmektedir (Fuller, 2011: 310-312).

Terörün ortaya çıktığı andan itibaren sürekli geliştiği ve şekil değiştirdiği gerçeği göz önüne alındığında, günümüzde geline nokta terörizmin dört türünden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, bir rejimin devrim yoluyla yıkılmasını amaçlayan isyancı terörizmdir. İkincisi tek bir davanın geliştirilmesi amacıyla olan konu terörizmidir. Üçüncüsü etnik, dini veya ulusal bir grubun bağımsızlığını kazanma amacıyla sömürge yönetimini veya bir işgali sona erdirmeyi hedefleyen milliyetçi terörizmdir. Dördüncüsü ise küresel güce zarar vermeyi ya da küresel medeniyet ilişkilerini dönüştürmeyi hedefleyen küresel terörizmdir (Ignatieff, 2004) ki Selefi-Vahhabi terör örgütlerini bu çerçevede ele almak mümkündür.

Çalışmanın bu bölümünde terörün küreselleşmesi kavramı anıldığında ilk akla gelen iki terör örgütü ele alınacaktır. Bu örgütlerin kuruluşlarından itibaren Selefi akımın bu örgütler üzerinde ne denli etkili olduğu üzerinde durulacaktır.

4.2.1 Terörün Küreselleşmesi ve Yeşil Tehdit

Tarih boyunca hemen her dönemde önemli savaş ve mücadelelere sahne olmuş bir coğrafya olan Orta Doğu, belki de en büyük mücadeleleri son yüzyılda vermektedir. Meseleye kronolojik olarak bakmak gerekirse, Orta Doğu Sanayi Devrimi sonrasında önce Batılı sömürgeci güçlerin eline geçmiş, ardından da bu sömürgeci güçlere karşı bağımsızlık mücadeleleri verilmiştir. Küresel jeopolitik dengelerin değiştiği 1945 sonrası dönemde bölgede Pan Arabizm rüzgârı esmiş ve bu dönemde de bölge ülkeleri Batılı güçlerin ellerinden bağımsızlıklarını alma mücadelesine girişmişlerdir. Günümüze gelindiğinde ise Orta Doğu'nun Batı ile ilişkilerinin şekillenmesinde “Batı'nın neo-emperyalist kontrol ve müdahale politikalarına duyulan öfke” (Fuller, 2011: 261) etkili olmaktadır.

1970'lerin sonlarından itibaren ortaya çıkan ve 2001'den itibaren tüm dünyanın gündemine gelen Orta Doğu kökenli terör, üç gelişme tarafından şekillendirilmiştir. Birincisi vatandaşlarının ekonomik ve siyasi taleplerini karşılamada yetersiz kalan yozlaşmış ve baskıcı rejimlere karşı halkın hoşnutsuzluğu artmış ve Arap milliyetçiliği bu dönemde iflas etmiştir. İkincisi II. Dünya Savaşı sonrası dönemde bölgede İngilizler'in yerini ABD almıştır. ABD'nin İsrail'e destek politikaları, bölgede halk nezdinde mürtet olarak görülen liderlere destek vermesi ve bizzat askerlerini bölgeye göndermesi gibi nedenlerle ABD'nin İslam'a ve Müslümanlara yönelik büyük bir tehdit olduğu izlenimi doğurmuştur. Üçüncüsü ise bölge ülkelerinde yaşayan Müslüman halklar arasında dini radikalizmin siyasi nitelikli türlerinde ciddi bir artış olduğu görülmüştür. Nitekim 1979 İran İslam Devrimi bu eğilimi ciddi bir şekilde hızlandırmıştır (Heywood, 2014: 348).

1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi, o dönemde ABD'nin dış politikasında Müslümanların önemli bir figür haline gelmesine neden olmuştur.

Komünizmdeki her türlü dini reddeden yaklaşım ve bu yaklaşıma karşı Müslümanların takındığı sert tutum nedeniyle ABD tarafından İslam dünyasının komünizme karşı bir kalkan olabileceği fikrine dayanan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD Başkanı

Truman tarafından yürürlüğe konan “Komünizmi Çevreleme” stratejisinin bir parçası olan “Yeşil Kuşak Projesi” çerçevesinde Sovyetler’in Afganistan’ı işgali sonrasında ABD, Sovyetler Birliği’ni çevreleyerek bölgede etkisiz kılmak ve kendi nüfuzunu artırabilmek için, bir kısım radikal İslamcı gruplarla çalışmayı kendi dış politika öncelikleri arasına almıştır (Şahin, 2008: 44).

Sovyetler Birliği Müslüman coğrafyada anti-emperyalist, Batı karşıtı, bağımsızlıkçı ve milliyetçi grupları destekleyerek etkin olmaya çalışırken, ABD de Afganistan örneğinde olduğu gibi bazı Müslüman gruplara doğrudan ve dolaylı şekilde -ortak düşman olan- Sovyetler Birliği’ne karşı destek vermiş ve bu şekilde bir ‘Yeşil Kuşak’ oluşturma yolunu tercih etmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde 1979 yılında Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgal etmesinin ardından ABD, Afganistan’daki bu savaşa bizzat müdahil olmayıp, Sovyetler Birliği ile girmiş olduğu bu savaşı ‘vekil savaşçılar’ yoluyla halletme yolunu seçmiştir (Mamdani, 2005: 73).

Bu dönemde ABD, Pakistan ve özellikle Suudi Arabistan başta olmak üzere, Körfez ülkelerinin işbirliği ile yeni bir yapılanma oluşturmuştur. Bundan sonra dünyanın her yanından Afganistan’a, ABD’nin ‘Şer İmparatorluğu’, ‘Tanrı tanımaz’, ‘ateist’, ‘Allahsız’ (Şahin, 2008: 45) olarak lanse ettiği ortak düşman olan ve Müslüman bir ülke olan Afganistan’ı işgal eden Sovyetler Birliği ile ‘cihat’ edecek binlerce gönüllü savaşçı Afganistan’a akın etmiştir. Bu noktada İslam dininin radikal bir yorumu olan ve cihadı her Müslümanın yerine getirmesi gereken bir sorumluluk olduğunu söyleyen Selefi-Vahhabi söylem, bu planda başvurulmuş en önemli argüman olmuştur. Bu mezhebin söylemleri, ABD’nin ekmeğine yağ sürmüştür. Yaklaşık on yıl süren bu savaşta, Afganistan’a başta Orta Doğu ülkeleri olmak üzere dünyanın dört bir yanından Sovyetler Birliği’ne karşı ‘cihat’ etmek için binlerce Müslüman savaşçı akın etmiştir.

Afganistan’daki bu savaşın yönetme konusunda ABD Başkanı Ronald Reagan döneminde Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatı (CIA) ve Pakistan İstihbaratı (ISI) arasında çok sıkı bir iş birliği sağlanmıştır. Bunun sonucunda bölge her türlü silahla ve radikal savaşçılarla dolup taşmıştır (Şahin, 2008: 46). Üsâme bin Ladin, Ebu Musab el Zerkavi, Eymen el Zevahiri gibi bugün birçok ülke tarafından terörist olarak kabul

edilen isimler, bu dönemde Afganistan’da Sovyetler Birliği’ne karşı mücadele etmişlerdir. Ancak o yıllarda ABD’nin düşmanı olan bir ülkeye karşı savaşan bu insanlar kahraman olarak lanse edilmiş, hatta başkan Reagan tarafından “Bu savaşçılar ABD’nin kurucu babalarıyla aynı ahlak ve anlayışa sahipler” şeklinde anılmışlardır (Roy, 2001: 49).

ABD’nin, çıkarlarına hizmet eden mücahitleri desteklemesi, 1989 yılında Sovyet işgalinin bitimine kadar sürmüştür. Ancak Soğuk Savaş’ın bitimi ve “kızıl” Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasından sonra, daha önce ABD’nin çıkarlarına hizmet eden bu mücahitler, artık yeni tehdit sayılmaya başlanmıştır.

Pakistan Devlet Başkanı Pervez Müşerref Ocak 2008’de yapılan Dünya Ekonomik Forumu’nda, “Sovyetler Birliği’ne karşı cihadı başlattık, tam on yıl boyunca 20-30 bin mücahit eğittik. Bunları Afganistan’a gönderdik. Orada çarpıştılar. İyi bir iş yapmıştık... Ama ne oldu? Savaş sonunda herkes gemiyi terk etti. Pakistan kullanıldı ve kaderine terk edildi... Biz 1979 yılında başta ABD olmak üzere, BM ve Batı’nın uygulamaya soktuğu bir planın kurbanıyız” diyerek, bir nevi günah çıkartmış ve Sovyetler Birliği’ne karşı Müslümanların nasıl kullanıldıklarını ifade etmiştir (Şahin, 2008: 47).

Bu tarihe kadar binlerce Müslüman savaşçının Afganistan’daki bu savaşa katılmasına zemin hazırlayan temel şey Selefi-Vahhabi inancın “silahlı cihat” felsefesidir. Selefi-Vahhabi inancın verdiği motivasyon, başta Suudi Arabistan olmak üzere Orta Doğu’daki ülkelerdeki birçok insanı memleketlerinden uzaktaki bir başka ülkeye ve hiç tanımadıkları insanlarla savaşmaya gitmesini sağlamıştır. Bu insanlar, Afganistan’da Ruslar’a karşı savaşmadan önce ideolojik olarak kutsal savaş aleviyle ve cihat aşkıyla doldurulup, gerilla taktikleri eğitimi almışlar (Mamdani, 2005: 236) ve bu sayede yıllar boyunca, her türlü zorlu koşula rağmen bu savaşı vermişlerdir.

Afgan cihadının yaşandığı 1979–1989 yılları arasında, Suudi rejiminin fonlarıyla kurulan 2500 medresede toplam 250 binden fazla bir mücahit ordusu yetiştirilmiştir. Bu medreselerde birer mücahit olarak savaşmak üzere yetiştirilen gençlere, Selefi-Vahhabi

ideoloji çerçevesinde, kendilerine anlatılan hiç bir şeyi sorgulamamaları ve anlatılanları olduğu gibi kabul etmeleri, tek gerçeğin ilahi gerçek olduğu ve imama ihanet eden herkesin Allah’a ihanet etmiş sayılacağı ayrıca kendileri dışındaki insanların gerçek Müslümanlar olmadığı bu nedenle bunlarla savaşa girmeleri gerektiği de öğretilmiştir (Ali, 2001: 136). Suudi eksenli Selefi-Vahhabilik ve İran eksenli Şiilik, Afgan savaşı sürecinde kendi Pan-İslamist yaklaşımları çerçevesinde kendilerine yakın grupları nüfuzları altına almaya çalışmışlardır. Bu nedenle, ortak bir emperyalist düşmana karşı sürdürülen on yıllık Afgan Savaşı neticesinde ulusal bir Afgan kimliği ve dayanışması oluşmamıştır.

Afganistan’daki Sovyet işgali bittikten sonra ABD, dünyanın birçok farklı ülkesinden buraya “cihat etmek” için gelen bu savaşçıları adeta kaderlerine bırakmıştır. Bu savaşçı grupların Afgan savaşı sonrasında kendi ülkelerine kabul edilmemeleri, bunların hem kendi ülkelerine, hem de ABD ve Batı karşıtı bir çizgiye iterek daha da radikalleşmelerine neden olmuştur. Bu zamana kadar komünist Sovyetler’e dönük olan bu silah, bu tehdidin ortadan kalktığı tarihten itibaren ABD’nin kontrolünden çıkmış; bundan sonra ise yönünü, bu “canavarı” (!) yaratan ABD ve Batı dünyasına çevirmiştir. Dikkat edilirse, 1990 yılından itibaren ABD ve Batı’ya karşı terör eylemlerinde ciddi bir artış meydana gelmiştir.

1990’lı yıllarda dünyanın birçok farklı yerinde yaşanan savaşta, daha önce Ruslar’a karşı yıllarca savaşarak tecrübe kazanmış bu savaşçılar yer almışlardır. Artık savaş alanı yalnızca Afganistan değil, “Küresel Cihat” mücadelesi Endonezya’dan Bosna’ya, Çeçenistan’dan Mısır’a kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştır (Köstem, 2010: 184). Özellikle Bosna, Kafkasya, Özbekistan ve Tacikistan gibi bazı bölgelerdeki sıcak çatışmalara bizzat katılmışlardır.

Afganistan savaşında bölgeye giden savaşçıları yetiştirmede, onları finanse etmede ABD’nin yanında Suudi Arabistan ve körfez ülkeleri yer almışlardır. Suudiler’in bu yaklaşımında Vahhabilik’in çok önemli bir etkisi olmuştur. Zira bölgeye savaşmak için gönderilen savaşçıların büyük bir çoğunluğu etnik köken olarak Suudi Arabistan ve körfez ülkelerinden oluşurken, dini olarak da Selefilik’in en sert yorumu olan Vahhabi

inancı benimsemiş kimselerden oluşmaktadır. Bu dönemde yaşanan olaylar incelendiğinde, tarihin adeta tekrerrür ettiği görülecektir. Yapıları itibariyle savaşa ve şiddete meyilli olan bu tip insanlar, önce güçlü ve zengin bir ülke tarafından kullanılmış; ardından da bu “savaş makinesi” kontrolden çıkarak kendisini yaratanları vurmuştur. ABD’nin Sovyetler’e karşı kullandığı bu silah ile uzun bir süredir uyuyan dev uyanmış, Afganistan’da eğitimini tamamladıktan sonra yönünü bu kez batıya dönerek ABD’ye ve kurmuş olduğu sisteme karşı mücadele etmeye başlamıştır.

Son yıllarda Batıya karşı gerçekleştirilen her büyük terörist saldırının Vahhabilikle bir şekilde ilişkisi olanlar tarafından gerçekleştirilmesi, Vahhabilikle terörist köktenci hareketler arasındaki bağlantıyı gözler önüne sermektedir. Zaten Suudi rejiminin kendi dışındaki dünyayı ve moderniteyi düşman olarak gören Vahhabi tutumunu benimsemesi, ayrıca uzlaşma kabul etmez dini dogmayı destekleme ve yayma yönündeki faaliyetlere aktif biçimde katılması, konu ile ilgili araştırma yapanların gözlemlerini doğrulamaktadır (Bodur, 2003, 19).

4.2.2 Modern Zamanların Terör Örgütü: El Kaide

El Kaide, adını özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları ile duyurmuş, modern zamanların en önemli terör örgütlerinden bir tanesidir. El Kaide, 1979 yılında Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali sonrası başlatılan Afgan cihadına destek vermek amacıyla farklı ülkelerden gelen Müslümanlar arasında koordinasyonu sağlamak ve yardımları organize etmek amacıyla 1980’li yılların sonunda kurulmuştur.

Kuruluşunun ilk yıllarında yaygın bir terörist ağ oluşturmaktan çok, İslam dünyasında birçok yerinde bulunan aşırı kesimlere teknik, finansal ve ideolojik destek sağlayan bir uluslararası platform görevi görmüştür (Whelan, 2006: 21). Atmıştan fazla ülkede faaliyet gösterdiği ve Türkiye de dâhil dünyanın dört bir yanında örgütlendiği bilinen El Kaide, mali açıdan bağımsız bir örgüt olup, kendinden önceki klasik terör örgütlerinden farklı olarak, küresel bir hedef ve stratejiye sahiptir (Arı ve Arslan, 2005: 202).

Usame bin Ladin, aslen Yemenli olan (Reeve, 2001: 218), ancak daha sonra Suudi Arabistan’ın önemli ailelerinden bir tanesi haline gelen Ladin ailesindendir. Babası

Muhammed Ladin, 1950'lerden itibaren giderek yaptığı işlerle zenginleşmiş ve özellikle Kral Faysal ile olan dostluğu (Demirel, 2004: 25) sayesinde saygınlığı ve serveti katlanarak artmıştır.

Hac mevsimi sırasında İslam dünyasının farklı yerlerinden birçok farklı kimseyi evinde misafir eden babası sayesinde Usame, birçok İslami lider ve Müslüman din adamıyla tanışma fırsatı bulmuştur (Esposito, 2003: 18). Vahhabi geleneğine göre yetiştirilmiş olan Usame, diğer birçok kardeşinin aksine Batılı ülkeler yerine kendi ülkesinde, Cidde'deki Kral Abdülaziz Üniversitesi'nde eğitim almıştır (Mercan, 2006: 176). Usame, üniversite eğitimi sırasında hocalığını yapan Abdullah Azzam'dan ve Müslüman Kardeşler'in fikirlerinden çok etkilenmiştir. Özellikle, daha sonra Afganistan'da uzun yıllar beraber mücadele edeceği Azzam'ın fikirleri, Usame Bin Ladin üzerinde çok önemli etkiler bırakmıştır (Demirel, 2004: 26).

El Kaide örgütünün adı her ne kadar Usame bin Ladin ile anılsa da, aslında gerçek kurucusu o değildir. Örgütün gerçek kurucusu, 1989 yılında bir suikast sonucu öldürülen Abdullah Azzam'dır. Ürdün kökenli, bir Filistinli olan Abdullah Azzam, İslam fıkıhındaki uzmanlığının yanında ve modern cihat hareketlerinin en etkin yorumcusu olarak bilinmektedir (Gray, 2004: 68). Örgütün tüzüğü, Azzam tarafından 1987-1988 yıllarında hazırlanmıştır. Bin Ladin'in görüşlerini şekillendiren Azzam, Afgan mücahitlerine yardım eden Afgan Gizli Servisi'nin kurulmasında ve Sovyetler'e karşı mücadele etmesinde etkin bir rol oynamıştır (Acar, 2007: 18).

1979-1982 yılları arasında Afganistan'daki mücadele için para ve malzeme toplayan ve 1982 yılında Afganistan'a gelerek bizzat cihada katılan Usame bin Ladin, buradaki mücadelede kendi kişisel servetinin yanı sıra, Körfez bölgesinin varlıklı ailelerinden topladığı bağışları da kullanmıştır (Mercan, 2006: 178). Afganistan'daki savaş sırasında birçok farklı yerde görev alan Usame bin Ladin, 1986 yılından itibaren bizzat kendi kamplarını kurmaya ve bu kamplarda kendi mücahitlerini yetiştirmeye başlamıştır (Mercan, 2006: 178). Bu mücadele sırasında göstermiş olduğu gayretler sonucunda öncelikle Afganistan'da mücadele eden savaşçıların takdirini kazanan Usame bin Ladin, ayrıca ABD ve Suudi Arabistan tarafından da takdir edilmiştir (Esposito, 2003: 25).

Afganistan'daki savaş bitince ülkesine geri döndüğünde nereye baksa bir atalet, batının kültür emperyalizmini hissettiren belirtiler ve ahlaki düşkünlükler görererek ülkesini bir Amerikan kolonisine benzeten (Reeve, 2001: 236) bin Ladin, 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile tekrar harekete geçerek, Suudi hükümetine bir mektup yazarak, Suudi Arabistan'a yönelecek olası bir saldırıda ülke topraklarının korunabilmesi için Afgan mücahitlerin Arabistan'a çağırılması teklifinde bulunmuştur (Esposito, 2003: 27; Heywood, 2014: 353). Ancak Suudi yönetimi bin Ladin'in teklifini umursamamış ve ABD'den yardım isteyerek Amerikan ordusunun kutsal topraklara girmesine müsaade etmiştir. Bu duruma ulema ve şer'i hukuk öğrenen bütün medrese öğrencileri gibi bin Ladin de tepki göstermiştir. Ancak bundan sonraki süreçte Suudi hükümeti ile arası açılmış ve 1991 yılında hükümet tarafından sınır dışı edilerek (Reeve, 2001: 239) önce Afganistan'a (Esposito, 2003: 27), ardından da El Kaide'nin bir terör örgütü olarak hayat bulduğu yer olan Sudan'a geçmiştir (Demirel, 2004: 29).

Usame bin Ladin, Sudan'da bulunduğu yıllarda, İslam dünyasındaki birçok cemaatle ve örgütle ilişkilerini kuvvetlendirmiş ve Sudan'ı bundan sonraki eylemleri yapacak olan teröristleri yetiştirecek bir eğitim alanına çevirmiştir. İlk eylemini 29 Aralık 1992 tarihinde Yemen'deki ABD askerlerine karşı gerçekleştirmiş olan El Kaide örgütü, bundan sonra dünya çapında binlerce insanın hayatını kaybettiği birçok eylemin altına imza atmıştır. 11 Eylül olaylarından başka El Kaide, Dünya Ticaret Merkezine gerçekleştirilen saldırıyla, 1996'da Suudi Arabistan'daki Hobar Kuleleri'nin bombalanmasıyla, 1998'de Tanzanya ve Kenya'daki ABD büyükelçiliklerinin bombalanmasıyla, 2000 yılında USS Cole gemisine saldırılmasıyla, 2004 yılında Madrid'de trenlerin bombalanmasıyla ve 2005'te Londra'daki bombalama eylemleriyle de ilişkilendirilmiştir (Heywood, 2014: 353).

Modern zamanların en önemli terör örgütü olan El Kaide örgütünün ideolojik altyapısına ve cihat anlayışına etki eden en önemli unsur Selefi-Vahhabi din anlayışı olmuştur. Örgütün kurucuları olan Abdullah Azzam, Usame bin Ladin ve Eymen el Zevahiri gibi üst kadroların neredeyse tamamının Orta Doğu kökenli olması ve dini olarak Selefi-Vahhabi inancı benimsemiş olması da aslında bunun bir göstergesidir.

Abdullah Azzam ve Usame bin Ladin cihad ile ilgili söylemlerinde, kurdukları örgütün eylemlerini kendilerince meşrulaştırma gayreti içerisindeyler. Sözelimi El Kaide'nin temellerini atan isim olarak kabul edilen (Gray, 2004: 68) Abdullah Azzam, örgütün temellerinin atıldığı Afgan savaşı döneminde ABD'de, Suudi Arabistan'da müslümanları kutsal savaşa davet etmiştir. Azzam bu hususta:

“Bugün Afganistan, Filistin ve kâfirlerin işgal ettiği yerlerde mal ve canla cihad yapmak, herkesin üzerine farzdır. Afgan halkının cihadı İslami olup, aleni küfür ve sapıklığın karşısında hedefi ve gayesi açık bir cihaddır. Afganistan'da cihad yapmak, kâfirleri oradan kovmak, savaşmaya güç yetiren her Müslüman için bir vazifedir. Afganistan cihadının hükmü namaz ve oruç gibi her Müslümana farz-ı ayn'dır (Azzam, 2006: 37).”

diyerek cihadın her Müslümanın boynunun borcu olduğunu ifade etmiştir.

Cihad konusunda Usame bin Ladin, yazılı ve sözlü açıklamalarında ayet ve hadisler, sahabe ve tabiin sözleri yanında, yoğun olarak İbn Teymiye, İbn Kayyim el Cevzi ve İbn Abdülvehhab'ın görüşlerini aktarmıştır. Bu söylemleriyle Bin Ladin tam anlamıyla bir Selefi kimliğindedir (Biçer, 2015: 7). Sözelimi bin Ladin, Selefi ideolojinin en önemli fikir babalarından birisi olan İbn Teymiye'nin ‘dini ve imanı savunmak için savaşmak ortak bir görevdir; imandan sonra hayatı ve dini bozan düşmanla savaşmaktan başka görev yoktur’ sözü ile cihadın imandan sonraki en önemli şey olduğunu vurgulamıştır.

El Kaide, terörizmin doğasını yeniden tanımladığı ve küresel gücün yeniden şekillendirilmesine katkıda bulunduğu için (Heywood, 2014: 353) diğer terör örgütlerinden farklı bir yere konumlandırılmıştır. Zira evvela örgüt küresel karşılıklı bağlantılı olmanın yeni koşullarına uygun olarak çok gevşek bir ilişkiler sistemi içinde, birbirini tanımayan insanlardan oluşmaktadır (Demirel, 2004: 41) ve modern bilgi iletişim teknolojilerini yaygın bir şekilde kullanmak suretiyle kendisini modern dünyaya adapte etmiştir (Heywood, 2014: 353).

İkinci olarak örgüt, daha önce diğer terör örgütlerinin kullanmadığı bazı farklı yollar kullanmaya başlamış ve bu açıdan tabuları yıkarak ardılı olan diğer terör örgütlerine esin kaynağı olmuştur. İntihar saldırıları, aynı anda değişik hedeflere saldırılar yapılması ve silah olarak çok daha esnek davranarak yeri geldiğinde uçakların

kullanılması gibi (11 Eylül saldırılarında olduğu gibi) örnekler ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle daha önceki klasik tehdit ve terör algılamalarının çok ötesinde yeni bir tehdit algılamasının uluslararası literatüre girmesine neden olmuştur.

1 Mayıs 2011’de Pakistan’da, ABD ordusunun gizli bir operasyonla Usame bin Ladin’i ölü olarak ele geçirdiğini duyurmasından sonra herkes bunun dünyanın en büyük terörist ağı olan El Kaide’ye onarılmaz bir zarar vereceğini düşündü. Ancak Ortadoğu’da bundan sonra yaşanan gelişmeler, El Kaide’nin faaliyetlerinin azalması bir yana, farklı coğrafyalara yayılarak ve artarak devam etmesine neden olmuştur.

Usame bin Ladin’in ölümünden sonra Eyman el Zevahiri’nin başına geçtiği örgüt faaliyet alanlarını genişletmiş, bu dönemde Irak kolu (Irak ve Suriye İslam Devleti - DAES), Suriye kolu (El Nusra Cephesi), Mağrip Bölgesi kolu, Eş Şebab (Somali Mücahidin Gençlik Hareketi), Arap Yarımadası Kolu, Mısır İslami Cihat, Nijerya’da Boko Haram gibi birçok farklı ad altında yeni örgütler ortaya çıkmıştır. El Kaide’nin Özbekistan İslami Hareketi, Taliban, Kafkas Emirliği, Fetih el İslam, Laşkar-i Tayyiba, Ceyş-i Muhammed, Cemaat-ül İslami, Ebu Seyyaf, Rajah Süleyman Hareketi, İslami Cihat Birliği, Batı Afrika Cihat Hareketi, Faslı İslami Savaşçılar, Doğu Türkistan İslami Hareketi gibi birçok örgüt ile de bağlantısı bulunmaktadır (Küresel Sorunlar Platformu, 2014).

El Kaide, yapmış olduğu eylemler ile kendince İslam dünyasını Batının tasallutundan, kâfir ve yozlaşmış yöneticilerden kurtarmak amacıyla birçok eylem gerçekleştirmiştir. Ancak bu eylemler neticesinde ironik olarak Batılı ülkeler (özellikle de ABD) Afganistan ve Irak gibi zengin enerji kaynaklarına sahip İslam ülkelerini işgal etmişlerdir. El Kaide örgütüne bu açıdan bakıldığında aslında verdiği bazı küçük çaplı terör bazlı hasarlar haricinde İslam dünyasından çok ABD başta olmak üzere Batılı ülkelere hizmet ettiğini söylemek mümkündür.

4.2.3 Irak - Şam Eksenindeki Terör: DAES

Gerçekleştirdiği insanlık dışı eylemlerle, Irak ve Suriye’de ele geçirdiği topraklarla adını özellikle 2014 yılı içerisinde duyuran Irak Şam Devleti (DAES), ilk olarak 1999

yılında Ebu Musab el Zerkavi tarafından Afganistan’da, Tevhid ve Cihad Örgütü adıyla kurulmuştur (Clarion Project, 2014).

Ürdün’ün ikinci büyük şehri Zarka’nın işçi sınıfı kesiminde, 1967’deki Altı Gün savaşından yalnızca yedi ay önce dünyaya gelen (Napoleoni, 2015: 35) Ebu Musab el Zerkavi, 1988 yılında Sovyetler Birliği’ne karşı cihad için Afganistan’a gitmiştir. 1992 yılında Ürdün’e geri dönen Zerkavi, 1993 yılında bir sinema salonuna düzenlenen saldırıya katılmış ve tutuklanarak 1999 yılına kadar hapiste kalmıştır. Hapishanede İslami ilimler öğrenmeye ağırlık vermiş ve bazı fetvalar yayınlamaya başlamıştır. Hapishaneden çıktıktan sonra Usame bin Ladin ile tanışmak için tekrar Afganistan’a gitmiştir (Kırdar, 2011: 2-3). Bin Ladin’den istediği karşılığı alamayan Zerkavi, burada çoğunluğu Avrupa’da sürgün hayatı yaşayan Ürdün, Filistin ve Suriyeliler’den oluşan Tevhid ve Cihad Örgütü’nü kurmuştur (Kırdar, 2011: 3). 2001’de ABD’nin Afganistan’a saldırması üzerine örgütüyle beraber İran üzerinden Irak’a geçen Zerkavi, burada ABD işgalinden önce başlayıp 2004 yılına kadar el Kaide çatısı altında değil kendi bağımsız savaşını yürütmüştür (Gürler ve Özdemir, 2014: 117).

2003 yılındaki ABD işgalinden 2014’e kadar örgüt birkaç defa kabuk değiştirmiştir. Önce 2004’te internet üzerinden Usame bin Ladin’e bağlılık yemini ederek "İki Nehir Topraklarındaki el Kaide" adını almıştır. Bu süreçte, kısaca “Irak el Kaidesi” diye de anılan örgüt, gücünün zirvesine ulaşmış ve ABD ile işgal güçlerine karşı büyük saldırılar gerçekleştirmeye başlamıştır. Diğer Sünni direniş gruplarının aksine kullandığı profesyonel savaş taktikleri ve disiplinli yapısıyla kısa sürede ülkedeki en büyük silahlı yapıya dönüşmüştür. Bu dönemde el Anbar Vilayeti başta olmak üzere ülkenin bazı önemli Sünni bölgelerinden ABD ve Irak güvenlik güçlerini çıkararak kendi adına büyük bir başarıya imza atmıştır (Acun, 2014: 2). Bir anlamda Irak operasyonu ile aşağılanan ve bertaraf edilip Şiiilerin emrine verilen Sünni-Arap halkları radikalize olup tepkisini radikal akımlara kayarak göstermiştir.

Ekim 2006’da örgüt bünyesine Sahabelerin Askerleri (Cund el Sahaba), Fatihler Ordusu (Ceyş el Fatihin), Ebu Ömer El-Ensari liderliğindeki Muzaffer Mezhep Ordusu (Ceyş el Taife el Mansura) gibi birkaç grubu daha katmış (Ulutaş ve Hoca, 2014: 20) ve “Irak

İslam Devleti” (İİD) adını alarak ana gayesi olan İslam Devleti'ni kurma hedefini, pratiğe dönüştürmüştür (Gürler ve Özdemir, 2014: 117).

2007’den itibaren ABD’nin Irak’a yeni Bush Doktrini çerçevesinde daha fazla ABD gücü getirmesi, yerel Sünni aşiretleri ve diğer mücadele eden küçük grupları çeşitli yollarla –söz gelimi maaş bağlamak gibi- ikna ederek “Sahva Birlikleri” adıyla ABD saflarında savaşılmaya ikna etmesinden sonra (Acun, 2014: 2) zaten diğer gruplara karşı sert bir tutumu olan, onlardan mutlak biat isteyen ve yerel halka da sert davranan (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 8) örgütün gücü büyük oranda azalmıştır. Bu zayıflama militan sayısına da yansımış ve 15 bin kişiye ulaştığı tahmin edilen militan sayısının 2011 yılına gelindiğinde bin kişiye kadar düştüğü iddia edilmiştir. Militan sayısının azalışıyla doğru orantılı olarak saldırı sayısında da azalma olmuş, 2006 yılında örgütün gerçekleştirdiği eylemlerde 34 binden fazla insan hayatını kaybederken 2011’de bu rakam 2700’e kadar düşmüştür (Gürler ve Özdemir, 2014: 2).

2003 yılından sonra ABD’nin Irak’ta kurduğu “Geçici Koalisyon Otoritesi”nin izlediği politikalar sonucunda “en üst dört rütbeye sahip Irak ordusu askerlerinin hiçbir devlet işinde çalıştırılmayacağına dair 1’olu karar” ile 30 bin civarında profesyonel asker ve tüm Irak Ordusunun, özel kuvvet birliklerinin ve istihbarat servisinin terhis edilmesini öngören ikinci karar sonucunda işsiz kala on binlerce asker, potansiyel birer militan konumuna düşmüş (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 8) ve bu da en çok örgüte yaramıştır. İşte tam da bu dönemde ABD’nin attığı diğer adımlar neticesinde zayıflamış olan örgüt bir yeniden yapılanma yoluna gitmiş ve işsiz kalan Irak askerleri için af ilan ederek (Acun, 2014: 3) bunların bir kısmını bünyesine katmıştır. Özellikle tecrübeli subaylar ve istihbaratçılar örgütün üst düzey görevlerine getirilerek örgüt yeniden güçlenmiştir.

ABD’nin Irak’tan çekilmesi ve yönetimi devralan Şii Maliki hükümetinin ABD tarafından daha önce maaşa bağlanan Sahva Grupları, Sünni aşiretler ve gruplara desteğini çekmesi ve Sünni halkı karşısına alan bir kısım politikalar izlemesi sonucunda (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 8) örgüt bu grupların desteğini yeniden kazanmış ve bu dönemde giderek güçlenmiştir. Örgüt bu dönemde Irak’ta Irak Güvenlik Güçleri’ne karşı eylemler yaparken, Suriye’de Arap Baharı sonrası yeni bir durum ortaya çıkmış ve

bu, zamanla önce çatışmalara, ardından da bir iç savaşa dönüşmüştür. Bu dönemde Irak İslam Devleti adıyla hareket eden örgüt, ilk defa Irak'ın dışına çıkarak özellikle Suriyeli yabancı savaşçıları Suriye'ye göndermek suretiyle Suriye'de de savaşımaya başlamıştır.

DAEŞ militanları, Suriye'de yaşanan iç savaşta önceleri Nusra Cephesi saflarında savaşımaya başlamıştır. Bu dönemde Suriye'ye doğru başlayan yabancı savaşçı akını ve güçlü finansman desteği, Esed rejiminden ele geçirilen silahlar ve cephanelikler ve buradaki savaşçıların hem Suriye'de hem de dünyada büyük bir üne kavuşması gibi nedenlerin sonucunda örgüt yönetiminde dikkatlerin Suriye'ye yönelmesine neden olmuştur. Bundan sonra örgütün Iraklı bazı liderleri Suriye'ye geçerek Nusra Cephesi'nin kontrolünü ele geçirmeye ve el Bağdadi'ye biat toplamaya çalışmıştır. Bundan kısa bir süre sonra ise el Bağdadi Suriye'ye bizzat gelerek devletin adını "İslam" kelimesini de ekleme suretiyle sözde "Irak ve Şam İslam Devleti"nin kurulduğunu ilan etmiştir (Acun, 2014: 3).

Ancak bu yeni durumu Nusra Cephesi kabul etmemiş ve el Kaide merkez yönetimine biat tazeleyerek (Gürler ve Özdemir, 2014: 136) DAEŞ'in bu hamlesini boşa çıkarmıştır. Bundan sonraki süreçte el Kaide merkez yönetimi Nusra'nın Suriye'de, DAEŞ'in ise eskisi gibi Irak'ta hareket etmesi doğrultusunda karar vermiş (Acun, 2014: 4), ancak Nusra Cephesi bu karara uyarken, DAEŞ bu kararı tanımamış ve Suriye'de de savaşa devam etmiştir.

2014 Haziran ayına kadar birçok defa isim değiştiren örgüt, bu tarihe gelindiğinde artık kendisini diğer tüm örgütlerden ayrı, üst bir yere konumlandırarak "İslam Devleti" (İD) adını kullanmaya başlamıştır (Gürler ve Özdemir, 2014: 117). Örgüt bu yönüyle amacının öze dönerek orijinal ve tek İslam devletinin yeniden ihyası, bir anlamda halifeliği yeniden tesis etmeyi amaçlamaktadır.

Örgütün kurucu lideri olan Zerkavi'nin 2006'daki ölümünden sonra (Kirdar, 2011: 5) örgütün liderliğini Zerkavi ile 1982'de Mısır'da Eymen el Zevahiri'nin kurmuş olduğu İslami Cihad örgütünde birlikte çalışmış olan, Zerkavi'nin yakın dostu Ebu Hamza el Muhacir kod ismini kullanan Ebu Eyyub el Mısri (Gürler ve Özdemir, 2014: 118), yeni

kurulan Irak İslam Devleti liderliğine de Ebu Ömer el Bağdadi getirilmiştir (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 6). 2010 yılında el Mısri ve el Bağdadi'nin öldürülmesinden sonra ise lider Ebu Bekir el Bağdadi olmuştur (Clarion Project, 2014: 9).

Hakkında çok az bilgi sahibi olunan el Bağdadi'nin, Bağdat'ın yaklaşık 125 km kuzeyinde yer alan Samarra şehrinde 1971 yılında doğduğu bilinmektedir (Barrett, 2014: 26). “Ali el Bedri el Samarri”, “Dr. İbrahim”, “İbrahim Avad” ve “Ebu Dua” takma isimlerini de kullanan el Bağdadi'nin, Samarra şehrindeki Abbas aşiretinin Bedri koluna mensup olduğu ifade edilmektedir (Gürler ve Özdemir, 2014: 111). DAESH, Bedri soyunun dolayısıyla Bağdadi'nin soyunun Kureyş aşiretine ve oradan da Hz. Muhammed'e dayandığını iddia etmektedir (Barrett, 2014: 27). Bu iddia, sembolik bir anlam taşımaktadır. Zira bir liderin Hz. Peygamber'in soyundan gelmesi, onun konumunu perçinleyen ve arkasındaki Müslümanların onu daha rahat kabullenmesini sağlayan psikolojik bir faktördür. Bu iddia Bağdadi'nin Halifelik iddiasında elini güçlendiren önemli bir etken olmuştur.

Geçmişine dair çok fazla şey bilinmeyen el Bağdadi, DAESH kaynaklarına göre 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgaline kadar Samarra, Bağdat ve Felluce'de çeşitli camilerde imamlık yapmıştır (Napoleoni, 2015: 42). Bu dönemde Bağdat İslam Üniversitesi'nde İslam Hukuku dalında doktorasını yapmış, ardından da Tikrit Üniversitesi'nde Profesör ünvanını almıştır (Barrett, 2014: 26).²¹

Bazılarınca “yeni Usame bin Ladin” olarak tanımlanan Bağdadi hakkında bilgiler sınırlıdır. Yönettiği çatışmalarda kendisine bağlı grup liderlerine emirler verirken bile maskesini çıkarmadığı ve bunun için kendisine “gizli şeyh” denildiği de iddia edilmektedir (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 11).

DAESH, bir terör örgütü olmasına rağmen, kendisi ile aynı kulvarda bulunan diğer terör örgütlerinden çok farklı bir karaktere sahiptir. Örgütün üst yönetiminde Bağdadi'nin etrafında çoğunlukla eski Irak ordusu subayları ve askerleri bulunmaktadır. Dünyanın

²¹ Ancak bu bilgiler DAESH'e yakın kaynaklar tarafından dile getirilmektedir ve doğruluğu kesin bilgiler değildir.

dört bir yanından gelen savaşçılarla toplama bir örgüt olması beklenirken, çok kısa bir sürede bölgesinde etkili olmayı başararak bu faktörün çok büyük etkisi bulunmaktadır²².

Daha önce eşi ve benzeri görülmemiş büyüklükte bir terör örgütü yapılanması olarak ortaya çıkan DAESH, ele geçirdiği bölgedeki eylemlerini uluslararası izolasyona rağmen devam ettirebilmektedir. Bunda izlediği ekonomi politikalarının etkisi büyüktür. DAESH'i diğer terör örgütlerinden farklı kılan özelliklerinden birisi de finansman yönetimidir. Zira ele geçirdiği yerlerdeki petrol kuyuları, su kaynakları, tarım arazilerinin kontrolü ile vergi ve haraç toplamaya yönelik izlediği stratejiler kendi ekonomik sisteminin sürekliliğini sağlamaktadır.

2015 yılı itibariyle Suriye'nin petrol üretim kapasitesinin %60'ı ve Irak'ın petrol üretim kapasitesinin %11'ini ele geçiren DAESH'in (Boz ve Kuru, 2015: 8) toplam gelirleri arasında en büyük pay, günlük 2 milyon dolar civarında olduğu tahmin edilen petrol gelirlerine aittir (Napoleoni, 2015: 28). Petrolün yanı sıra, Irak ve Suriye'de birkaç doğal gaz sahasını da işgal eden örgütün elindeki doğal gaz rezervlerinden, her ne kadar petrole göre satış imkânları kısıtlı olsa da, mevcut üretim kapasitesine göre yıllık 979 milyon dolar gelir elde edilebileceği de bilinmektedir (Boz ve Kuru, 2015: 9).

Tarihi eser satışları yıllık 100 milyon dolar (Humud ve ark, 2015: 7); bölgedeki insanlardan vergi, haraç ve gasp sonucunda yıllık 100 milyon dolar (Boz ve Kuru, 2015: 11); bölgedeki tarım ürünlerinin satışından yıllık 200 milyon dolar (Boz ve Kuru, 2015: 12); rakamı tam olarak belli olmayan insan kaçakçılığı ve fidye gelirleri ile çoğunlukla Körfez ülkelerinden gelen bağışlar da örgütün önemli gelir kalemleridir. Örgütün tahmini serveti ise 2 milyar dolar civarındadır (Napoleoni, 2015: 29).

DAESH'in insan gücü hakkında kesin bir sayı olmamakla birlikte, Haziran 2014'te Musul'un ele geçirilmesi esnasında militan sayısının 3 bin civarında olduğu tahmin edilen örgütün (UN, 2014), bu sayıyı 20 - 30 bin civarına çıkardığı ifade edilmektedir

²² Bu konuda detaylı bilgi için bkz. LISTER, C. (2014b). Who is who. http://www.brookings.edu/~media/Research/Files/Reports/2014/11/profiling-islamic-state-lister/en_whos_who.pdf?la=en

(Humud ve ark, 2015: 2; Boz ve Kuru, 2015: 6; Barrett, 2014: 45). Komuta kademelerinde Saddam rejiminin deneyimli komutanlarının bulunduğu örgüt, yaptığı başarılı ve ses getiren eylemlerle ve bu eylemlerin sosyal medya üzerinde başarı ile yürütülen propagandası ile adını kısa sürede tüm dünya çapında duyurmayı başarmıştır. Teknolojik uygulamaları ve interneti aktif olarak kullanan DAESH'in eleman sayısını artırmasında, özellikle yabancı savaşçıların örgüte katılmasında, sosyal medyanın ve internetin büyük rolü olduğu değerlendirilmektedir (UN, 2014). Örgütün kullandığı radikal söylem ve sosyal medya tekniği ile hoşnutsuz olan ve Batı toplumuna entegre/eşit vatandaş olamayan Müslüman Avrupalılar arasında da popülerliği artmıştır.

DAESH'in sivillere yönelik gerçekleştirdiği eylemlerin amacı mezhepsel çatışmayı canlı tutmak ve örgütün "Sünnilerin tek ve gerçek koruyucusu olduğu" izlenimini vermektir (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 16). Yakaladığı yabancıları insanlık dışı yöntemlerle infaz eden örgüt, bunu da "kâfirlere karşı bir cihad" şeklinde lanse ederek Müslümanlar arasında radikal görüşlü insanların sempatisini kazanmaya çalışmaktadır. Bu türlü eylemleri sosyal medya aracılığıyla kullanan örgüt bu sayede hem adını çok kısa bir sürede dünya genelinde duyurmuş, hem de bu sayede dünya çapında birçok insanın saflarına katılmasını sağlamıştır. Örgüt yaptığı bu eylemleri psikolojik harp taktiği olarak da kullanarak, bölgede korku salmış; bu psikolojik harp taktiği sayesinde çok kısa bir sürede hâkimiyet alanını hızlı bir şekilde genişletmiştir. Örgütün bu tür eylem tarzı, yüzyıllar önce bölgede terör estiren Moğolların vahşi savaş taktiklerine benzetilmektedir.²³

DAESH, el Kaide ve diğer birçok terör örgütü ile aynı ideolojinin bir ürünüdür. İslam dünyasındaki terör örgütlerinin neredeyse tamamının esin kaynağı Selefilğin en sert kolu olan Vahhabiliktir. Günümüzde Taliban, el Kaide ve DAESH gibi silahlı terör örgütlerinin yönetici kadroları ve elemanlarının çoğunluğu yine bu bedevi Araplar'dan oluşmaktadır (Bozkurt, 2015, 187). DAESH'in Şiilere karşı sert tutumu ve yapmış olduğu katliamlar, Selefi düşüncenin ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren Şiaya karşı beslediği kinin bir neticesidir.

²³ Bkz. NAPOLEONI, Loretta; (2014), "Yedinci Bölüm: Yeni Moğollar", *İslam ve Modern Cihat*, Altın Bilek Yayınları, İstanbul, s.113-122.

DAEŞ'in düşünce çizgisi, bir yönüyle tarihte ilmi Selefilik olarak bilinen, İslam'ı en sade ve otantik haliyle anlama ve yaşama çabası olarak nitelenebilecek akımdan ayrılarak şiddet ve tedhişi esas alan politik bir "Selefizm"e dönüşmüştür (DİB, 2015, 8). Bugün DAEŞ markasıyla ortaya çıkan oluşum, kimilerine göre, İbn Teymiye'nin Moğol istilasına karşı o günün şartlarında geliştirdiği bir yaklaşımın el Kaide tarafından güncellendikten sonra mutasyona uğramış bir hâli ve türevidir. İbn Teymiye'nin Moğol istilası döneminde verdiği, "Fetava-i Mardiniye" diye bilinen bir dizi bölgesel fetvanın, Afganistan'ın Rusya tarafından işgali üzerine el Kaide tarafından evrenselleştirilerek güncellenmesi, bilahare Irak'ın ABD ve müttefikleri tarafından işgalinden sonra daha da sertleştirilerek yorumlanması ve bizatihi Müslüman halka karşı kullanılması bir tesadüf değildir. İbn Teymiye'nin "Fetava-i Mardiniye" diye bilinen bir dizi fetvası işgalcilere karşı bağımsızlık savaşının meşruiyetini ifade etmektedir (DİB, 2015, 9).

DAEŞ'in kurulduğu günden bu yana yapmış olduğu tüm eylemleri ve bunların sonuçları dikkatle incelendiğinde, örgütün bölgedeki dengeleri yerinden oynattığı görülecektir. ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra ortaya çıkan ve el Kaide geleneğinden gelen Selefi bir örgüt olan DAEŞ, Suriye iç savaşından sonra çok hızlı bir şekilde büyümüştür.

Suriye'nin Akdeniz'deki Afganistan'a dönüşmesi ve bu arada Esad'ı devirme tutkusu içindeki "ABD - Türkiye - Suudi Arabistan – Katar" ittifakının önünü açması ile dünyanın her yerinden, özellikle de Afganistan, Çeçenistan ve Bosna savaşlarının oluşturduğu cihatçı Selefi kitleler Suriye'ye gelmişler ve kendilerine en yakın ve aynı zamanda da en güçlü örgüt olarak gördükleri DAEŞ'e katılmaya başlamışlardır. Bu da DAEŞ'i El Kaide'nin olmadığı kadar uluslararası bir örgüt haline getirmiştir (Özdağ, 2014). Bölgede Irak ve Suriye haritalarının yeniden şekillenmesinde belki de en önemli figür haline gelen DAEŞ, bu yönüyle de bölgedeki en önemli devlet dışı (non-government) aktör haline gelmiştir.

DAEŞ'in ortaya çıkışı, Irak ve Suriye'yi doğrudan etkilemekle beraber, bölgede safların netleşmesine katkı sağlamıştır. Bir yanda İran'ın başını çektiği ve Rusya'nın destek verdiği Şii bloku iyice kemikleşirken, diğer yanda ise Suudi Arabistan'ın başını çektiği

ve ABD'nin destek verdiği Selefi-Vahhabi blok şekillenmektedir. Ortaya çıkan bu Selefi-Vahhabi bloku genişleterek, Türkiye gibi çatışmaların dışında kalan ülkeleri de bu mücadeleye çekerek, meseleyi Selefi-Şii çatışmasından daha geniş bir ölçeğe taşıyarak Sünni-Şii çatışmasına çekme çabaları da dikkat çekmektedir.

DAEŞ sayesinde İran'ın 1979'dan bu yana sürdürdüğü Şii Hilali politikası da farklı bir boyuta geçmiştir. İran'ın Suriye ve Irak üzerindeki genel kontrolü zayıflarken, buralardaki Şii halk ve yönetimler üzerindeki etkisi ve saygınlığı artmıştır. DAEŞ'in izlediğı yol, İran'ı ve İran'a destek veren Rusya'yı bölgede daha sert ve radikal bir dış politika çizgisine itmiştir. İran ve Rusya bu dönemde Suriye'deki Esed rejimine doğrudan silah ve asker yardımı yapmaktadır. Rusya'nın yanı sıra Çin de İran'a ve Suriye'nin toprak bütünlüğüne destek vermektedir. Rusya gibi bölgeye doğrudan bir müdahale yapmayan Çin'in yardımları daha çok mali yardım ve askeri teçhizat yardımı şeklinde olmaktadır.

İran'ın Suriye ve Irak konusundaki endişesi, hem Şii Hilali'nin kesintiye uğraması ve hem de ABD'nin bölgede en önemli tehdit olarak gördüğü ülke olarak sıranın kendisine geleceğı korkusudur. Bu nedenle İran Suriye'deki rejime sonuna kadar destek vererek cephenin yarın öbür gün kendi topraklarına kaymasını engellemeye çalışmaktadır. Bunun için İran yeri geldiğinde Suriye'ye doğrudan müdahalede dahi bulunmaktadır. Bu doğrudan müdahale ise İran Devrim Muhafızları unsurları üzerinden gerçekleşmektedir (Sinkaya, 2012: 15).

DAEŞ'in bölgedeki varlığı, İran ve Şii bloku için ne kadar tehdit ise, Suudi Arabistan ve onun kurmaya çalıştığı blok için de o denli önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Zira DAEŞ'in ortaya çıktığı günden itibaren yaptıkları dikkatle incelenirse, niyetleri böyle olsun veya olmasın, Suudi Arabistan'a ve hatta ABD ile İsrail'e fayda sağladığı görülecektir.

İsrail açısından bakıldığında bölgede İsrail için önemli bir tehdit teşkil eden iki büyük devlet olan Irak ve Suriye artık tehdit olmaktan çıkmıştır. Şam ve Bağdat merkezli iki devlet, bugün ancak kendi sınırlarının ve ellerinde kalan topraklarda güvenliklerinin

derdine düşmüştür. Bu açıdan DAES'in yaptıkları, bölgede en çok İsrail'e yaramıştır denilebilir.

ABD açısından da durum İsrail gibidir. Zira ABD'nin Orta Doğu'da izlediği politikaların temelinde iki önemli husus yer almaktadır. Bunlardan birisi bölgedeki zengin enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde sevkiyatı, bir diğeri ise İsrail'in güvenliğidir (Alakel ve Yıldırım, 2014: 149). DAES, enerji kaynakları açısından Orta Doğu'daki en zengin bölge olan Körfez bölgesine ve buradaki petrolere bir tehdit oluşturmamaktadır. Son dönemde öne çıkan Kuzey Irak petroleri konusunda da Irak'ta merkezi yönetimin zayıflaması ve Kuzey Irak Bölgesel Yönetiminin bağımsızlık söylemlerine başlaması, yine DAES sayesinde olmuştur. DAES'in kurulduğu günden bu yana İsrail'e karşı herhangi bir tehdit ve eylemde bulunmadığı dikkate alınacak olursa, ABD açısından İsrail'in güvenliği noktasından da bir tehdit sayılmamaktadır.

DAES'in faaliyetleri ile ilgili dikkat çekici bir başka husus da, bölge haritasının yeniden şekillenmesi konusudur. Başkan George W. Bush yönetiminde önemli mevkilerde görev aldıktan sonra bir dönem ABD Dışişleri Bakanlığı'nı da yürüten Condoleezza Rice 07.08.2003 tarihinde Washington Post gazetesinde yayınlanan "Ortadoğu'yu Dönüştürmek" adlı makalesinde "Ortadoğu bölgesinde Fas'tan Suriye'ye kadar bulunan 22 devletin rejiminin, sınır ve haritalarının değiştirileceğini" ifade etmişti. DAES'in faaliyetleri sonucunda geline nokta Rice'ın 2003 yılında ifade ettiği sınır değişiklikleri birer birer gerçekleşmektedir. Bölgenin kontrolünü elinde tutmak isteyen ABD açısından, bunu sınırları büyük ve güçlü devletler üzerinden değil; daha küçük, etkinliği daha az ve ABD gibi büyük güçlere bağımlı küçük devletler üzerinden yürütmesi daha kolay olacaktır.

DAES'in varlığının Suudi Arabistan açısında önemi ise, Suudiler için bölgedeki en önemli tehdit olan Şii blokunun delinmesi yönüyledir. Suriye'nin ve Şii Irak yönetiminin zayıflaması, Suudiler için bölgedeki Şii tehdidin azalması anlamına gelmektedir. İran'ın kurduğu Bağdat-Şam-Beyrut hattının kesintiye uğraması, Suudiler için çok önemli bir gelişmedir. Bu noktadan Suriye'de rejim aleyhtarı grupların bir

kısmını destekleyen Suudi Arabistan için DAESH'in varlığı da Suudiler'in stratejik çıkarına hizmet etmektedir.

DAESH hakkındaki sorunlardan birisi de isimlendirme üzerinedir. Zira örgütün ismi konusunda çok önemli bir sorun bulunmaktadır. Örgüt bir terör örgütü olmasına rağmen, yapmış olduğu insanlık dışı eylemleri kendi İslam anlayışlarına dayandırmaktadır. Ancak, bu eylemlerin insana değer veren, masum bir insanı öldürmeyi tüm insanları öldürmekle bir tutan bir din ile uzaktan yakından ilgisi olmadığı su götürmez bir gerçektir. Örgütün kullandığı isim²⁴ içerisinde İslam kelimesi geçmektedir. Bu ise 90'lı yıllardan itibaren terör ile yan yana kullanılan İslam dinini, yıpratıcı bir duruma yol açmaktadır.

Günümüzde özellikle İslam dinini bilmeyen toplumlarda İslam denince akla terör gelir olmuştur. Bunda –sözüm ona- İslam adına yapıldığı söylenen terör eylemlerinin çok büyük katkısı olmuştur. Kendisini Irak – Şam İslam Devleti olarak tanımlayan bu terör örgütünün adı içinde İslam kelimesinin geçiyor olması da aslında birçoklarına göre İslam dinini karalama amaçlı bir algı operasyonudur. Geline nokta, özünde barış ve esenlik olan “İslam” kelimesi, bir terör örgütünün ismi ile beraber anılır olmuştur.

4.3 Arap Baharı ve Müslüman Kardeşler

Orta Doğu'da, Fas'tan Körfez ülkelerine kadar olan coğrafyada, 2010 yılının son aylarından itibaren reform talepleri, protestolar ve gösterilerle başlayan halk hareketleri, zamanla kitlesel ayaklanmalara, silahlı çatışmalara, iç savaşı ve hatta bazı ülkelerde yönetim değişikliklerine uzanan önemli sonuçlar doğurmuştur. Temelinde demokratik reform talepleri bulunan bu hareketlenme ulusal, bölgesel ve küresel aktörleri de hazırlıksız yakalamıştır.

²⁴ Örgütün adlandırılması konusunda değişik kullanımlar mevcuttur. “Islamic State in Iraq and Levant” kısaltması olan “ISIL”; “Islamic State in Iraq and Syria” kısaltması olan “ISIS”; “İslam Devleti (Islamic State)” kısaltması olan “İD”; “Irak-Şam İslam Devleti” kısaltması olan “İŞİD”; veya bu çalışmada da kullanılacağı üzere “ad Davla fil-İrak ve eş-Şam” kısaltması olan “Daesh”/“DAESH” ifadeleri kullanılmaktadır.

Sahip olduğu doğal kaynaklar göz önüne alındığında, dünyanın belki de en zengin ve en müreffeh olacak bölgesi Orta Doğu olmalıdır. Zira günümüz dünyasının en önemli enerji kaynakları olan petrol ve doğal gazın hem miktar hem de kalite açısından en zengin olduğu yer burasıdır. Hâlbuki durum hiç de bu şekilde değildir. Tersine dünyadaki en çok çatışmanın yaşandığı, en çok askeri harcamanın yapıldığı; gelir dağılımında büyük uçurumun bulunduğu, fakirliğin kol gezdiği; eğitim seviyesinin ve imkânlarının düşük, işsizliğin yaygın, hayat standartlarının ise dünya ortalamasının altında olduğu; halkın yönetimde söz sahibi olamadığı, insanların demokrasinin nimetlerinden yararlanamadığı bir coğrafyadır Orta Doğu. Böyle bir coğrafyada, kitle iletişim araçları ve sosyal medyanın yaygınlaşması sonucunda, özellikle gençlerin mevcut yönetimlerden daha fazlasını istemesi son derece doğal bir sonuçtur.

Yukarıda sayılan nedenlerin sonucunda zaten barut fıçısına dönmüş olan Orta Doğu'da, Tunus'ta Muhammed Buazizi isimli bir gencin işsizlik yüzünden 18 Aralık 2010'da kendini yakmasıyla ilk kıvılcım ateşlenmiştir. Bundan sonra sosyal medyanın devreye girmesiyle sırasıyla 28 Aralık 2010'da Cezayir'de, 12 Ocak 2011'de Lübnan'da, 14 Ocak'ta Ürdün'de, 17 Ocak'ta Moritanya, Sudan ve Umman'da, 18 Ocak'ta Yemen'de, 21 Ocak'ta Suudi Arabistan'da, 25 Ocak'ta Mısır'da, 26 Ocak'ta Suriye'de, 28 Ocak'ta Cibuti'de, 30 Ocak'ta Fas'ta, 10 Şubat'ta Irak'ta, 14 Şubat'ta Bahreyn ve İran'da, 17 Şubat'ta Libya'da, 18 Şubat'ta Kuveyt'te ve 20 Şubat'ta Batı Sahra'da protesto ve yürüyüşler başlamıştır (Göçer ve Çınar, 2014: 55).

Arap Baharı adı ile anılan bu süreçte Tunus, Mısır ve Libya'da yönetim el değiştirmiş; Umman, Suudi Arabistan, Fas ve Bahreyn'de halka bir kısım ekonomik ve sosyal haklar verilmiş (Emre, 2012); Suriye ve Yemen'de ise iç savaş başlamıştır.

Statükoya karşı bir ayaklanma olarak da nitelendirilebilecek olan Arap Baharı, bölgedeki devlet dışı aktörleri güçlendirmiştir. Hatta DAESH, Hizbullah gibi bazı aktörler, askeri anlamda ulus-devletlerden daha yetkin bir duruma gelmiştir. Arap Baharı öncesi devlet dışı aktörlerin etki alanı ve bölgesel varlığı sınırlıyken bu durum Arap Baharı sonrasında değişmiştir (Aras, 2014: 11). Bu süreçte, Müslüman Kardeşler teşkilatı ile bağlantılı ılımlı İslam da yükselişe geçmiştir. Müslüman Kardeşler

ideolojisine yakın siyasi partiler birçok ülkede iktidarı ele geçirmiş, güç kazanmış (Bingöl, 2013: 39) ve yeniden doğarak yayılmıştır. 1928’de Mısır merkezli kurulmuş olan Müslüman Kardeşler teşkilatı, uzun yıllar boyunca verdiği mücadelelerden sonra Arap Baharının rüzgârıyla başta Mısır’da olmak üzere birçok ülkede iktidara gelmeyi başarmıştır.

Arap Baharı genel olarak Orta Doğu ülkelerindeki halk hareketlerini ve sonrasında yaşanan gelişmeleri ifade etse de, her ülkenin özelinde bu süreç farklı gelişmiştir. Bazı ülkelerde bu süreç daha hafif olaylarla atlatılsa da, bazılarında çatışmalara ve iç savaşa varan bir noktaya gelmiştir.

4.3.1 Mısır

Mısır’da isyan başladığında, İsrail ve Suudi Arabistan’ın Hüsnü Mübarek lehine söylemlerde bulunmasına karşın, ABD kısa bir tereddüt döneminden sonra “kazanacak tarafta” olmayı seçmiş (Göngen, 2014: 10) ve halktan yana tavır almıştır. ABD’nin bu tavrının etkisiyle ordu da devreye girmiş ve Mübarek yönetimden uzaklaşmıştır. Bundan sonra Mısır’da iktidara önce geçici askeri yönetim gelmiş, ardında da yapılan seçimleri kazanan Müslüman Kardeşler’den Muhammed Mursi gelmiş ve ilk etapta Müslüman Kardeşler Arap Baharının Mısır’daki kazananı olmuştur. ABD’nin Mısır’da olup bitenler karşısında genel olarak sessiz kalması ve olaylara müdahil olmaması, ABD’nin Müslüman Kardeşler’i el altından desteklediği, hatta Müslüman Kardeşlerin bir ABD projesi olduğu şeklinde de yorumlanmıştır.

1 Temmuz 2012’de Mısır’da cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Mursi, Batı ile ilişkilere dikkat ederek rasyonel ve müşterek çıkarlara dayalı bir dış politika izlemiştir. Bu bağlamda BM Genel Kurulu için yaptığı ABD ziyareti; Brüksel’de AB yetkilileri ile yaptığı görüşmeler, İtalya ve Almanya ziyaretleri rasyonel ve müşterek yapıcı ilişkiler için altyapı kurmaya yönelik adımlar olarak görülmüştür. Benzer şekilde Mursi, Arap dünyasında Mısır’ın rakibi olan Suudi Arabistan ile ilişkileri normalleştirmek için çalışmış, Türkiye, İran gibi bölgesel güçlerle sıcak ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır (Özkan, 2014: 9). Ancak Mursi, Müslüman Kardeşler’in geleneksel olarak izlediği Gazze merkezli Filistin davasına destek politikasını takip etmeyi de ihmal etmemiştir.

Zaten Mursi ve Müslüman Kardeşlerin kaderini de Filistin meselesine olan duyarlılıkları belirlemiştir.

2012 yılının Kasım ayında İsrail'in Filistin'e saldırması, Mursi ve Müslüman Kardeşler açısından adeta sonun başlangıcı olmuştur. İsrail'in Filistin'e saldırması karşısında devrimin ve halkın desteğini arkasına almış olmanın verdiği özgüvenle İsrail aleyhine çok ağır sözler sarf ederek Filistin'e destek olması ve bu noktada diğer Arap ülkelerini de harekete geçirmeye çalışması, deyim yerindeyse bardağı taşıran son damla olmuştur (Göngen, 2014: 11).

İslami kimliğe sahip yeni iktidar ve ABD ve İsrail için zaten olağan şüpheli olan Mursi, ülke içinde yargı, medya ve bürokrasi ile çatışmalar yaşamıştır. Yaşadığı bu çatışmalar neticesinde otoriter eğilimlerde bulunmaya başlayan Mursi, “çıkardığı kararlar için yargı yolunu kapatma” ve “olağanüstü hallerde tüm yetkileri toplama” gibi “diktatör” suçlamasına neden olacak isteklerde bulunmuştur. Ayrıca kız çocuklarının 14 yaşında evlendirilmesine izin veren yasa tasarısı gibi bazı konulara destek vermesi (Erdoğan, 2013; Hürriyet, 2012; Al Arabiya, 2012) de, hakkında soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuştur.

Bundan sonra Mursi, iktidara geldiği tarihten tam bir yıl ve bir gün sonra 3 Temmuz 2013'te bir darbenin ardından iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bu tarihten sonra Mısır çapında Müslüman Kardeşler üyeleri tutuklanarak hapse atılmış ve örgütün faaliyetleri de yasaklanmıştır. Mısır'da Arap Baharı ile yüz yıllık bir bekleyiş bitmiş, ancak bu rüya Mursi'nin darbe ile iktidardan indirilmesi ile Müslüman Kardeşler için Mısır'da yaşadıkları bahar kışa dönüşmüştür.

Bundan sonra ise ülkede yeni yönetim tarafından Müslüman Kardeşler'in üzerine gidilmiş ve örgüt çok büyük bir güç kaybına uğratılmıştır. Örgütün birçok üst düzey yöneticisi ülke dışına çıkmış ve örgütte bundan sonraki süreçte bir yönetim boşluğu da oluşmuştur. Müslüman Kardeşler örgütünün merkezi konumundaki Mısır'da yaşanan bu olaylar, örgütün dünya genelinde prestijine de bir darbe vurduğu bir gerçektir.

4.3.2 Libya

Libya, Soğuk Savaşın başlangıcındaki güç mücadeleleri sonucunda, 24 Aralık 1951 tarihinde Meşruti Krallık olarak bağımsızlığını kazanmış ve Birleşmiş Milletler aracılığıyla bağımsızlığa kavuşan ilk ülke olmuştur. 1959'da keşfedilen zengin petrol kaynakları, ülkenin zenginleşmesine büyük katkı sağlamıştır. 1969 yılında Kral İdris el Senusi'ye karşı darbe yaparak yönetimi eline alan Albay Muammer Kaddafi, o tarihten 20 Ekim 2011 tarihine kadar yönetimi elinde tutmuştur.

Bir demokratikleşme dalgası olarak nitelendirilen Arap Baharı sürecinde, baskıcı ve totaliter rejimlere karşı başlatılan halk hareketlerinin ülke yönetimlerine olan etkisi Libya'da diğerlerine oranla farklı şekilde seyretmiş ve sonlanmıştır. Sözelimi Tunus ve Mısır'daki yönetimler, iç ve dış nedenlerle uzun süre direnç gösterememiş ve yönetimi terk etmek zorunda kalmıştır. Buralarda ülke içindeki halk hareketlerinin büyük oluşu ve halkın gösterilerde ne kadar ısrarcı olduğunu belli etmesi; ayrıca uluslararası kamuoyunun da bu yönetimler üzerinde ciddi bir baskı kurması, bu yönetimlerin kısa sürede pes etmesine neden olmuştur. Ancak 15 Şubat 2011 tarihinde başlayan süreçte, Libya'da 1969'dan bu yana iktidarı elinde tutan Kaddafi üzerinde ne halk gösterileri, ne de uluslararası kamuoyu etkili olamamıştır (Doğan ve Durgun, 2012: 80).

Libya'da başlayan bu halk hareketlerini bastırmak ve sindirmek üzere yönetimin aşırı güç kullanımı ve artan insan hakları ihlalleri üzerine aynı ay içerisinde sırasıyla Arap Birliği'nce üyeliğinin askıya alınması, BM İnsan Hakları Konseyi'nce uyarı, BMGK tarafından Kaddafi yönetimini öldürücü güç kullanımıyla suçlayan bir dizi yaptırım kararları, AB Konseyi tarafından ülke yönetimindeki bazı isimlere karşı kısıtlayıcı yaptırım kararı alınmış; ardından da BMGK ülkedeki sivilleri koruma adına Libya'yı uçuşa yasak bölge ilan ederek koalisyon güçlerinin hava saldırılarının önünü açmıştır. Bundan sonra Londra'da yapılan Libya konulu konferansta Kaddafi yönetimi yasa dışı ilan edilmiş ve NATO koalisyon ülkelerince yapılan hava müdahalesini devralmıştır.

Libya’da başlayan halk hareketlerinin dönüm noktası 5 Mart 2011’de Bingazi’de Ulusal Geçiş Konseyi’nin kurulması olmuştur. Bundan sonra birkaç ay boyunca yaşanan çatışmalarda, Kaddafi’nin memleketi olan Sirte şehri düşmüş ve Kaddafi’nin yakalanarak öldürülmesiyle 20 Ekim 2011 tarihinde çatışmalar sona ermiştir.

Libya’da yaşanan süreç incelendiğinde, ilk dikkat çekecek husus, Batı’nın ülkeye müdahalede Arap Baharı’nı yaşayan diğer ülkelerdekinden daha hızlı davranmasıdır. Bunun belki de en önemli nedeni olarak, Kaddafi’nin, Batı tarafından hiçbir şekilde sevilmemesi ve istenmemesi ve fırsatını bulmuşken, Batı’nın onu alaşağı ederek diğer Arap diktatörlerine de bir mesaj gönderme isteği görülebilir. Ülkede zengin enerji kaynaklarının varlığı, ülkenin Avrupa’ya konum olarak yakın olması ve ayrıca Arap Baharı sürecinde Kaddafi’ye karşı mücadeleye girişen muhaliflerin onu tek başlarına devirme ihtimalinin neredeyse olmaması, Batı’nın ülkeye müdahalesini zaruri kılmıştır.

Libya’da, Kaddafi’nin devrilmesinden sonra, ordu standartlarında askeri bir yapı kalmamıştır. Meydan, farklı siyasi yapılara hizmet eden ve birbirinden bağımsız silahlı milislere kalmıştır. Mayıs 2014’te emekli General Hafter, Libya’daki ‘İslami referanslı’ milislere karşı Kerame (Haysiyet) adında bir operasyon başlatmış, ancak saldırdığı milisler birleşerek Fecr-i Libya (Libya’nın Şafağı) adında karşıt bir operasyona başlatmış ve Libya’da iki karşıt silahlı yapı çatışmalarını sürdürmüştür. 2014 Haziranında yapılan parlamento seçiminden liberal akım galip çıkmış, yeni seçilen parlamentonun “Libya Temsilciler Meclisi” (LTM) adını almasına karar verilmiştir. Bundan önceki parlamento ise süresini doldurmasına karşın, resmi bir devir teslim töreni düzenlenmeden ve daha önce varılan anlaşmanın aksine Bingazi’de değil Tobruk kentinde göreve başlayan LTM’nin meşruiyeti ile ilgili başvurduğu Anayasa Mahkemesi karar verene kadar Trablus’ta görevini sürdürmeye karar vermiştir. Mahkemenin, LTM’nin seçildiği seçimin yasal olmadığına ve onun feshedilmesi gerektiğine dair verdiği karar ise ortalığı daha da karıştırmıştır. Bundan sonra ise Tobruk ve Trablus hükümetleri Aralık 2015’te bir araya gelerek 10 kişilik bir komite kurulması, bu komitenin geçici hükümet ve başbakanı seçerek ülkenin iki yıl içinde seçime gitmesi konularında anlaşmışlardır (Aljazeera, 2015).

Libya’da, Arap Baharı sürecinde Kaddafi’nin yönetimden indirilmesi çok kısa bir sürede gerçekleşmesine karşın, bu çalışmanın kaleme alındığı 2016 yılına kadar geçen sürede ülkede hâlâ istikrarlı bir yönetim kurulamamıştır. Gelineen noktada ülkede büyük bir otorite boşluğu ve kaos hakim olmuştur. Ülkede Hükümet yanlısı gruplar, Hükümet karşıtı gruplar ve bunların yanı sıra DAESH’e bağlı hareket ettiğini ifade eden terör örgütleri olmak üzere üç taraflı bir iç savaş yaşanmaktadır.

Suriye ve Irak’tan sonra DAESH’in en güçlü yapılanmasının bulunduğu ülke olan Libya’da, Kaddafi’den geriye önemli miktarda silah ve hala Kaddafi yanlısı gruplar kalmıştır. Ülkede daha önce Kaddafi’nin baskılarıyla da olsa kontrol altında tutulan kabileler arasında yaşanabilecek çatışmaların yanı sıra, Arap-Berberi bölünmesi ve İslamcı-Laik çatışması tehlikeleri bulunmaktadır (Yılmaz, t.y.: 4). Bu noktadan bakıldığında, Suriye ile birlikte Arap Baharı’nın en çok kaybeden ülkelerinden bir tanesinin de Libya olduğu görülecektir.

4.3.3 Bahreyn

Körfez ülkeleri içinde ekonomik durumu diğerleri kadar iyi olmayan, ancak jeopolitik konumu itibariyle büyük öneme sahip olan Bahreyn’de Arap Baharı sırasında yönetime muhalif farklı grupların bir araya gelmesiyle gösteriler yapılmaya başlandı. Ülkede 1 milyon 300 bin kişilik nüfusunun %70’i Şii olmasına karşın, yönetim daha az sayıda olan Sünnilerin elindedir (CIA, 2015).

Ülkede Arap Baharı sürecinde yaşananlara bakıldığında, ülkede çoğunluğunu Şiilerin oluşturduğu muhaliflerin gösteriler yaptığı ve bunun karşısında diğer Körfez ülkelerinin, özellikle de Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin birlikler göndererek hükumete yardım etmesiyle olayların durulduğu görülecektir.

Bahreyn, ekonomik olarak diğer Körfez ülkeleri kadar zengin olmayan ve refahın ülke genelinde eşit dağıtılamadığı bir ülkedir. Diğer tüm Orta Doğu ülkelerinde olduğu gibi Bahreyn’de de işsizlik oranı oldukça yüksektir. 2010 yılında yayımlanan devlet raporuna göre bu oran %16,5 olarak ifade edilmişse de, resmi olmayan tahminlere göre

bu rakam %30'a kadar çıkmaktadır. Tahmin edilebileceği gibi Şii kesimlerde bu oran daha da yüksektir (International Crisis Group, 2011: 5).

Bahreyn'de halk, Arap Baharı öncesinde de yönetime karşı sık sık ayaklanmıştı. 1950'li yıllardan bu yana ortalama her 10 yılda bir gerçekleşen bu ayaklanmalarda halk, demokrasi ve daha iyi bir ekonomi gibi taleplerle meydanlarda toplanarak gösteriler yapmıştır (Sol, 2014). Bahreyn'de iktidar, Arap Baharı sürecinde yaşanan gösterilerin arkasında İran olduğunu iddia etmiş ve aslında birçok farklı kesimin katıldığı gösterileri bir Şii-Sünni gerilimine bağlayarak diğer Körfez ülkelerinden yardım talebinde bulunmuştur.

Ülkede nüfus çoğunluğuna rağmen, seçim bölgelerinin iktidar tarafından düzenlenmesi sonucunda Şiiler parlamentoda azınlıkta kalmaktadırlar (Karaağaçlı, 2011). Ayrıca yönetim Sünni nüfusu artırabilmek için diğer Körfez ülkelerinden ve Pakistanlılar arasından Sünni olan binlerce insanı vatandaşlığına almaktadır.

Bahreynliler, Mısır, Tunus ve Libya'daki devrimlerden etkilenerek daha önceki yıllarda yaptıkları gibi yine sokağa dökülmüşlerdir. Sonuç olarak Bahreyn'de yaşanan Arap Baharı sürecinde ülkede yaşanan olayların arkasında Bahreyn devleti, İran'ın olduğunu iddia etmiş ve olayları farklı bir boyuta taşıyarak ülkedeki iktidarını sağlamlaştırmıştır. Ancak İran'ın olaylara müdahil olması bir yana, esas Körfez ülkeleri Bahreyn halkının bastırılmasında hükümete destek olmuştur. Zira onların da en önemli çekincesi, halkın daha fazla demokrasi ve daha iyi bir ekonomi isteyerek harekete geçmesidir.

4.3.4 Filistin

Orta Doğu'daki en küçük devletlerden birisi olan Filistin de, Arap Baharından etkilenen ülkelerden bir tanesidir. Ancak bu etkilenme, diğer ülkelerden farklı olarak kısa süreli olmuştur. Batı Şeria'daki El Fetih ile Gazze'deki HAMAS'tan oluşan Filistin yönetimleri, kısa süreli de olsa Filistin halkını etkileyen bu süreçten çeşitli dersler çıkarmışlardır.

Hem El Fetih hem de HAMAS, gösterilerin kendilerine karşı ayaklanmalara dönüşmesinden korktuğundan bunları bastırmaya çalışmıştır. Esasen kendisini bir direniş hareketi olarak tanımlayan, hatta Arap Baharı gelmese bu gösterileri Filistin'e getirmesi beklenecek olan HAMAS'ın gösterileri bastırmaya çalışması dikkat çekici bir noktadır (Gün, 2013: 120).

Arap Baharı sırasında Filistin'de halkın ayaklanmasının perde arkasında yüksek işsizlik, kötü ekonomi, siyasi katılımın düşük bir seviyede olması ve artan yolsuzluk gibi Orta Doğu'nun kronik sorunları bulunmaktadır. Ancak ülkenin İsrail işgali altında olması nedeniyle bu ayaklanmalar diğer ülkelerdeki kadar uzun sürmemiştir. Ayaklanmaların kısa süreli olmasının bir başka nedeni de ülkede El Fetih ve HAMAS'ın arasındaki ayrılıklar nedeniyle pek çok insanın siyasetten uzaklaşmasıdır (Gün, 2013: 121). Bir başka neden de muhtemelen ülke insanının zaten yıllardır bir çatışma ortamında yaşamasından dolayı olayları daha yukarı çekmek istememesidir.

HAMAS ve El Fetih, ülkedeki gösteriler sırasında halk tarafından dile getirilen uzlaşma çağrılarına önem vermişse de, içeriden Filistin halkının ve dışarıdan da destekçi ülkeler olan Mısır ve Katar'ın baskılarına rağmen yapılan görüşmelerden sonuç alınamamış ve aradaki derin fikir ayrılıkları giderilememiştir.

Arap Baharı sırasında Filistin halkının talepleri, diğer ülkelerdeki aksine yönetimin devrilmesi değil, yönetimdeki El Fetih ve HAMAS gruplarının uzlaşmaları şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak hamilerini kaybeden (El Fetih için Mübarek ve HAMAS için Suriye yönetimi) bu gruplar, göstermelik olarak bir kısım görüşmelerde bulunmuşlarsa da, bu bölünmüşlüğü giderecek somut bir adım atılamamıştır.

4.3.5 Suriye

Arap Baharının belki de en çok etkilediği ülke Suriye olmuştur. 2011 başlarında diğer Arap ülkelerinde başlayan halk hareketleri ve gösteriler Suriye'ye de sıçramış ve Baas rejimine karşı gelişen halk hareketi, reform talepleri ve kitlesel yürüyüşlerle büyüyerek iktidarın muhalefeti şiddetle bastırma yoluna gitmesiyle silahlı isyana dönüşmüştür. Bundan sonrası ise Suriye için tam bir yıkım olmuştur.

Ülkeye dış güçlerin de müdahaleleri ile büyüyen iç savaş neticesinde, ilk gösteriler sırasında istenen demokratik haklar ve özgürlükler bir yana, 2016 itibariyle 400 binden fazla insan hayatını kaybederken (Aljazeera, 2016), savaştan kaçanların sayısı 4 milyon 840 bini geçmiştir. 7 milyon 600 bin Suriyeli de savaş yüzünden evlerini terk edip ülke içinde başka bir bölgeye kaçmak zorunda kalmıştır (UNHCR, 2016).

Suriye’de daha fazla hak ve özgürlük isteyen halkın gösterileri ile başlayan krizde, muhaliflerin içerisinde bulunan gruplardan bir tanesi de Suriye Müslüman Kardeşler teşkilatıdır.

1928’de kurulan Müslüman Kardeşler teşkilatının Mısır dışına çıktığı ilk yer Suriye’dir (Atay, 2012: 294). 1930’lardan itibaren Suriye’de faaliyetlerine başlayan örgüt, önceleri Fransız manda yönetimine karşı İslami bir düzen mücadelesi verirken, bağımsızlık sonrası dönemde de ülkeye hâkim olan laik ve sol yönetime karşı aynı mücadeleyi vermiştir. Dönem dönem ülkede faaliyetleri yasaklanan örgüt, son olarak 1976’da Hafız Esad’ın Lübnan iç savaşında Hristiyan Maruniler’e destek olmasıyla rejime karşı cihat ilan etmeye karar vermiştir. Bu tarihten sonra Suriye Müslüman Kardeşleri birçok silahlı eylem gerçekleştirmiş, ancak rejimin müdahaleleri çok sert olmuştur. Özellikle 1982’de Hama’da Müslüman Kardeşler öncülüğünde başlatılan ayaklanmayı rejim güçleri daha önce görülmemiş bir şiddetle, tam anlamıyla bir kitlesel katliama giderek bastırmıştır. Bazı kaynaklara göre 20 bin, bazılarına göre ise 40 bin insanın hayatını kaybettiği bu katliamdan sonra da olaylardan kurtulanların müebbet hapse mahkûm edilmesiyle birlikte Suriye’de Sünni-İslami muhalefet iyice susturulmuştur (Atay, 2012: 296-298).

Suriye’deki rejim, 1982’de Hama’nın topyekûn cezalandırılmasının ardından muhalefeti sindirmeyi başarmıştır. Ancak aradan geçen yıllar içerisinde aralarında Müslüman Kardeşlerin de bulunduğu Sünni muhalefet toplum içinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Ayhan, 2011: 37). Arap Baharı ile birlikte bu muhalefet tekrar harekete geçmiştir.

Hafız Esed'in ölümünden sonra oğlu Beşşar Esed'in iktidara gelmesiyle ülkede Müslüman Kardeşler kısmen rahat nefes almışlardır. Suriye'de Arap Baharı sürecinde, diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi yine en ön saflarda yer alan Müslüman Kardeşler, ülkedeki krizin iç savaşa dönüşmesi ve ülke dışı dinamiklerin de krize dâhil olmasıyla beraber, Mısır, Fas ve Tunus gibi diğer bazı ülkelerdeki gibi süreçten kazanan olarak çıkamamıştır.

Müslüman Kardeşler, Suriye'de iç savaşın henüz başlarında oluşturulan Suriye Ulusal Konseyi içerisinde de yer almaktadır. Ancak ülkede yaşanan iç savaş, siyasi çözüm ihtimalini ötelemiş durumdadır. Suriye Müslüman Kardeşlerini, seküler grupları ve diğer azınlık gruplarını barındırarak ülkedeki muhalifleri bir araya toplayan Suriye Ulusal Konseyi, kendisini Suriye halkının meşru temsilcisi olarak sunmasına rağmen, Suriye'deki krizin çok taraflı bir iç savaşa dönüşmesinden sonra etkinliği oldukça azalmıştır. Burada dikkat çeken bir başka nokta ise DAESH'in Suriye'de kendine alan açmasıdır. Arap Baharının ülkede başarılı olamamasından sonra, yaşanan iç savaş sırasında Esed'in Suriye'nin bir bölümünde kontrolü kaybetmesinin neticesinde DAESH kendisini hem geliştirmiş hem de örgüt hareket ve etki alanını genişletme fırsatını bulabilmiştir.

4.3.6 Arap Baharı ve ABD

Bazıları için Arap halkının sesi ve İslami değerlerin simgesi olarak görülen, bazıları için ise 'kuzu postuna bürünmüş bir kurt' gibi demokrasiyi tehdit eden Siyasal İslam'ın yükselişi olarak görülen Müslüman Kardeşler, aslında başlangıçta Arap Baharını temkinli bir şekilde karşılamıştır. Müslüman Kardeşler, bu devrimler sırasında bulundukları ülkelerdeki hükümetlerin göstericilere bir misilleme yapması korkusuyla çekimser kalarak gösterilerin ilk zamanlarında doğrudan rol oynamamışlarsa da, bundan sonra bulundukları ülkelerde yönetimde söz sahibi olmaya çalıştıkları görülmüştür (Demir, 2012: 140).

Müslüman Kardeşler'in ön plana çıkmayı başardığı Arap Baharı sürecinde, Orta Doğu'da yaşanan iktidar mücadeleleri, hiç kuşkusuz bölgeyi yakından izleyen ABD başta olmak üzere bölgede çıkarı olan Rusya, İngiltere ve Fransa gibi güçler tarafından

dikkatle izlenmiştir. Dünyanın en önemli enerji kaynaklarının bulunduğu bölgede dengeleri değiştirebilecek gelişmeler yaşanırken, ABD ve diğer güçler, önceleri ‘bekle ve gör’ politikası takip etmiştir. Bu konuda bazı kaynaklar, özellikle küresel jandarma ABD’nin olayları önceden okuyamadığını ve bu yüzden de ‘çekingen’ bir tutum sergilediğini ifade etmektedir. Diğer bazı kaynaklar ise Başkan Obama’nın, bu şekilde bir politika izleyerek halefi Bush’un aksine diplomatik yollarla ABD’nin hem zamanla halk nezdinde kaybolan prestijini yeniden kazanmak, hem de görünür askeri varlığının maliyetini azaltmak amacıyla askeri müdahaleyi öteleyen, daha ihtiyatlı bir politika benimseyen ve bu arada Bush döneminin saldırgan politikaları sonucu dünyada ciddi imaj kaybına uğrayan ABD’nin imajını da düzeltmeye çalıştığını ifade etmektedir (Göngen, 2014: 2).

Arap Baharı sırasında Müslüman Kardeşler teşkilatının yükselişinde, ABD’nin izlediği dış politikasının da etkisi olmuştur. Zira Bush’un ABD’yi dünyada yalnızlaştıran, güvenlik merkezli ve güce dayanan realist çizgideki dış politikalarının aksine, ondan sonraki ABD başkanı Obama döneminde dış politika ilkelerinde köklü bir değişim olmuştur. ABD, Obama döneminde uluslararası kurumları dışlamayan, ABD’nin kötü imajını düzeltmeyi dış politikanın öncelikleri arasında gören, bu bağlamda insan haklarına önem veren ve askeri seçeneği en son seçenek olarak değerlendirerek diplomasiye önem veren bir dış politika izlemektedir (Akgün, 2012). Obama yönetimi Arap Baharı sürecinde Orta Doğu’daki ülkelerde yaşanan yönetim değişikliklerini, kendi kırmızı çizgilerine dokunmadığı sürece uzaktan izlemeyi tercih etmiştir. Libya, Suriye ve Yemen dışında kalan ülkelerde ABD’nin tavrı bu şekilde olmuştur. Yalnızca bu üç ülkede yaşanan gelişmelere karşı ABD askeri seçeneği değerlendirmiştir.

Yüz yıla yakın bir geçmişi bulunan uluslararası bir sivil toplum kuruluşu olan Müslüman Kardeşler teşkilatının özellikle Arap Baharı sonrasında Orta Doğu’da birçok ülkede siyasal iktidara gelmesi bir tesadüf değildir. Bu konuda ABD’nin bu süreçte Müslüman Kardeşleri doğrudan desteklediğine dair somut deliller bulunmamaktadır. Ancak ABD, sürece müdahil olmayarak ‘bekle – gör’ politikası izlemiş ve bir şekilde bu ülkelerde iktidara Müslüman Kardeşlerin gelmesine zımnen müsaade etmiştir. Mısır

örneğinde olduğu gibi Müslüman Kardeşlerin icraatları ABD'nin kırmızı çizgileriyle çakıştığında ise, ABD'nin bu tavrı değişmiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Arap Baharı sürecinde Müslüman Kardeşlerin yükselmesi ile ABD, kendisi için uygun olabilecek alternatif bir modeli denemiştir denebilir. Bu, Mısır'da tutmamış; ama sözcüleri Fas'ta yine Müslüman Kardeşler ekolünden gelen bir siyasi parti bunu başarmıştır.

SONUÇ

İbn Haldun'un da belirttiği gibi "Coğrafya kaderdir". İnsan, yaşadığı coğrafyadan bağımsız değildir. İnsan için geçerli olan bu durum, yapıtaşı insanlar olan toplumların da kaderidir. Montesqueieu'ya göre de bir ülkedeki iklimin ve coğrafi koşulların, yasalar ve siyasal davranışlar üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır.

Orta Doğu coğrafyası denince akla ilk gelen şey İslam dinidir. İslam dininin burada doğup buradan dünyaya yayılması, kutsal mekânlarının burada bulunması gibi nedenlerle bölge ile İslam dini adeta özdeşleşmiştir. Ancak son yıllarda bölge merkezli yaşanan gelişmeler nedeniyle dünya genelinde akla ilk gelen şey İslam olmayıp, ne acıdır ki artık şiddet ve terör akla gelmektedir. Esasında buna neden olan şey, İslam'ın yalnızca bir tek yorumu olmaması, farklı coğrafyalardaki toplumlar nezdinde farklı uygulamalar ve yorumlarının bulunmasıdır. Bu yorumlar arasında Anadolu'da yaşanan Hanif anlayış gibi son derece ılımlı; modern dünya ile entegre olabilen; akla, bilime, sanata değer veren; farklı düşüncelere saygılı örnekler bulunmaktadır. Ancak bunun tersine dışa kapalı; özellikle tarihi faktörlerin de etkisiyle modern dünyaya adeta düşman; akla, bilime, sanata karşı; kendisinden başka diğer tüm İslami yorumları tekfir ile itham eden Selefi yaklaşımlar da mevcuttur. Selefi akımın doğasındaki radikalliğin bir tezahürü olarak ortaya çıkan ve Batılı güçlerce yıllarca kullanılan terör, bugün yalnızca Orta Doğu bölgesinin değil, geline nokta dünyanın da önemli bir sorunudur.

Belki de tarih boyunca Orta Doğu coğrafyasının birikimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan Selefi anlayış, bölgenin dış dünya ile irtibatını zayıflatan, bölgeyi modern dünyadan koparan; eğitimde, sanatta, bilimde ve hayatın daha birçok alanında modern dünyanın çok gerisinde kalmasına neden olan bir akımdır. Hatta bazı tarihçilere göre en zirvede olduğu dönemlerde sarayına ve medreselerine bu düşüncenin hâkim olması, Osmanlı Devleti'nin de zirveden aşağı doğru gerilemesine ve sonunda yıkılmasına neden olmuş önemli bir faktördür.

Orta Doğu'da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden sonra Batılı güçler bölgede bir sömürge düzeni kurmuşlardır. I. Dünya Savaşı sonrasında bölgede sömürgecilik karşıtı, milliyetçi bir siyaset fikri yayılmaya başlamış, ancak bu çabalar II. Dünya Savaşı'ndan sonra meyvesini vermeye başlamıştır. Orta Doğu'da, son iki yüzyıldaki tecrübelerin neticesinde Batı kültürüne karşı Postkolonyal bir önyargı bulunmaktadır. Bu önyargılar neticesinde önce seküler Arap milliyetçiliğini savunan Baas hareketi öne çıkmıştır. 1945-1962 arası dönemde bölgedeki birçok ülke bağımsızlığına kavuşmuş, ancak bu dönemde yükselişe geçen Arap milliyetçiliği de bölgedeki yaralara bir çare olmamıştır. Soğuk Savaş döneminde iktidara sol görüşlü Baas hareketlerinin gelmesi, diğer dini akımların zamanla baskı altında radikalleşmesine neden olmuştur. 20. yüzyılın sonlarına doğru ise bölgedeki sorunların, geri kalmışlığın müsebbibi olarak görülen modern dünyaya karşı başta Selefilik olmak üzere radikal dini akımlar gelişmeye başlamıştır.

Radikalizmin Orta Doğu'da hızlı yayılmasında, bölgenin birçok yönden dünyanın en geri kalmış ve çatışma riskinin en yüksek olduğu bölgesi olması etkili olmuştur. Bölgedeki birçok ülkede özgür genel seçimler, bağımsız yargı, erkler ayrılığı, siyasal partiler, sivil toplum, özgür medya gibi demokrasinin olmazsa olmaz kurumlarının varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu da bölgenin geri kalmasında, sorunların aşılamamasında ve insanların bu çaresizlik durumu ve kısır döngü neticesinde radikal akımlara kaymasında etkili olan bir başka nedendir.

Bölgede kurumsallaşmış, temsili, seküler bir ulus devlet sistemi bulunmamaktadır. Bu yüzden bölgedeki yarı teokratik, monarşik, otoriter-totaliter rejimler sözde ulusal güvenlik ve çıkarlarını korumak için dini radikal unsurlar bizzat bu rejimlerce kullanılmaktadır. Ayrıca bölgede kontrol sağlamak isteyen dış güçler de bu radikal akımlar vasıtasıyla bölgeyi istikrarsızlaştırarak kaosa neden olmakta ve böylece bölgeye müdahaleleri de kolaylaşmaktadır.

Orta Doğu coğrafyasının bir gerçeği olan Selefilik'in etkilerini bölgesel, küresel ve teorik düzlemlerde ele almak gerekirse, aşağıdaki sonuçlar karşımıza çıkacaktır:

Selefilik'in Orta Doğu'ya etkileri konusuna bölgesel düzlemde bakmak gerekirse, öncelikli olarak ilk göze çarpan şey Vahhabilik ve Müslüman Kardeşlerin etkinlikleridir. Orta Doğu, birçok bağımsız değişkenin etkisinde kalan karmaşık bir coğrafyadır. Bölgede son dönemde Vahhabilik ve Müslüman Kardeşler akımları ön plana çıkmıştır. Bu iki akımın ortak özelliği, yansımaları çok farklı olmakla beraber Selefi düşünceden etkilenmiş olmalarıdır. Hatta Seyyid Kutub örneğinde olduğu gibi bazı ortak isimlerin varlığı da bu iki akımın aynı kaynaklardan beslendiğinin bir göstergesidir. Her ne kadar Suudiler Mısır'da Mursi'ye karşı yapılan darbeyi desteklemiş olsalar da, bu durum, iki akımın temelde aynı kaynaktan beslenmiş olduğu gerçeğini değiştirmez.

Orta Doğu'da özellikle son yıllarda yaşanan gelişmeler mercek altına alındığında, bu gelişmelerde Selefilik'in iki önemli kolu olan Vahhabilik ve Müslüman Kardeşler ekollerinin etkili oldukları görülmektedir. Vahhabilik ve Müslüman Kardeşler akımları, aslında aynı Selefi köklerden beslenen, ancak günümüzde birisi daha radikal, diğeri ise daha ılımlı bir yaklaşım olarak karşımıza çıkan akımlardır.

Müslüman Kardeşler, Hanbeli – Maliki bir çizgide yer alan ve ortaya çıktığı bölge olan Mısır'dan daha çok Maliki mezhebinin yaygın olduğu Kuzey Afrika ülkelerinde yayılma alanı bulmuş, ılımlı Selefi bir akımdır. Vahhabilik ise Arap yarımadasının merkezi olan Necid bölgesinde ortaya çıkmış ve bugün yalnızca Hanbeli mezhebinin yaygın olduğu Suudi Arabistan ve bazı Körfez ülkelerinde kabul gören bir yorumdur. Günümüzde İslam dünyası içerisinde radikal bir söylem ile teröre kayan örgütlerin neredeyse tamamı Hanbeli-Vahhabi çizgidedir. Daha ılımlı bir akım olan Müslüman Kardeşlerde ise kurucu lider Benna'nın şiddete karşı duruşunun genel olarak korunduğu, ancak özellikle Seyyid Kutub'un sert söylemleri neticesinde 1970'li yıllardan itibaren silahlı mücadeleye kayan kolların da bulunduğu görülmektedir.

Müslüman Kardeşler hareketi, Arap âleminin siyasal yaşamının son yüzyılına damgasını vurmuş çok önemli bir harekettir. Özünde İbn Teymiye'nin fikirlerinin biraz yumuşatılıp siyaset arenasına uyarlanması şeklinde ifade edilebilecek bir akım olan Müslüman Kardeşler hareketi, birçok İslam ülkesinde "Siyasal İslam"ın

şekillenmesinde en etkili akım olarak göze çarpmaktadır. 1928'deki kuruluşundan bu yana Fas'tan Malezya'ya kadar çok geniş bir coğrafyada etkili olmuş olan bu hareket, bu ülkelerde iktidara gelerek Selefi İslam anlayışını yeniden canlandırmayı hedeflemiştir. Demokrasinin henüz yerleşemediği İslam coğrafyasında siyasi arenada verilen bu mücadele, nihayetinde Arap Baharı süreci ile bazı ülkelerde teoriden pratiğe geçirilebilmişse de, bu çok kısa ömürlü olmuştur.

Müslüman Kardeşler, İbn Teymiye'nin dini "cihat ve namaz"a indirgeyen söylemlerini ilke edinir. Ancak kurucuları Hasan el Benna'nın çabalarıyla cihat kavramının içeriğini yumuşatarak silahlı mücadele yerine toplumsal siyasi mücadeleyi esas alır. Amaca giden yolda siyasal iktidar bir araç olup, esas amaç dinin toplum genelinde en saf halinde yaşanmasıdır. Müslüman Kardeşler hareketine getirilen belki de en önemli eleştiri, dini siyasallaştırmaları üzerinedir.

Müslüman Kardeşler, Arap Baharı sürecinde kısa süreli bir yükselişe geçmiş ve bazı ülkelerde iktidara gelmiştir. Ancak özellikle Mısır'da Devlet Başkanı seçilen Muhammed Mursi'nin iktidara geldikten sonra İsrail karşıtı politikalar ve söylemleri, İran ile ilişkilerin normalleştirilmesi çabaları gibi Batılı ülkeleri tedirgin eden politikalar izlemesi, kısa sürede kredisini tüketip bir darbe ile iktidardan aşağı edilmesine neden olmuştur. Müslüman Kardeşler, bundan sonra diğer ülkelerde de popülaritelerini yavaş yavaş kaybetmeye başlamışlardır.

Müslüman Kardeşler teşkilatının bundan sonra Orta Doğu ülkelerinde süreklilik kazanabilmek için yapması gereken şey, "Muhafazakar Demokrat" bir çizgide siyaseti sürdürmektir. Ulusal siyasette diğer siyasi partiler kadar tecrübeleri bulunmayan bu akım, bir sivil toplum kuruluşu olarak aslında çok başarılı bir teşkilat iken, konu siyaset olunca dini-sosyolojik bir akım olarak zaman zaman tepkisel bazı çıkışlar yapabilmektedir. Mısır'da Mursi'nin çok kısa bir sürede kredisini tüketmesi, ancak bu şekilde açıklanabilir.

Bu noktada Tunus'taki Nahda hareketinin lideri Raşid Gannuşi'nin yaptığı "Siyasi faaliyetlerde uzmanlaşan bir parti olmaya doğru gidiyoruz. Siyasal İslam'ı geride

bırakıp demokratik İslam'a geçiyoruz. Artık siyasal İslam'ı temsil etme iddiasını taşımayan Müslüman demokratlarız" açıklaması, belki de bundan sonraki dönemde Müslüman Kardeşler teşkilatının geneline örnek olabilecek bir adımı anlatmaktadır. Ayrıca Recep Tayyip Erdoğan'ın 2011'deki Mısır ziyaretinde "Laiklik din düşmanlığı değildir. Laiklikten korkmayın. Umarım ki Mısır'da yeni rejim laik olacaktır. Umuyorum ki benim bu açıklamalarımın sonra Mısır halkının laikliğe bakışı değişecektir." şeklindeki açıklamaları, Müslüman Kardeşler'in seküler bir laiklik anlayışını kabullenmeleri adına önemli bir adımdır ki, bu da esasında İslam'ın da özünde olan "kimseye dini konularda baskı yapmama" ve "inancı ne olursa olsun herkese adil davranma" ilkeleri ile doğrudan ilintilidir.

Orta Doğu'da Selefilik'in bir diğer önemli kolu ise radikal bir akım olan Vahhabilik'tir. Suudi Arabistan'ın son üç yüzyılına damgasını vuran bu radikal mezhep, 1980'li yıllarda Sovyetler Birliği'ne karşı savaşılan mücahit gruplar ile birlikte adını duyurmaya başlamıştır. Sovyetlerin çökmesinden sonra ABD'nin kontrolünden çıkan silahlı ve savaş deneyimi olan radikal gruplar, bu sefer namlularını Batı'ya karşı çevirmişler ve bunun neticesinde terör kavramı dünyanın gündemine gelmiştir. Ancak bu teröristlerin, yaptıkları eylemleri bir cihat olarak görmeleri ve Batılı medya organları tarafından dünyaya da konunun taraflı bir şekilde lanse edilmesi sonucunda, -maalesef- "terör" ile "İslam" kavramları bugün beraber kullanılır hale gelmiştir.

Selefilik'in kurucusu olarak sayılan Ahmet bin Hanbel'in tutucu söylemleri, daha sonraki yüzyıllarda İbn Teymiye ile daha da sertleşmiş, nihayet Muhammed bin Abdulvahhab'ın söylemleri ile Vahhabilik ortaya çıkmıştır. Bırakın diğer dinleri, İslam dini içindeki diğer mezhepleri dahi küfür ile itham eden bu radikal mezhep, bugün dünyanın başına bela olan birçok terör örgütünün kurulmasına zemin hazırlamıştır. El Kaide ve DAESH gibi birçok terör örgütünün kurucuları ve kurmay kadroları incelendiğinde, bunların tamamına yakınının Vahhabi olduğu görülecektir.

İslam dini gibi akla, mantığa ve bilime önem veren; barış ve kardeşliği esas alan bir din sayesinde bir araya gelerek dünya tarihinin en önemli medeniyetlerinden bir tanesi olan İslam Medeniyetinin kurulmasında çok büyük payı olan Arap milleti; kendilerini

“cahiliye” adetlerinden ve her türlü bağınazlıktan kurtaran ve onlara önemli bir medeniyet kurduran İslam dinini, İslamiyet öncesi dönemden kalan kendi gelenekleri ile aslından uzaklaştırmışlar ve sonuçta da ortaya çıkan Selefi anlayış çerçevesinde medeni dünyadan uzak; akıl, mantık, bilime ve her türlü kültür ve sanata karşı; son derece radikal ve bağınaz bir din anlayışına sahip olmuşlardır.

Günümüzde İslam dünyası geçmişte Avrupa’nın yaşamış olduğuna benzer bir “Orta Çağ” dönemi yaşamaktadır. Bunun belki de en önemli nedeni, bilimde, sanatta, ekonomide ve hayatın her alanında gelişimin önünü kapatan bir din anlayışına sahip olması yatmaktadır. Bu noktadan bakıldığında da her ne kadar Marx bunu tüm dinler için söylemiş olsa da, aslından uzaklaşmış, düşünmeyi ve sorgulamayı reddeden bir din anlayışının afyondan farkı olmadığı söylenebilir.

İkinci olarak Orta Doğu’da Selefilik konusuna küresel düzlemde bakacak olursak, karşımıza Orta Doğu’nun stratejik önemi çıkmaktadır. Orta Doğu, dünyadaki enerji kaynaklarının merkezi olması hasebiyle, dünyanın hali hazırda en stratejik coğrafyasıdır. Sanayileşmiş birçok dünya devleti, enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü buradan sağlamaktadır. Bölgeye hâkim olan güç, enerji piyasasını da kontrolü altında tutacaktır. Bu yüzdendir ki Orta Doğu’ya hâkim olan, dünyaya da hâkim olmaktadır.

1945 sonrası dönemde Orta Doğu’da hâkim olan güç büyük ölçüde ABD olmuştur. Karşı cephedeki Sovyetler Birliği ve Sovyetlerin varisi olan Rusya’ya karşı bölgedeki birçok ülkenin hamiliğini (!) üslenen ABD, bölgedeki onlarca üssü ve binlerce askeri ile ve ayrıca bölgedeki müttefikleri aracılığı ile istediği politikaları sürdürmektedir. Burada dikkat çeken nokta ABD’nin aslında Orta Doğu’daki enerji kaynaklarına kendisi adına ihtiyaç duymamasına rağmen, buradaki enerji ticaretini elinde tutarak dünya enerji piyasalarını kontrol altında tutmasıdır. Bu ticareti yönlendirmesi sayesinde ABD’nin para birimi olan dolar rezerv para olma karakterini sürdürmekte ve ABD bu sayede ekonomik gücünü sürdürebilmektedir. Kısaca “petro-dolar” olarak nitelenen kavram, ABD’nin ekonomik bir dev olma özelliğini sürdürmesi bakımından en önemli unsurdur.

ABD, Orta Doğu'daki hâkimiyetini yalnızca askeri gücü ile değil, aynı zamanda müttefikleri sayesinde de sürdürmektedir. Bu noktadan İsrail, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri, ABD için en önemli müttefiklerdir. 1979 İslam Devrimi'ne kadar İran da bu müttefikler arasında bulunmasına rağmen, devrim sonrası İran, ABD için bölgedeki en önemli tehdit haline gelmiştir.

Arap Baharı ile birlikte Orta Doğu'daki birçok ülkede demokrasi rüzgârları esmeye başlamıştır. Bu süreçte, Obama doktrini ile ılımlı bir yol izleyen, diplomasiyi öne çıkaran ve güç kullanmayı en son tercih olarak seçen ABD yönetimi, kurulduğu 1928'den bu yana birçok Orta Doğu ülkesinde siyaset sahnesinde mücadele veren Müslüman Kardeşlerin birçok ülkede iktidara gelmesine önceleri ses çıkarmamıştır. ABD bu süreçte "bekle-gör" politikası izlemeyi tercih etmiştir. Ancak zamanla -Mısır örneğinde olduğu gibi- bazı ülkelerde iktidara gelen Müslüman Kardeşler temsilcilerinin, ABD'nin -İsrail örneğinde olduğu gibi- çıkarlarına ters politikalar üretmesi karşısında bu yeni yönetimlerin aleyhine dönmüştür. Burada ABD'nin edilgen bir politika izleyip olaylara müdahil olmamasının esas nedeni, aslında Obama doktrini çerçevesinde Orta Doğu ülkelerinin daha demokratik yönetimlere sahip olması ve bu yolla da dünya ile entegre olmaları beklentisidir. Bu sayede sisteme uyum sağlayacak bir Orta Doğu, hem daha rahat kontrol edilebilecek, hem de terör ve benzeri tehditler ortadan kalkabilecektir.

Bir dönem "ılımlı İslam" olarak ifade edilen projenin, ABD eliyle değil de kendiliğinden gerçekleşme ihtimalinin ortaya çıkması, ABD'yi kısa süreliğine de olsa umutlandırmıştır. Ancak ılımlı da olsa kökeni Selefi bir İslam anlayışına dayanan Müslüman Kardeşlerin getireceği demokratik anlayışın, ABD'nin ve Batının istediği standartlarda bir demokrasi modeli sunması da şüphelidir.

Orta Doğu'da İngilizlerin sayesinde bugün bir devlet olarak var olan Vahhabilik, İngilizlerden sonra bölgeyi büyük oranda kontrol eden ABD için de önemli bir unsurdur. Öncelikle Vahhabi Suudi Arabistan, İsrail'den sonra ABD'nin bölgedeki en önemli stratejik ortağıdır. Özellikle petrole dayalı bu ortaklık, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ile birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Bu

dönemde Selefiliğin en sert ve radikal yorumu olan Vahhabilik, ABD tarafından önce Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılmıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber, çoğunluğu Vahhabi-Selefi olan bu savaşçılara ABD sırtını dönmüş ve gelinen noktada bu silahın namlusu ABD ve Batı'ya doğru dönmüştür.

1979 yılında İran'da yaşanan İslam Devrimi ile önce İran ABD'nin güdümünden çıkmış ve sırtını ABD'nin bu dönemdeki en önemli düşmanı olan Sovyetler Birliği'ne yaslamıştır. ABD, özellikle Sovyetlerin dağılmasından sonra İran'ı hedef tahtasına oturtmuştur. Önce Irak'ı yaklaşık on yıl süren İran-Irak savaşında İran'a karşı desteklemiştir. Soğuk Savaş sonrasında da kökü tarihin derinliklerine dayanan Selefi-Şii nefretini yeniden canlandırarak İran'ın bölgede genişlemesini durdurmuştur.

Özellikle son yıllarda başta Suudiler olmak üzere Körfez ülkelerinin silahlanmaya yaptığı korkunç harcamalar, bölgede suların yeniden ısınacağına bir göstergesi gibidir. Bölgede yaşanacak bir Selefi-Şii savaşı, hiç kuşkusuz en çok İran'ın zayıflamasını ve hatta Irak ve Suriye gibi merkezi otoriteyi kaybederek topraklarında daha küçük birkaç devletin ortaya çıkmasını isteyen ABD ve İsrail'in işine gelecektir.

Üçüncü olarak teorik açıdan meseleye yaklaşacak olursak, Orta Doğu coğrafyasında yaşanan olayların izahında Tarihsele Sosyoloji yaklaşımının diğerlerinden daha geçerli olduğu görülmektedir. Bölgedeki birçok anlaşmazlık ve çatışmanın tarihsel köklerine inmeden, bölge coğrafyasında yaşayan insan topluluklarını, sosyal yapıları anlamadan yaşanan sorunların çözülmesi bir yana, anlaşılması dahi mümkün değildir.

19. yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi ile birlikte enerjinin merkezi ve ticaret yollarının kesiştiği nokta olan Orta Doğu'nun öneminin artması ile birlikte bölgeye Batılı güçlerin yerleşmesi sonrasında işgal altındaki İslam ülkelerinde radikal fikirler yayılmıştır. Bu sarsıntılı dönemde yükselişe geçen fikir akımlarından bir tanesi de Selefi akımdır. Uluslararası camia, Orta Doğu'da yaşanan olayları anlamada ve sorunlara çözüm üretmede aciz kalmaktadır. Zira uluslararası camia, Orta Doğu'ya Batı'nın değerleri ve kendi bakış açılarıyla bakmaktadır. Bu ise sorunları algılamayı güçleştirmektedir. Bölgede yaşananları izah etmede, Batı tandanslı mevcut Uluslararası İlişkiler teorileri

yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden özellikle Tarihsele Sosyoloji yaklaşımı çerçevesinde bölgede sorun olan fikir akımları önce tanımlanmalı ve bu sayede yaşananlara bir teşhis konmalıdır. Ardından da çözüm olabilecek alternatifler ortaya konmak suretiyle bölgede artık kronikleşmiş olan ve etkileri bölge sınırlarını aşarak tüm dünyayı sarmaya başlayan sorunlar çözümlmelidir.

Bu çalışmada Selefiliğin bölgedeki en önemli iki yorumu ele alınmıştır. Ancak, Selefi anlayış genel olarak “Sünnilik” adı verilen Şia harici tüm İslam anlayışlarını etkilemiştir. Günümüzde İslam dünyasının içinde bulunduğu durumun en önemli sebebi olarak, esasında insanları düşünmeye, sorgulamaya, araştırmaya ve bu sayede kendisini ve doğayı tanıyıp bu yolla Yaradani’nı daha iyi tanıyabilmeye önem veren bir din olan İslam’ın aslından uzak bir şekilde Selefilik anlayışı çerçevesinde yaşanması gösterilmektedir. Selefi anlayışın özünde yer alan “sükût, imsak, marifet ehline teslim” gibi düşünmeyi ve sorgulamayı, daha doğrusu aklını kullanmayı reddeden yaklaşım neticesinde günümüzde gelinen noktada, Orta Doğu coğrafyası dünyanın en geri kalmış bölgelerinden bir tanesi haline gelmiştir. Orta Doğu’da gelişimin önünü tıkayan Selefiliğin ortaya çıkardığı boşluğu da, yine bu akımın bir meyvesi olan radikal fikirler doldurmuştur. Netice olarak gelinen noktada ise bir avuç Selefinin yapmış olduğu terör eylemleri, İslam dünyasının geneline ve hatta İslam dinine atfedilmiştir.

Orta Doğu’da Selefiliğin panzehri, ancak Selefiliğin zıddı olan bir fikir akımı olabilir. Bu ise akılı, rasyonaliteyi, güzel ahlakı öngören ve bilimde, kültürde, sanatta, sporda ve hayatın her alanında gelişimin önünü açan bir din anlayışı ile olabilir. Bu noktadan Anadolu’da yaşanan ve diğer tüm İslam ülkeleri ile kıyaslandığında modern dünya ile daha uyumlu, daha entegre ve gelişime açık bir din anlayışı, yani Hanif İslam anlayışı, diğer İslam ülkelerine bir model olabilecektir. Akla, düşünmeye ve sorgulamaya önem veren ve modern dünya ile kolayca entegre olabilecek bir İslam anlayışı, Selefiliğin bölgede bıraktığı yaraları sarmaya yardımcı olacaktır. Aksi halde Orta Doğu, zengin enerji kaynakları devam ettiği müddetçe dış merkezli karışıklıklar yaşamaya devam edecek, enerji kaynakları tükendiğinde veya önemini yitirdiğinde ise tamamen kendi haline bırakılıp kaderine terkedilecektir.

Bu noktada, Orta Doğu ülkelerinin ihtiyaç duyduğu şey, demokrasinin olmazsa olmazları olan özgür siyasi partiler ve katılım, seçimler ve temsil, sivil toplum kuruluşları, özgür basın ve hukukun üstünlüğü gibi kurum ve ilkeleri yaşatabilmektir. Yine yukarıda ifade edildiği gibi din ile sosyal hayatın ve devlet kurumlarının uyumlu ve birbirine müdahale etmeden bir arada yaşayabilmesi, yani seküler bir laiklik anlayışı da, bölgenin gelişimi için hayati bir önem arz etmektedir.

Son olarak ifade etmek gerekirse, Orta Doğu'da yaşanan kaosu bitmesi ve bölgeye huzur gelebilmesi için, bölgede yaşayan insanların, dış müdahaleleri aşarak kendi kaderlerini kendilerinin belirleyebilmesi gerekir. Bunun için de bölgede eğitim seviyesinin yükselmesi, ekonominin gelişmesi, bölgede sosyal hayatın gelişerek bilimin, sanatın ve sporun her dalında bölge insanının ilerlemesi gerekir. Bu ise, yüzyıllar boyunca akla, düşünmeye, sorgulamaya önem vermeyen, kendisinden başka tüm fikirleri reddederek bu fikirleri üreten insanları tekfir eden radikal Selefi din anlayışının yerine, daha ılımlı, daha makul, akla ve düşünmeye önem veren, diğer dinlerle ve yorumlarla barışık bir din anlayışının bölgede hâkim olması ile ancak mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Demet Şefika; (2007) "İslamcı İdeoloji ve İslamcı Hareketler Ekseninde Orta Doğu", *ICANAS 38 Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 1, s. 1-26.
- ACAR, Sadık; (1992), "Orta Doğu'nun Dünya Ticareti Bakımından Önemi ve Körfez Bunalımı Sonrası Beklentiler", *D.E.Ü. İ.İ.İ.F. Dergisi*, Yıl: 7, Sayı:1, s. 147-154.
- ACUN, Can; (2014), "Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (DAEŞ)", *SETA Perspektif*, Sayı: 53, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140616184404_neo-el-kaide-isid-pdf.pdf, Erişim: 20.03.2016.
- ACUN, Can ve AKKAYA, Gülşah Neslihan; (2014), "Selefilik ve İhvan Ekseninde Körfez Ülkelerinin Mısır Politikası", *SETA Analiz*, Sayı: 77, <http://setav.org/tr/selefilik-ve-ihvan-ekseninde-korfez-ulkelerinin-misir-politikasi/analiz/14359>, Erişim: 23.05.2016.
- AHMED, Aziz; (1990), *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam*, Çev., Ahmet Küskün, Özdemir Basımevi, İstanbul.
- AKÇURA, Yusuf; (2010), *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. XIX. Asırlarda)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- AKDOĞAN, İsmail; (2013), "Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi", Editörler: İNAT, K. ve ATAMAN, M., *Orta Doğu Yıllığı 2012*, Açılım Kitap, İstanbul, s. 463-482.
- AKDOĞAN, İsmail; (2015), "Suudi Arabistan'ın Suriye Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Yıl: 7, Sayı: 66, s. 22-25.
- AKGÜN, Birol ve Gökhan Bozbaş; (2013), "Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Yıl:-7, Sayı-14, s. 1-38.
- AKGÜN, Birol; (2012), "ABD'nin Suriye Politikası", Editör: AKGÜN, B., *Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Stratejik Düşünceler Enstitüsü, SDE Uluslararası İlişiler Program Koordinatörlüğü, s. 10-15.
- AL ARABIYA; (2012), "Egypt's Women Urge MPs not to Pass Early Marriage, Sex-After-death Laws: Report", 25.04.2012; <http://english.alarabiya.net/articles/2012/04/25/210198.html>, 27.04.2016.

ALAKEL, Murat ve A. Safa Yıldırım, (2014), “11 Eylül Sonrası ABD’nin Irak İşgali Sürecinde Hegemonya-Emperyalizm Tartışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 8, s. 135-165.

AL JAZEERA; (2015), “Libya’da ‘tarihi’ anlaşma”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/libyada-tarihi-anlasma>, Erişim: 20.05.2016.

AL JAZEERA; (2016), “Syria death toll: UN envoy estimates 400,000 killed”, <http://www.aljazeera.com/news/2016/04/staffan-de-mistura-400000-killed-syria-civil-war-160423055735629.html>, Erişim: 25.04.2016.

ARI, Selçuk ve Okan Arslan; (2005), *Uluslararası İlişkiler ve Din, Tanrı Tarafsız mı?* , Platin Yayıncılık, Ankara, s. 202.

ARI, Tayyar; (2008), *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 4. Baskı, Mkm Yayıncılık, Bursa.

ARI, Tayyar; (2008), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 7. Baskı, Mkm Yayıncılık, Bursa.

ARI, Tayyar; (2013), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya ve İşbirliği*, 8. Baskı, Bursa.

ARI, Tayyar; (2015), “Yemen’de Arap Baharından Husi Darbesine: Bir Demokrasi Denemesinden Başarısız Devlete mi?”, *SDE Bakış*, No: 8, Mart, [http://www.tayyarari.com/download/Yemen'de%20Husi%20Darbesi\(1\).pdf](http://www.tayyarari.com/download/Yemen'de%20Husi%20Darbesi(1).pdf), 9 Kasım 2015.

ATAMAN, Muhittin; (2009), “Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok-Taraflı Birlikteliğe”, *Ortadoğu Analiz*, Yıl: 1, Sayı 9, s.72-81.

ATAY, Tayfun; (2012), *Din Hayattan Çıkar*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

AYHAN, Veysel; (2009), “Yemen’de İç Savaş: Aktörler, Amaçlar ve Bölgesel Etkiler Bağlamında Bir Analiz”, *Ortadoğu Analiz*, Yıl: 1, Sayı: 10, s. 41-50.

AYHAN, Veysel; (2011), “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Reform ve Devrim Kışkıracındaki Esad Rejimi”, *Ortadoğu Analiz*, Yıl: 3, Sayı: 29, s. 27-40.

AZZAM, Abdullah; (2006), *Müslüman Halkın Cihadı*, Vera Yayınları, İstanbul.

BARRETT, Richard; (2014), “The Islamic State, The Soufan Group Publications”, <http://soufangroup.com/wp-content/uploads/2014/10/TSG-The-Islamic-State-Nov14.pdf>, 20.11.2015.

BAŞKAN, Birol; (2013), “Körfez’in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler”, *Akademik Orta Doğu*, Yıl: 7, Sayı 2, s. 39-63.

BAYAR, Yusuf Hikmet; (1957), *Türk İnkılap Tarihi*, III.cilt, Ankara.

BİÇER, Ramazan; (2015), “DAEŞ Düşünce Yapısının Teolojik Arka Planı”, *Kelam Araştırmaları*, Yıl: 13, Sayı:1, s. 1-11.

BİNGÖL, Oktay; (2013), “Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XIII/2, s.25-49.

BODUR, H. Ezber; (2003), “Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:1, Sayı: 2, s.7-20.

BOZKURT, M. İlyas; (2014), *Mukaddime*, Revizyon Medya, Bursa.

BOZKURT, M. İlyas; (2015), *İnhiraf –Kırılma- 2: İslam Mezheplerinin Analizi*, 2. Baskı, Revizyon Medya, Bursa.

BOZKURT, M. İlyas; (2016), Selefiliğin Tarihsel Gelişimi ve Felsefi Altyapısı, *TESAM Akademi Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 1, s. 9-52.

BP; (2015), “Statistical Review of World Energy”, <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf>, 19.04.2016.

BROMLEY, Simon; (2011), “Ortadoğu’da Devletler Sistemi”, Editör: CHOUEIRI, Youssef M., *Ortadoğu Tarihi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, s. 598-633.

BULUT, Faik; (1994), *İslamcı Örgütler*, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali; (2004), *İhvan’dan Cüheyman’a Suudi Arabistan ve Vahhabilik*, Rağbet Yayınları, İstanbul.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali; (2004), “11 Eylül’le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefiyye ve Cihadi Selefiyye”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt:7, Sayı: 20, s. 205-234.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali; (2010), ”Mezhepler Tarihine Giriş”, Editör: BÜYÜKKARA, Mehmet Ali, *İslam Mezhepler Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s. 2-25.

HUMUD, C. E., R. Pirog, L. Rosen; (2015), *Islamic State Financing and U.S. Policy Approaches*, Congressional Research Service, <https://www.fas.org/sgp/crs/terror/R43980.pdf>

CEMİLE, Meryem; (1986), *İslam ve Çağdaş Öncüleri*, Çev., Selahattin Ayaz, Bir Yayıncılık, İstanbul.

CHENEB, Ben; (1950), “İbn Teymiye”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Yıl: 5/2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

CHOUEIRI, Youssef M.; (2011), “Ortadoğu’da Milliyetçilik Akımları”, Editör: CHOUEIRI, Youssef M., *Ortadoğu Tarihi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, s. 344-370.

CIA, (2015), “The World Factbook”, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_mde.html, Erişim: 15.10.2015.

CIA, (2016), “The World Factbook”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ym.html>, Erişim: 15.04.2016.

CLARION PROJECT; (2014), “The Islamic State”, <http://www.clarionproject.org/sites/default/files/islamic-state-isis-isil-factsheet-1.pdf>, 21.11.2015.

ÇAĞATAY, Neşet ve İ. Agâh Çubukçu; (1985), *İslam Mezhepler Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

ÇAĞLAYAN, Selin; (2011), *Müslüman Kardeşler’den Yeni Osmanlar’a İslamcılık*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

ÇAKMAK, Cenap; (2007), “Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü Mü?”, *Akademik Orta Doğu*, Yıl: 2, Sayı 1, s. 69 -98.

ÇAKMAKTAŞ, Nurullah; (2016), *Mısır’da Selefi Hareket*, Açılım Kitap, İstanbul.

DAFTARY, Farhad; (1999), “Sectarian and National Movements in Iran, Khurasan and Transoxania During Umayyad and Early ‘Abbasid Times” in *History of Civilisations of Central Asia*, Vol. IV, Part One, Ed., M.S. Asimov and C. E. Bosworth. Unesco Publishing’den çev. ATALAN, M.; (2006), “Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir’deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler”, *Kelam Araştırmaları*, Yıl: 4, Sayı: 2, s.139-158.

DALKILIÇ, Mehmet; (2010), “Ehl-i Sünnet ve’l – Cemaat”, Editör: BÜYÜKKARA, Mehmet Ali, *İslam Mezhepler Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s. 66-91.

DAVUTOĞLU, Ahmet; (2011), *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul.

DEMİR, Yeşim; (2012), “Müslüman Kardeşler Örgütü’nün Son Dönemde Ortadoğudaki Etkinliği ve Siyaseti”, *International Journal of Social Science*, Volume 5, Issue 6, pp. 138-158.

DEMİREL, Emin; (2004), *Ölüm Arabaları*, IQ Yayıncılık, İstanbul.

DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı) Din İşleri Yüksek Kurulu; (2015), “DAİŞ’in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu”, http://sahipkiran.org/?attachment_id=8824, 03.12.2015

DONNER, Fred, M.; (2011), “İslami Fetihler”, Editör: CHOUEIRI, Youssef M. *Ortadoğu Tarihi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, s. 31-59.

ECER, Ahmet V.; (2001), *Tarihte Vahhabi Hareketi ve Etkileri*, Asam Yayınları, Ankara.

EDWARDS, Beverly Milton; (2011), “Siyaset ve Din”, CHOUEIRI, Youssef M. *Ortadoğu Tarihi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, s. 528-548.

EMİN, Ahmet; (1977), *İslam’ın Bugünü*, İslam Kitabevi, Ankara.

EMRE, Akif; (2012), “Devrimlerden Sonra Arap Baharı”, DÜBAM (Dünya Bülteni Araştırma Masası) Yayınları, <http://www.dunyabulteni.net/file/2012/arap-bahari-misir-ve-digerleri-sonhali1.pdf>, 11.11.2015.

ERDOĞAN, Ertuğrul; (2013), “Sisili Demokrasi!”, *Milliyet Blog*, <http://blog.milliyet.com.tr/sisili-demokrasi-/Blog/?BlogNo=421715>, 11.11.2015.

ERDOĞAN, Şemsettin ve Ergün Deligöz; (2015), “Irak Şam İslam Devleti (DAEŞ): Gücü ve Geleceği”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Yıl: Volume 14, Sayı/Issue 1, s. 5-37.

ESPOSITO, John L.; (2003), *Kutsal Olmayan Savaş İslamcı Terör*, Çev., YILMAZ, Nuray ve Ertan Yılmaz, Oğlak Bilimsel Yayıncılık, İstanbul.

FIĞLALI, Ethem Ruhi; (2001), *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 11. Baskı, Şato Yayınları.

FIĞLALI, Ethem Ruhi; (1993), “Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 17, s. 33-46.

FİLDİŞ, Berna; (2015), “Braudel’i Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Okumak”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 41, 789-794.

FULLER, Graham; (2011), *İslamsız Dünya*, 3. Baskı, Profil Yayıncılık, İstanbul.

GLEAVE, Robert; (2011), “Şiilik”, Editör: CHOUEIRI, Youssef M., *Ortadoğu Tarihi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, s. 103-124.

GÖÇER, İsmet ve Sertan Çınar; (2015), “Arap Baharı’nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye’nin Dış Ticaret Ve Turizm Gelirlerine Etkileri”, *KAÜ İİBF Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 10, s. 51-68.

GÖNGEN, Mehmet Ali; (2014), “Arap Baharı Karşısında ABD'nin Tutumu”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 33, Aralık, s.1-18.

GULBENKİAN KOMİSYONU; (2012), *Sosyal Bilimleri Açın*, 9. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.

GÜN, Mehmet Salih; (2013), “Filistin’de Arap Baharı”, *Yasama Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2013, Sayı 23, s. 119-126

GÜNEY, Çetin; (2005), “Büyük Orta Doğu Çerçevesinde İslam ve Demokrasi”, *Avrasya Dosyası*, Yıl: 11, Sayı: 3, s. 6-55.

GÜRLER, R. T. ve Ö. B. Özdemir; (2014), “El Kaide'den Post-Kaide'ye Dönüşüm: DAEŞ”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Yıl:1, Sayı: 1, s. 113 - 155.

HAKYEMEZ, Cemil; (2003), “İtikadi Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 4, s. 59-88.

HAKYEMEZ, Cemil; (2015), “Şii-Sünni İlişkileri ve Selefilik”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1-2, Gaziantep, s. 129-152.

HARMAN, Ömer Faruk; (2013), “Yahudilik: Mezhepler ve Dini Gruplar”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 212-218.

HEYWOOD, Andrew; (2014), *Küresel Siyaset*, Çev., Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, 3. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.

HOURLANI, Albert; (1994), *Çağdaş Arap Düşüncesi*, Üçüncü Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.

HUMUD, Carla E., R. Pirog ve L. Rosen; (2015), “Islamic State Financing and U.S. Policy Approaches, Congressional Research Service”, <https://www.fas.org/sgp/crs/terror/R43980.pdf>, 27.04.2016.

HÜRRİYET; (2012), “Mısır'da mide bulandıran yasaya sert tepki”, 27 Nisan 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/misirda-mide-bulandiran-yasaya-sert-tepki-20428373>, 27.04.2016.

IGNATIEFF, Michael; (2004), *The Lesser Evil: Political Ethics in an Age of Terror*, Edinburgh University Press, Edinburgh.

IMF, (2015), *World Economic Outlook Database October 2014*, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/weodata/index.aspx>, 11.11.2015.

INTERNATIONAL CRISIS GROUP; (2011), “Populer Protests in North Africa and the Middle East (III): The Bahrain Revolt”, Middle East\North Africa Report, No: 105, 6 April 2011, s. 5

İbn Haldun, (1970), *Mukaddime*, I – III., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

İNAT, K., V. Kurt, A. Yegin, R. T. Gürler, Ö. B. Özdemir, A. S. Özdemirci ve İ. Akdoğan; (2016), *İran-Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları*, SETA Analiz, İstanbul.

İNAYET, Hamit; (1991), *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, Yöneliş Yayınları, İstanbul.

İPEK, Volkan ve Çağlar Oyman; (2015), “Postkolonyal Teori ve Uluslararası İlişkiler”, Editör: GÖZEN, Ramazan, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 405-441.

İŞCAN, M. Zeki; (2013), “Selefililiğin Şiilik Değerlendirmeleri Bağlamında Nefret ve Şiddet Söylemi”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, VI/2, s. 151-172.

İŞCAN, Mehmet Zeki; (2014), *Selefilik: İslami Köktencililiğin Tarihi Temelleri*, 5. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul.

JONES, Seth G.; (2014), *A Persistent Threat The Evolution of al Qa’ida and Other Salafi Jihadists*, RAND Corporation, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR600/RR637/RAND_RR637.pdf, 20.05.2016.

KALLEK, Cengiz; (2006), “Müellefe-i Kulûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Yıl: 31, s. 475-476.

KARAAĞAÇLI, Abbas; (2011), “Bahreyn Krizi”, http://www.bilgesam.org/incele/1172/-bahreyn-krizi/#.V4T0xdKLS_4, Erişim: 22.05.2016.

KARAMAN, Hayreddin; (2015), *Gerçek İslâm’da Birlik*, İz Yayıncılık, İstanbul.

KARPAT, Kemal; (2001), *İslam’ın Siyasallaşması*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KAYA, Sezgin; (2008), “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Yıl: 63, Sayı: 3, s. 83-111.

KIRDAR, M. J.; (2011), “Al Qaeda in Iraq”, Center For Strategic & International Studies (CSIS), Case Study Number 1, s. 2-3, http://csis.org/files/publication/110614_Kirdar_AlQaedaIraq_Web.pdf, 20.11.2015.

KIŞLALI, Ahmet Taner; (1987), *Siyaset Bilimi*, Ankara Üni. Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara.

KOCA, Ferhat; (2002); *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem: Hanbeli Mezhebi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

KONGAR, Emre; (2002), *Küresel Terör ve Türkiye*, Beşinci Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KÖSTEM, Seçkin; (2010), “Orta Asya Ve Kafkaslarda Militan İslam: El Kaide Etkisi”, *Ortadoğu Etütleri*, Yıl: 2, No 3, s. 181-204.

KUTLU, Sönmez; (2002), *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Küresel Sorunlar Platformu; (2014), “Ortadoğu’da İstikrarsızlık ve El-Kaide”, İstanbul Bilgi Üniversitesi, <http://www.pgchallenges.org/wp-content/uploads/2014/06/ortadoguda-istikrarsizlik-ve-el-kaide.pdf>, 20.10.2015.

LAPIDUS, Ira M., (2002), *İslam Toplulukları Tarihi*, Çev. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul.

LEWIS, Bernard; (2011), *Ortadoğu*, 8. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara.

LINKLATER, Andrew; (2014), “Tarihsel Sosyoloji”, Editör: LINKLATER, Andrew ve BURCHILL, Scott, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Küre Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, s. 187-216.

MAMDANİ, Mahmood; (2005), *İyi Müslüman, Kötü Müslüman: Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri*, 1001 Kitap, İstanbul.

MANSFIELD, Peter; (1987), *The Arabs*, Pelican Books, Londra.

MERCAN, Faruk; (2006), *Savaşçının Dönüşü*, Doğan Kitapçılık, İstanbul.

NAPOLEONI, Loretta; (2015), *İslam ve Modern Cihat*, Altın Bilek Yayınları, İstanbul.

ONAT, Hasan; (1997), “Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, c. 36, s. 79-118.

ORHAN, Oytun; (2004), “Hedefteki Örgüt HAMAS”, *Stratejik Analiz*, Yıl: 5, Sayı: 52, Ağustos.

ÖZ, Mustafa; (2010), “Şia”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 111-114.

- ÖZDAĞ, Ümit; (2014), “DAEŞ Gerçekten Nedir?”, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/terorizm-ve-terorizmler-mucadele/2014/09/26/7772/sadadasd>, 08.12.2015.
- ÖZERVARLI, M. Sait; (2009), “Selefiyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 399-402.
- ÖZKAN, Mehmet; (2014), “Mısır Dış Politikası: Dünü, Bugünü, Sorunları”, SETA, Sayı :88, Mart, s. 9.
- ÖZKAN, Mustafa; (2008), *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, Mustafa; (2004), Neo-Selefilik ve Kur'an -Reşid Rıza'nın Kur'an ve Yorum Anlayışı Üzerine-, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 2, s. 77-106.
- RAFEQ, Abdul-Karim; (2011), “Farklı Bir Güç Dengesi: 18 ve 19. Yüzyılda Avrupa ve Ortadoğu”, Editör: CHOUEIRI, Youssef, *Ortadoğu Tarihi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, s. 273-294.
- REEVE, Simon; (2001), *Yeni Çakal'lar Remzi Yusuf, Usame Bin Ladin ve Terörizmin Geleceği*, Çev., Gürol Koca, Everest Yayınları, İstanbul.
- ROY, Suzanna Arundhati; (2001), “Savaş Barıştır”, Der., Ahmet Demirhan, *ABD, Terör ve İslam*, Vadi Yayınları, İstanbul.
- SAİD, Edward; (1982), *Oryantalizm*, Çev., Nezih Uzel, Pınar Yayınevi, İstanbul.
- SANDIKLI, Atilla ve Ali Semin; (2012), “Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye”, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Rapor No: 52, Bilgesam Yayınları, Ankara.
- SEMİN, Ali; (2015), “Yemen Krizi, Husiler ve İran-Körfez Güç Mücadelesi”, BİLGESAM Analiz / Orta Doğu, No: 1201, http://www.bilgesam.org/incele/2074/-yemen-krizi--husiler-ve-iran-korfez-guc-mucadelesi/#.VmgvDtKLS_4, 9 Kasım 2015.
- SIPRI, (2015a), Yearbook, <http://www.sipri.org/yearbook/2015/downloadable-files/sipri-yearbook-2015-summary-pdf>, 15.10.2015.
- SIPRI, (2015b), FactSheet, http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=496, 15.10.2015.
- SİNKAYA, Bayram; (2012), “Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası”, SETA Analiz, Sayı: 53.

SİNKAYA, Bayram; (2015), “İran-Yemen İlişkileri ve Ensarullah Hareketi”, *Ortadoğu Analiz*, Yıl: 7, Sayı: 67, s. 60-62.

SİNKAYA, Bayram; (2016), “Suudi Arabistan-İran Gerginliği Nereye Varır?”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5589>, 04.05.2016.

SİVRİOĞLU, U. Töre; (2013), “İbn Teymiye’nin Siyaset, Hukuk Ve İktisat Teorisi”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20, s. 88-104.

SOL Haber; (2014), “Bahreyn’de 10 yılda bir ayaklanma yaşarız”, <http://haber.sol.org.tr/enternasyonal-gundem/bahreynde-10-yilda-bir-ayaklanma-yasariz-haberi-98707>, Erişim: 20.05.2016.

ŞAHİN, Mehmet; (2008), “ABD’nin “Müslüman” Savaşçıları”, *Akademik Orta Doğu*, Yıl: 3, Sayı: 1, s. 43-52.

TEBER, Ömer Faruk; (2010), “Mezheplerin Ortaya Çıkış Nedenleri”, Editör: BÜYÜKKARA, Mehmet Ali, *İslam Mezhepler Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s. 26-41.

TURAN, Ömer; (2003), *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta: Orta Doğu*, Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, İstanbul.

TÜRKEL, Rifat; (2013), *Vahhabilik ve Arka Planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti’ne Kadar)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü Ana Bilim Dalı.

TÜYSÜZOĞLU, Göktürk; (2013), “Sosyal Konstrüktivizm ve Kopenhag Okulu Bağlamında Lübnan’daki Siyasal Yapının Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 9, Sayı: 35, s.115-143.

ULUDAĞ, Süleyman; (1979), *İslam Düşüncesinin Yapısı: Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe*. 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.

ULUTAŞ, Ufuk ve HOCA, Halid; (2014), “Suriye, Devrim mi Bölünme mi?”, SETA Analiz, Sayı: 95, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140529180542_suriye-devrim-mi-bolunme-mi-pdf.pdf.

UN; (2014), “The Islamic State in Iraq and the levant and the Al-Nusrah Front for the people of the levant: Report and recommendations submitted pursuant to resolution 2170”, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2014/815, 03.12.2015.

UNHCR; (2016), Syria Regional Refugee Response, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>, Erişim: 25.04.2016.

WATT, W. Montgomery; (1993), *İslam Nedir*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.

WHELAN, Richard; (2006), *El Kaidecilik İslam'a Tehdit Dünya'ya Tehdit*, Çev., Hüseyin Bağcı, Bayram Sinkaya ve Pınar Arıkan, Platin Yayınları, Ankara.

YALVAÇ, Faruk; (2013), “Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm ve Devletler Sistemi”, *Uluslararası İlişkiler*, Yıl: 10, Sayı: 38, s. 3-28.

YALVAÇ, Faruk; (2014), “Uluslararası Tarihsel Sosyoloji: Yapı, Tarih ve Diyalektik”, Editör: ARI, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri 2*, Dora Yayınları, Bursa. s. 305-338.

YILMAZ, Halil İ.; (2016), “Ortadoğu’nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD’nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri”, *TESAM Akademi Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 1, s. 99-128.

YILMAZ, Sait; (2010), “Orta Doğu’ya Demokrasiyi Getirmek”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 5, s. 63-82.

YILMAZ, Sait; (t.y.), “Libya’da Neler Oldu”, <http://usam.aydin.edu.tr/sayfa.asp?sayfaID=12>, Erişim: 20.05.2016.

ÖZGEÇMİŞ

Tez yazarı Yıldırım DENİZ, 19 Şubat 1979 tarihinde İstanbul’da dünyaya gelmiştir. İlk, orta ve lise eğitimlerini Bursa’da tamamlayan yazar, lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde tamamlamıştır. 2011 yılından bu yana, Bursa merkezli kurulan “Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi – TESAM”da yöneticilik yapmaktadır. Bugüne kadar birçok konferans, panel ve seminerlere katılmış olan, aynı zamanda TESAM Akademi dergisinin TESAM adına imtiyaz sahibi olan yazarın ilgilendiği alanlar Türk Dış Politikası ile Orta Doğu ve Orta Asya çalışmalarıdır.